

Istoria politica moderna si contemporana

Lector Adrian Niculescu

Tema I

Procese și fenomene politice în epoca Renașterii
(sfârșitul secolului al XV-lea)

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Problema începuturilor epocii moderne
2. Procesele centralizării politice
3. Fenomene ale Renașterii politice
4. Expansiunea otomană și Estul Europei

Cursul de istorie politică universală modernă și contemporană își propune a oferi un cadru fundamental pentru situarea într-o perspectivă diacronică a proceselor și fenomenelor politice ale lumii occidentale de la 1492 și până în zilele noastre. Scopul cursului nu este acela de a oferi o informație enciclopedică superfluă, o colecție de date lipsite de semnificație reală pentru cei care studiază Științele Politice, ci de a integra demersul istoriografic în schema de analiză pe care aceștia o vor aplica realităților concrete. Parafrazându-l pe Durkheim am putea spune că

Istoria este știința politică aplicată.

1492 sau 1453? Când și cum începe modernitatea?

Multă vreme, istoricii au plasat, nu fără naivitate, începuturile modernității în anul 1453 – punct terminus ce avea măcar meritul simplificării interpretărilor: la 1453 cădea Constantinopolul – ceea ce însemna sfârșitul puterii bizantine ce domnea de un mileniu peste bazinul mediteranean – iar în vest lua sfârșit Războiul de 100 de ani, marcând astfel nașterea, în Franța și Anglia, a monarhilor naționale ce vor deveni noii actori ai scenei europene. În același timp, o dată cu sfârșitul Bizanțului, cărturarii greci s-ar fi refugiat în Italia, aducând cu ei semințele Renașterii. Astfel, la toate nivelurile, 1453 furniza un sfârșit necesar și în același timp dramatic lumii muribunde a Evului Mediu.

Astăzi, metodele și interpretările istoriografice mult mai rafinate ne îngăduie să pătrundem dincolo de comoditatea instituirii, cu pretenții universaliste, a unui asemenea moment 0 al modernității. Vom vedea în acest curs că la 1453 Renașterea mergea deja către amurgul ei baroc, că procesele centralizării politice în marile state naționale din Europa au fost mult mai complexe și mai dificil de delimitat, în fine că sfârșitul Constantinopolului nu a fost un moment crucial nici măcar pentru Europa Orientală, ci doar un eveniment, de altfel previzibil, dintr-o lungă continuitate istorică, ale cărui consecințe s-au revelat abia pe termen lung. Anul 1492 nu are deci nici el cum să constituie un reper absolut; alegerea sa este pur convențională, impusă de comoditatea împărțirii discursului istoric în etape încadrate de jaloane temporale fixate mai degrabă de un consens al istoricilor decât de o

semnificație obiectivă decelabilă. Am preferat însă a da o limită inferioară modernității mai degrabă la 1492 decât la 1453, pentru că marile fenomene și procese politice ce o caracterizează tind a se agrega spre sfârșitul secolului XV; ele nu apar *ex nihilo* imediat după căderea Constantinopolului și sfârșitul Războiului de 100 de ani, ci sunt rezultatele unor evoluții – sau, adesea, involuții - de durată. În același timp, 1492 marchează descoperirea Americii, punct nodal în expansiunea europeană; iar colonialismul și, mai târziu, imperialismul, vor constitui permanent un pandant al istoriei moderne și contemporane a Europei.

Amurgul Evului Mediu, cum îl numea marele istoric J. Huizinga, a fost epoca unor crize cu mult mai profunde decât cele în plan politic sau cultural pe care cu multă ingenuitate le identifica o istoriografie pozitivistă și progresistă. La un secol după Marea Ciumă de la mijlocul secolului XIV, o gravă depresiune demografică continua încă să afecteze Europa. Consecințele sale în plan economic erau extrem de acute: progresele înregistrate în secolele XII-XIV fuseseră pierdute cu totul, atât din lipsa mâinii de lucru cât și a epuizării zăcămintelor de metale prețioase din Occident, și nu în ultimul rând, a distrugerilor provocate de războaie – mai ales în Franța și în Spania. Manifestările unei dezvoltări economice de tip capitalist nu apar decât în cazurile excepționale ale Țărilor de Jos și orașelor din nordul și centrul Italiei.

Consecințele în plan politic ale unor dezechilibre de asemenea proporții nu puteau fi mai puțin semnificative. Puterea descentralizată și autarhică a feudalilor, ce caracterizase întregul Ev Mediu, a decăzut rapid în lipsa bazei sale economice – proprietatea funciară, afectată de criza forței de muncă și de consecințele deflației. Ei s-au văzut nevoiți să intre în slujba suveranilor teritoriali ce dispuneau de sumele necesare menținerii aparatului administrativ și militar caracteristic puterii politice moderne. Cei ce doreau cu orice preț să-și păstreze independența s-au reorientat către veniturile obținute din războaiele private, formă semi-oficială de banditism specifică mai ales micii nobilimi germane (*Rittertum*), sau au devenit mercenari, precum *condotierii* din Italia. În schimb, la nivelul statelor, procesele politice caracteristice au devenit, cu mult înainte de mijlocul secolului XV, cele ale unificării și centralizării politice în jurul persoanei suveranului. Dacă centralizarea reprezintă o unificare administrativă și juridică internă, unificarea este o centralizare politică și militară externă a unor regiuni ținând de aceeași națiune – atât cât poate fi de relevantă această noțiune la începuturile modernității. Cele două procese sunt practic indisolubile, iar termenul ce le unește este puterea monarhului. Această figură a “principelui” ocupă, în epoca modernă, locul central deținut până atunci în viața politică de seniorul feudal. Trebuie însă remarcat că adesea centralizarea, ca și unificarea politică, sunt moderne mai degrabă prin consecințele lor decât

prin mijloacele de realizare. Astfel monarhia de la Paris devine suprema instanță politică pe întreg teritoriul Franței prin reunirea marilor feude la domeniul regal ca urmare a alianțelor dinastice. În mod similar unificarea și centralizarea administrativă spaniolă este produsul medievalei uniuni între regatele Castiliei și Aragonului. Privilegiile și instanțe de natură feudală sunt și ele utilizate în scopul eliminării centrelor concurente de putere; de pildă, în umbra monarhiei, o instituție destinată unui mare viitor se cristalizează în acest amurg al Evului Mediu: adunările de stări, al căror caracter este corporativ, pregătind însă instituțiile reprezentative moderne. În Anglia, **Parlamentul** este instituit în 1215; în Spania, **Corteturile** apar la 1287; **Stările Generale** franceze sunt înființate la 1302. Întreaga Europă, din Prusia până în Țările Române, adoptă asemenea instituții ca pe un scut împotriva abuzurilor regale, prin rolul lor de aprobare a deciziilor monarhice excepționale și contrare cutumei. Arma principală pe care și-o însușesc este însă legată de impozite – creație a fiscalității monarhice din secolul XIII – a căror aprobare și percepere intră în atribuțiile adunărilor de stări, oferindu-le un mijloc de presiune asupra regilor. În procesul centralizării, suveranii înșiși și le vor alătura, în primul rând pentru a obține subsidiile necesare, dar și ca aliat împotriva feudalității, căci toate aceste adunări au în componență o cameră inferioară burgheză – Camera Comunelor în Anglia, Starea a III-a în Franța și Spania – care adesea dobândește preeminența asupra clerului și nobilimii, ca în Țările de Jos sau în Wurtemberg; altele, însă, adunările ostile vor fi reduse la un rol simbolic de autoritatea monarhică – cazul Spaniei.

Procesele politice ale centralizării monarhice în Franța

La 17 iulie 1453, în bătălia de la Castillon, comandantul englez John Talbot, veteran a zeci de campanii împotriva francezilor, pieri în mod lamentabil luând cu asalt o poziție întărită apărată de artilerie. Astfel lua sfârșit Războiul de 100 de ani, ce opunea din 1337 Franța și Anglia; și dacă la începutul conflictului acestea mai erau încă state feudale, în ultima jumătate a secolului XV cele două regate găsiseră liantul necesar construirii unui stat modern în sentimentul patriotic generat de această neîncetată stare de război. Dacă francezul de la 1350 nu se considera supusul regelui Franței, ci al seniorului local, și prin urmare al suzeranului acestuia, fie el englez, burgund sau german, un veac mai târziu aceste legături feudale fuseseră înlocuite de un stat concentrat în jurul suveranului, o monarhie centralizată și patriotică – dar nu încă națională. În plus, francezii învățaseră toate lecțiile militare ale războiului; iar la Castillon, ca și la Formigny în 1450, englezii fuseseră bătuți cu aceleași tactici cu care învinseseră la rândul lor mai înainte la Crecy, Poitiers ori Azincourt: defensiva pe poziții fortificate, eficientizarea tirului infanteriei, șarjele ordonate și extrema mobilitate a cavaleriei – la care francezii adaugă și utilizarea artileriei de câmp. Însă marea inovație a epocii,

a cărei importanță politică, militară și economică este incalculabilă, era introducerea armatei permanente în Franța la 1445, operă a regelui Carol VII. Un asemenea instrument de politică internă și externă nu era însă la dispoziția majorității monarhilor europeni, căci el depindea de existența unei structuri politice centralizate, unor instituții militare regulate și unor venituri importante ale Coroanei. Până la sfârșitul secolului XV, doar Veneția (1455) și Burgundia (1471) își putură permite armate permanente. Ea servi însă mai ales politiciii fiului lui Carol, Ludovic XI (1461-1483), adevăratul artizan al unității Regatului Franței. La începutul domniei sale, nobilimea anarhică înființase împotriva autorității monarhice “Liga Binelui Public”, reunind peste jumătate din teritoriul Franței – domeniile a 6 mari case feudale și ale vasalilor acestora – sub patronajul ducelui Burgundiei, Carol Temerarul (1467-1477), principalul concurent al monarhiei franceze. Forțele regale fură învinse; și doar grație ajutorului vechiului dușman, Anglia, Ludovic se putu redresa pe plan intern și extern. Carol Temerarul, în schimb, rămăsese un suveran medieval, trăind de pe urma războiului; când ambițiile sale în Germania îl aduseră în conflict cu elvețienii, infanteria acestora, înzestrată cu arme de foc, îl zdrobi în bătăliile de la Granson și Morat (1476). Într-o ultimă tentativă de redresare, Carol pieri la asediul orașului Nancy în 1477. Franța era astfel debarasată de marele ei rival; și fără protectorul lor, seniorii rebeli fură deposedați pe rând de domeniile lor între 1473 și 1481; iar în 1482, prin tratatul de la Arras, Ludovic își împărți Burgundia cu împăratul german. În același timp, el confiscă complet feudalității guvernarea și administrația regatului și reluă expansiunea economică stopată de război printr-o politică protecționistă de stat. Cronicarul Chastellain ni-l descrie astfel pe acest principe modern:

Vroia să vadă toate piețele și granițele regatului său, să cunoască tot și toate...Vroia să facă totul după capul său și se amesteca în cele mai mărunte treburi ale regatului...În realitate părea mai degrabă făcut pentru a domni asupra lumii decât peste un regat.

Totuși, când fiul său minor, Carol VIII, urcă pe tron în 1483, marii seniori, în frunte cu ducele de Orleans, se opuseră regenței și încercară să reîntroneze anarhia feudală. Nereușind să-și susțină poziția în Adunarea Stărilor Generale, unde Starea a III-a proclamă principiul suveranității poporului (1484), nobilimea recurse la arme și fu învinsă în “Războiul nebun” (1488). Ca urmare, ultimul mare domeniu feudal, Bretania, trecu în mâinile coroanei și astfel, în ajunul războaielor italiene, Franța era destul de puternică pentru a răsturna cu orice mișcare în exterior fragilul echilibru ce domnea între statele europene.

Centralizarea politică în Anglia

Succesele obținute de Henric V în Războiul de 100 de ani păreau a amenința libertățile tradiționale ale poporului englez apărute de Parlament; căci

monarhul guverna mai degrabă de la Paris decât de la Londra. Când Henric muri pe neașteptate în 1422, însăși unitatea regatului a fost amenințată de același parlament, controlat de marile familii aristocratice și care nu mai reprezenta decât interesele acestora; or noul suveran, Henric VI, era slab și aproape nebun, neputând constitui contra-ponderea necesară la imensa putere a feudalilor. La 2 ani după sfârșitul războiului, în 1455, verii din casa de York ai regilor Lancaster se ridicară împotriva suveranului cu sprijinul atotputernicului conte Warwick și al veteranilor din Franța, declanșând ceea ce s-a numit “**Războiul celor două roze**” – din cauza trandafirilor de pe blazoanele caselor rivale.

În ciuda conflictului intern, rapid transformat într-o rebeliune endemică a marilor seniori, centralizarea a făcut progrese. Eduard IV de York, ce urcă pe tron în 1461 după victoria de la Towton se dovedi suveranul renascentist prin excelență. El se grăbi să-l înlăture pe Warwick care se răsculase, lichidă apoi casa de Lancaster și, bazându-se pe burghezie, slăbi atât nobilimea cât și Parlamentul. Fratele și succesorul său, Richard III (1483-1485), făcu greșeala de a-i ucide pe copiii minori ai lui Eduard; lipsit de popularitate, fu înlăturat în bătălia de la Bosworth de Henric Tudor, un supraviețuitor al casei Lancaster, ce reinstaură stabilitatea în țară. Efectele războiului se dovediră de altfel benefice: războinica aristocrație engleză era decimată, burghezii și țăranii erau dezgustați de anarhia feudală; în schimb economia, de care seniorii războinici nu îndrăzniseră a se atinge, era extrem de înfloritoare, și ea furniză baza Angliei moderne care se putu astfel lipsi de marile armate permanente de pe continent. Pe drept cuvânt, Macaulay Trevelyan scria că

Povestea prefacerii Angliei medievale în Anglia modernă ar putea fi scrisă foarte bine sub forma unei istorii sociale a negoșului englez cu postav.

Epoca dinastiei Tudor va fi astfel o epocă a comerțului în care puterea monarhică se sprijină pe țăranul înstărit(**yeoman**), pe micul nobil întreprinzător (**gentleman**) și mai ales pe negustor; burghezul, și nu războinicul, a fost figura politică principală a Angliei moderne.

Centralizarea politică în Spania

În același timp, Peninsula Iberică mergea și ea pe drumul unificării și centralizării politice. De un secol lupta de recucerire a Peninsulei din mâinile arabilor - Reconquista - stagna, iar autonomiile provinciale și anarhia produsă de foștii combatanți rămași fără ocupație generau revolte endemice în cele două mari regate ce-și împărțeau Spania, Castilia și Aragon. Abia la 1469 moștenitorii acestor tronuri, Isabela de Castilia și Ferdinand de Aragon, se căsătoriră la Valladolid; ceea ce nu antrenă imediat și unificarea Spaniei, căci Isabela este aprig contestată de partidul nobiliar pro-portughez. Când în 1475 se proclamă regină, războiul, finanțat de lusitani, izbucnește atât în

interiorul, cât și la granițele Castiliei și doar intervenția lui Ferdinand îi salvează tronul; dar prin Convenția de la Segovia Isabela este obligată să accepte egalitatea și reciprocitatea unirii cu Aragonul, în ciuda superiorității teritoriale și economice a castilienilor. Compromisul se dovedește însă durabil, grație atât excelenței colaborării între cei doi suverani cât și captării nobilimii în administrația statului

Într-un singur an, 1492, se va scrie întreg destinul puterii spaniole. La 2 ianuarie emirul Granadei predă orașul spaniolilor, după 10 ani de lupte; astfel, întreaga Peninsulă Iberică aparține creștinătății. Pe 31 martie, Regii Catolici – cum au fost numiți de papă pentru credința lor - decretează expulzarea evreilor ce refuză să se convertească în decurs de 4 luni. Gestul – târziu în raport cu celelalte regate occidentale (Anglia îi expulzase în 1290, Franța în 1394) – a urmărit depășirea condiției de țară marginală, chiar eretică, la granițele creștinătății, rezultat al toleranței religioase din perioada Reconquistei. Însuși Erasmus, invitat în Spania pe la 1500, refuză să vină în acest regat excentric, supus aculturației arabe și iudaice. Pentru a se debarasa de această reputație, Regii Catolici au introdus după lungi ezitări Inchiziția, expulzarea evreilor devenind astfel un gest inevitabil. Mult mai târziu, Ferdinand se justifică pentru acest gest:

Ne era imposibil să acționăm altfel. Ni s-au spus atât de multe lucruri despre evreii din Andaluzia încât chiar dacă era vorba de propriul nostru fiu nu am fi putut împiedica ce s-a întâmplat.

Însă cel mai important eveniment, aproape neluat în seamă de contemporani, avea loc la 17 aprilie, când Regii Catolici semnează “Capitulațiile de la Santa Fe”, aprobând proiectul expediției spre Indii a lui Cristofor Columb.

Renașterea și politica italiană

Renașterea a fost în general privită ca un fenomen cultural din care au decurs consecințele numite renaștere politică, economică, juridică etc. O asemenea interpretare ne aruncă în capcana unui determinism mecanicist, eludând evidența strânsei legături dintre manifestările spiritului și existența unei infrastructuri politice capabile să le suporte. Redescoperirea antichității, înălțarea artelor și literelor pe cel mai înalt piedestal ca și marile progrese tehnologice culminând cu inventarea tiparului, au fost în bună măsură efectul stabilizării politice și revirimentului economic; și avem exemplul unui fenomen cultural similar eșuat ca urmare a absenței acestor condiții, în cazul “renașterii fredericiene” de la începutul secolului XIII.

Influențele renașterii asupra politicului sunt însă la fel de importante. Însăși concepția asupra statului și a relațiilor acestuia cu cetățeanul și cu celelalte state a fost complet transformată.

Ceva nou apărură și prinse viață în istorie: statul ca o creație conștientă, voită și chibzuită, statul ca artificioș, ca operă de artă.

Astfel descria Jacob Burckhardt în monumentală „*Cultură a Renașterii în Italia*” noua formă a statului renascentist. Ludovic XI, Henric VII sunt modelele acestor artizani ai politicului în marile monarhii centralizate din Occident; în timp ce în centrul Renașterii, în Italia, paradigma este reprezentată de mărunții tirani locali, a căror stăpânire se limitează adesea la orașul fortificat și împrejurimile sale, dar care poartă o politică mult mai calculată și mai elaborată, decât oricare din marii suverani europeni. Utilizarea rațională a tuturor resurselor puterii, luciditatea cinică a politicii interne și externe, dar și vocația mecenatului, devin comportamentul ideal al noii generații de conducători care se impun în a doua jumătate a secolului XV. Onorabila, dar falimentara politică a unui suveran medieval precum Carol Temerarul nu poate primi decât blamul acestora.

Elvețienii nu sunt decât niște simpli țărani, și chiar dacă i-ar omorî pe toți, asta nu ar da nici o satisfacție magnaților burgunzi, care ar pieri în luptă. Chiar dacă ducele ar ocupa Elveția fără rezistență, veniturile sale anuale n-ar crește nici măcar cu 5000 de ducați.

judecă cu răceală ambasadorul milanez aventura helvetică a lui Carol. „*Principele*” lui Machiavelli (1513), ca și „*Institutio principis christiani*” a lui Erasmus (1516), nu sunt decât reflecția teoretică a practicilor noii generații de politicieni, reflecție pesimistă în cazul secretarului florentin, pătrunsă în schimb de optimismul idealului „principelui creștin” la autorul „*Elogiului Nebuniei*”, ce încearcă să deturneze spre țeluri umaniste politica raționalizată (ca și prietenul său, Thomas Morus, în „*Utopia*” – 1518).

Cealaltă figură emblematică a politicii renascentiste este condotierul – comandant al unei trupe de mercenari angajat cu contract (*condotta*) de un stat italian. El transformă anarhicele dueluri individuale ale războiului medieval într-o „operă de artă”. În secolul XV, războaiele condotierilor sunt purtate după toate regulile artei militare redescoperite în clasicii antichității; iar învingătorul este elogiat de poeți și umaniști. Pe de altă parte, războiul este o afacere și condotierii se feresc să-și irosească capitalul uman în lupte sângeroase; iar nesfârșitul șir de războaie al Renașterii italiene nu sunt cel mai adesea decât aranjamente reciproce între căpitani de mercenari. Condotierul este și expresia unei uluitoare mobilități sociale: astfel, Francesco Sforza devine duce al Milanului, deși tatăl său a fost un țăran sărac înainte de a ajunge mercenar. Totuși, majoritatea condotierilor sunt de origine nobilă (deși adesea bastarzi), pentru că războiul acesta savant, de manevre, ce caută cu orice preț să evite bătălia decisivă, cere o excelență cunoaștere a tacticii și strategiei, mari abilități diplomatice și stăpânirea mijloacelor propagandei care să înlocuiască realizările militare efective. Ei dispar însă la sfârșitul secolului XV - începutul secolului XVI, când războaiele italiene introduc armatele permanente și arta uciderii în masă;

ultimul condotier va fi ilustrul Castelan de Musso, ce-și croiește un principat în nordul Italiei la 1525.

Tiranul și condotierul sunt protagoniștii celei de-a doua jumătăți a secolului XV în Italia. Politic, peninsula manifestă tendința opusă celei a monarhiei franceze sau engleze, refuzând unificarea în favoarea concentrării în câțiva mari poli de putere: regatul Neapole, mare monarhie feudală condusă de suverani spanioli, ducatul Milano, republicile aristocratice ale Veneției și Florenței și statul pontifical constituit din imensele domenii ale papalității. La 1454, pacea de la Lodi încheie conflictul de decenii dintre Milano și Veneția și stabilește balanța de putere în Italia; ambițiile politicianilor Renașterii strică însă permanent echilibrul fragil al acesteia, și până la 1492 istoria peninsulei nu este decât istoria interminabilelor războaie dintre marile state, secondate de puteri de mâna a doua – Ferrara, Genova, Mantova. În 1464, bătrânul condotier Francesco Sforza, acum duce al Milanului, reia ostilitățile cu Veneția și ocupă Genova; amenințarea unei dominații milaneze în nordul Italiei duce rapid la formarea a două blocuri de state: Ferrante I de Neapole (1458-1494) se aliază cu papalitatea, iar Lorenzo de Medici, conducător informal al Florenței din 1469, își alătură Milano, Veneția, Ferrara și Mantova. Eșecul conjurației Pazzi – ce urmărea lichidarea lui Lorenzo și instalarea unui guvern pro-napoletan la Florența - declanșează în 1478 un război deschis între cele două coalitii. Florentinii, părăsiți de aliații lor, sunt învinși în anul următor de condotierii Federigo da Montefeltro și Alfonso de Calabria; dar Lorenzo pleacă la Neapole pentru a negocia cu Ferrante și obține o pace avantajoasă în 1480, întărindu-și în același timp poziția în interiorul Florenței. Doi ani mai târziu papa, aliat acum cu Veneția, atacă Ferrara, susținută de florentini și de noii lor aliați, napoletanii; cum statul pontifical trece de partea acestora, intervenția milaneză duce la o pace forțată, ruptă în 1484, când feudalii napoletani se revoltă împotriva domniei tiranice a lui Ferrante; noul papă, Inocențiu VIII sprijină rebeliunea și în replică napoletanii și florentinii îi invadează statele, silindu-l să ceară pacea. După acest război, Florența dobândește poziția centrală în sistem, căci atât Ferrante și Sforza, cât și papa, sunt în cele mai bune relații cu Lorenzo de Medici; iar când în 1487 acesta este atacat de genovezi, Milanul îi sare în ajutor, stabilind pacea în Italia până la 1494.

Oricât de instabilă ar părea această balanță de putere, rezultatele războaielor nu afectau niciodată fundamental statele italiene, în bună măsură datorită prudenței lui Lorenzo, care evită orice apel la forțe externe; iar când Ludovic XI îi oferă ajutorul său, el răspunde

Îmi este peste putință să jertfesc siguranța întregii Italii interesului meu; să dea Dumnezeu ca regilor Franței să nu le vină în gând vreodată să-și încerce puterile cu această țară; căci atunci Italia va fi pierdută.

Or exact acest lucru se întâmplă după moartea lui Lorenzo (1492); în vreme ce la Florența călugărul Girolamo Savonarola îi izgonea pe Medici, instaurând un regim teocratic, uzurpatorul milanez Ludovic “Maurul”, contestat de Ferrante, decise să-l cheme în ajutor pe Carol VIII al Franței, sub pretextul revendicării tronului napoletan de către acesta, ca urmaș al dinastiei de Anjou; și astfel începea acel șir de războaie ce vor ruina Italia și-i vor compromite pentru secole unitatea politică.

Înaintarea otomană în Sud-Estul Europei

La 29 mai 1453, după aproape două luni de asediu, sultanul Mahomed II cucerii Constantinopolul, metropola spirituală a lumii est-europene, provocând o imensă spaimă în sânul creștinătății, atât răsăritene cât și apusene. Contemporan cu tragicul eveniment, istoricul bizantin Ducas scria:

Toată Constantinopolea era de văzut în corturile din tabăra turcilor, iar orașul pustiu și mort, gol și fără de glas, neavând nici chip, nici frumusețe.

Curia romană, în frunte cu umanistul Eneas Silvio Piccolomini, predică o nouă cruciadă pentru eliberarea cetății și alungarea turcilor din Europa; dar rezultatele fură practic inexistente. În sud-estul Europei, temându-se că vor cunoaște soarta Bizanțului, statele creștine se grăbiră a se supune puterii otomane. Mahomed II, acum înscăunat pe tronul defunctului Imperiu Bizantin și erijându-se în moștenitor al acestuia, nu se putea mulțumi doar cu atât; conștient de importanța geopolitică a Istanbulului, el și-a impus controlul deplin asupra strâmtorilor. În următorii ani, dornic de a-și asigura stăpânirea în Balcani fără teama de posibile defecțiuni ale vasalilor săi creștini, adesea tentați de alianța cu Veneția sau Ungaria, cucerii în întregime Serbia (1459), în afară de Belgrad, ce rezistă eroic în 1456 apărât de forțele maghiare sub comanda lui Iancu de Hunedoara, apoi sudul Greciei (1460), Trapezuntul ținut de dinastia bizantină Comnen (1461) insula Lesbos, stăpânită de ultimii urmași ai familiei imperiale (1462), și Bosnia (1463). Turcii nu reușiră în schimb să se impună la nord de Dunăre, unde suzeranitatea lor, deși veche de aproape jumătate de veac, rezista doar până la apropierea armatelor maghiare de hotarele Țării Românești; mai ales Vlad Țepeș le opuse, între 1459-1462, o înverșunată rezistență, în alianță cu Ungaria. În cele din urmă însă, Mahomed II îl impuse pe candidatul său la tronul muntean, Radu cel Frumos. Un alt conflict de durată îi opuse în Grecia, între 1463 și 1479, pe otomani venețienilor, care nu se mulțumiră doar să-l sprijine pe rebelul albanez Skanderbeg, ci încercară să încheie o alianță și cu principalul rival al turcilor în Orient, Uzun Hasan. Mahomed II își învinse însă pe rând dușmanii: Albania căzu cu ușurință în mâinile lor după moartea lui Skanderbeg, Uzun Hasan fu zdrobit de otomani cinci ani mai târziu, iar venețienii încheiară și ei pacea în 1479, în schimbul libertății comerțului. Puterea turcilor era atât de mare, încât în 1480 ei debarcară chiar

în sudul Italiei, iar Papa se pregăti să evacueze Roma, când Mahomed II muri pe neașteptate, lăsându-și imperiul epuizat de neîncetatele campanii și pradă războiului civil între fii săi. El a fost însă adevăratul fondator al Imperiului Otoman, “stăpân al celor două regiuni [Anatolia și Peninsula Balcanică] și al celor două mări [Mediterraneană și Marea Neagră]”, deschis în același timp influențelor umanismului occidental, dar și ortodoxiei; iar la sfârșitul secolului XV, Imperiul deveni cea mai mare putere europeană.

Criza care urmă morții lui Mahomed II dădu în cele din urmă câștig de cauză elementelor conservatoare, ce reinstituiră regimul juridic al *shariei* (legea religioasă a Islamului), dar războiul civil generă, prin implicarea altor puteri islamice, complicații pe plan extern. Aceasta a dat un răgaz Europei și a permis, grație personalității lui Ștefan cel Mare, ascensiunea Moldovei la rangul de putere regională.

Succesele domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504) au fost cel mai adesea determinate de vicisitudinile politicii otomane. Printr-o diplomatie conjuncturală, oscilând între Polonia și Ungaria, beneficiind de mari venituri de pe urma comerțului est-european, ale cărui drumuri străbăteau Moldova, domnitorul a putut să reziste cu succes aproape o jumătate de veac tuturor tentativelor de cucerire și chiar să-și impună politica în Muntenia vecină. Pe termen lung, turcii s-au dovedit însă învingători și în acest conflict: între 1475 și 1484 ei și-au realizat vechiul lor țel de a-și institui controlul asupra Mării Negre, cucerind pe rând toate porturile comerciale creștine, iar în 1538, în urma anexării sudului Basarabiei, Marea Neagră deveni un lac otoman, interzis negustorilor occidentali. Aceasta a însemnat ieșirea mării din circuitele comerțului european și integrarea ei în economia regională a Imperiului, și în același timp, decăderea puterii centrale în țările în care aceasta își trăgea forța din sumele rezultate din acest comerț: Moldova, Țara Românească și, ceva mai târziu, Polonia. În plus, pe termen lung, cererea tot mai mare a pieței Imperiului Otoman și în special a Istanbulului a dus nu doar la creșterea controlului politic turcesc asupra țărilor riverane Mării Negre, ci și la o specializare a economiilor acestora, constituind un factor major de subdezvoltare.

Ortodoxia: o altă lume europeană?

Din punct de vedere politic, imperiul Bizantin ce se prăbușise definitiv la 1453 era complet nesemnificativ, reducându-se practic la Constantinopol și hinterlandul acestuia. Semnificația sa fundamentală era însă cea spirituală, ce-l făcea egalul Romei în Estul ortodox; importanța sa era însă invers proporțională cu mijloacele de care Bizanțul dispunea efectiv pentru a-și susține poziția. Singura soluție întrevăzută de împărații confrunțați cu această situație a fost apelul la creștinătatea occidentală, în condițiile în care nici una dintre țările ortodoxe nu era suficient de puternică; acest gest era însă extrem de delicat, căci implica sfârșitul schismei ce despărțea de la 1054

creștinătatea răsăriteană, ortodoxă de cea occidentală, catolică, și unirea celor două biserici, idee respinsă cu hotărâre de elitele est-europene atașate de ideologia cezaro-papismului (afirmând subordonarea clerului conducătorilor laici) și ostile deci primatului suveranului pontif, ce ar fi decurs dintr-o unire a bisericilor. Încă de la 1274, împăratul Mihail VIII recunoscuse la Conciliul de la Lyon supremația papei; dar clerul ortodox respinse ferm această tentativă de unire; abia în fața iminenței pericolului otoman Ioan VIII, însoțit de o delegație de înalți prelați greci, decise unirea cu Roma la Conciliul de la Florența – Ferrara (1438-1439). La întoarcerea din Italia, delegația se izbi de un val de ostilitate din partea ortodocșilor, ce declarară că-i preferă pe turci catolicilor, determinând ruperea unirii și o acută dezbinare politică la Constantinopol. La rândul ei, creștinătatea occidentală nu-și îndeplini prea energic promisiunile, singura tentativă de cruciadă, condusă de Iancu de Hunedoara, fiind zdrobită la Varna (1444). După 1453 nu mai exista nici un centru al ortodoxiei, în ciuda secularelor tentative ale statelor sud-est europene de a-și afirma vocația imperială pe fondul crizei finale bizantine (Țara Românească, Bulgaria și Serbia în secolul XIV, Moldova la începutul veacului următor). Mahomed II ar fi putut lua ușor locul împăraților Bizanțului; dar o nouă putere, a cărei creștinare fusese opera grecilor, pretinse moștenirea acestora, arogându-și titlul de “a treia Romă” și țelul mesianic de refacere a creștinătății în spiritul ortodoxiei: Marele Cnezat al Moscovei. Biserica rusă nu se lăsase atrasă de ispitele unioniste, moscoviții reprezentau singura putere politică importantă a lumii ortodoxe, iar marii cneji se înrudeau cu familia imperială bizantină; era deci firesc ca Marelui Cnezat să-i revină misiunea de care Constantinopolul nu se arătase demn. Sub Vasile II (1425-1462) și Ivan III (1462-1505) statele rusești mai slabe au fost anexate de moscoviți; în mare măsură pentru a legitima aceste acțiuni, Ivan III a proclamat la 1472, după căsătoria cu o principesă bizantină, “a treia Romă” și a adoptat vulturul bicefal ca emblemă. Combinată însă cu închiderea de către turci a Mării Negre și ieșirea estului Europei din circuitele comerțului internațional, această reorientare a lumii ortodoxe către un pol excentric a separat-o complet de occident, definitivând un clivaj care de un mileniu nu înceta să se adâncească. Astfel, din secolul XV istoria Europei devine practic istoria a două lumi separate și diferite.

Începuturile colonialismului european

Expansiunea Imperiului Otoman nu a dus la o reorientare doar în politica est-europeană. Occidentul devenise conștient de iminența cuceririi Mediteranei de către turci, a căror flotă militară era la sfârșitul secolului XV cea mai puternică din Europa. Legăturile comerciale ale vestului cu Orientul, stabilite în timpul cruciadelor și menținute prin neguțătorii venețieni și genovezi, erau acum definitiv tăiate, economia Imperiului Otoman

menținându-și cu strictețe tradiționalul caracter autarhic și regional. Statele occidentale s-au văzut deci silite, mai ales ca urmare a penuriei de metale prețioase, cu efecte deflaționiste, să caute accesul la alte piețe extra-europene.

Inițiatorii acestei întreprinderi au fost portughezii, care la începutul secolului XV erau poate singurii deținători ai tehnologiei și expertizei necesare realizării unor mari expediții navale. Sub înalta protecție a infantelui Henric “Navigatorul” (1394-1460), ce a pus la dispoziție resursele Ordinului templierilor, navigatorii portughezi au urmărit un plan grandios ce viza cucerirea Africii de Nord, descoperirea de noi țărmuri occidentale și explorarea vestului Africii și a Indiei, și în același timp căuta alianța împotriva Islamului cu misterioasele regate creștine din Asia și Africa. Deja la 1415 o primă expediție militară a stabilit un cap de pod la Ceuta, în Maroc; câțiva ani mai târziu, au fost ocupate arhipelagurile Madeira și Azore, viitoare escale pentru expedițiile africane. Pe la 1430 Portugalia construia primele caravele în șantierul naval din Sagres, inițiat de Henric “Navigatorul” și care a reunit elita navigatorilor și cartografilor continentului. În următoarea jumătate de veac flota lusitană, prima din Europa, a explorat întregul litoral vestic al Africii: în 1436 descoperirea Rio de Oro, în 1446 Guineea, 4 decenii mai târziu Diego Cão explora estuarul fluviului Congo și țărmurile Angolei cu ajutorul marelui geograf Martin Behaim; în 1487 Pero da Covilhao, călătorind în secret în Arabia, descoperirea Etiopia creștină, țelul utopicelor căutări ale infantelui Henric; în fine, la 1488 Bartolomeu Diaz ocolea Capul Bunei Speranțe, deschizând un nou drum spre piețele Orientului Îndepărtat, interzise până atunci de bariera otomană. După numai 10 ani, Vasco da Gama atinge la rândul său țărmurile Indiei, declarând gazdei sale, monarhul din Calicut

Că de 60 de ani regii Portugaliei trimiteau anual corăbii în călătorii de descoperire către meleagurile astea, știind că aici există regi creștini ca și ei. Și din această cauză trimiteau să se descopere menționatele teritorii, nu fiindcă le-ar trebui aur și argint...

Acesta avea să fie însă cântecul de lebadă al eroicei epoci inițiate de Henric “Navigatorul”. Mai realiști, urmașii săi se supuseră imperativelor politice și economice. Deja aurul și sclavii Africii recompensaseră deceniile de explorări – și exploatări – metodice. Roadele călătoriei lui Vasco da Gama se văzură când regele Manuel I trimise o nouă expediție – militară de data aceasta – și își institui controlul asupra coastelor Indiei. În 1502 Vasco da Gama însuși pedepsi cu cruzime orașul răsculat Calicut, întorcându-se cu o pradă colosală; doar câțiva ani mai târziu, suveranul portughez numi primul vice-rege al Indiei. Se naște astfel primul imperiu colonial modern, ce avea să facă din Portugalia - pentru o vreme – cea mai puternică economie din Occident.

Noua lume se anunța însă atât de bogată încât nu puteau întârzia să apară noi competitori. Primul dintre aceștia era celălalt stat iberic, Spania. Epuizată de costurile centralizării politice, aceasta nu căuta decât un deșeu pentru nobilimea sa rămasă fără ocupație și mai ales un imperiu colonial care să o aducă la nivelul Portugaliei; astfel că la 1492 Regii Catolici acceptară proiectul navigatorului genovez Cristofor Columb de a căuta o rută occidentală către India pentru a concura comerțul lusitan. În schimb, caravelele lui Columb descoperiră insulele Mării Caraibelor, iar în următoarele expediții explorară arhipelagul Antilelor și atinseră țărmurile continentului american. Țelurile lui Columb nu mai erau însă comerciale, ca în prima sa călătorie; interesele neguțătorilor din Sevilla și ale coroanei spaniole impuneau colonizarea și exploatarea noilor teritorii – chiar și cu prețul exterminării indigenilor – pentru a prinde din urmă decalajul față de portughezi. Regii Catolici întrevăzuseră imensele posibilități pe care le deschideau bogățiile coloniilor americane, în comparație cu resursele sărace ale Spaniei. Astfel se deschideau apetiturile hegemonice ale monarhilor spanioli în Europa. Dacă secolul XV se încheia cu dominația economică a Portugaliei, cel ce-i urma se anunța a aparține puterii politice a Spaniei.

Întrebări de verificare:

1. Cum s-a desfășurat procesul de unificare și centralizare politică în vestul Europei în a doua jumătate a secolului XV?
2. Care sunt dimensiunile politice ale Renașterii?
3. Care au fost, în estul și în vestul Europei, consecințele expansiunii otomane?

Bibliografie

- Gheorghe I. Brătianu, *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în Evul Mediu*, Ed. Enciclopedică, București, 1996
- Jacob Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, Ed. Minerva, București
- Johan Huizinga, *Amurgul evului Mediu*, Ed. Meridiane, București
- Halil İnalcık, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, Ed. Enciclopedică, București, 1996
- P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, Ed. Enciclopedică, București, 1994
- Steven Runciman, *Căderea Constantinopolului*, Ed. Enciclopedică, București, 1991

Tema II

Epoca Reformei (1492-1568)

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Lupta statelor europene împotriva monarhiei universale habsburgice
2. Reforma și consecințele ei politice
3. Expansiunea otomană sub Soliman Magnificul

Imperiile coloniale și împărțirea lumii

Crearea primelor imperii coloniale generează la sfârșitul veacului al XV-lea o problemă fundamentală de natură politică și juridică: cine avea autoritatea de a arbitra conflictele din și dintre ele, atâta timp cât nu aparțineau efectiv universului politic european și structurilor normative ale acestuia? Papalitatea se grăbi să-și aroge acest rol, considerând că

gestul apostolului Petru de a călători pe mare a exprimat privilegiul pontificatului ce îi dădea dreptul de a stăpâni întreaga lume.

Acțiuni efective întăriră aceste pretenții; deja la 1440 papa Eugen IV confirmă portughezilor posesiunea coastelor de vest ale Africii, iar la 1455 succesorul său le recunoscuse atât teritoriile ce urmau a fi descoperite ulterior cât și dreptul de a supune popoarele necreștine. Explorările lui Columb introduseră în scenă un nou competitor: Spania, a cărei poziție părea extrem de fragilă în fața primatului colonial portughez. Noul papă, spaniolul Alexandru VI Borgia (1492-1503) confirmă însă fără ezitare teritoriile americane Regilor Catolici chiar din 1493. După negocieri, la 7 iunie 1494 Portugalia reuși să obțină o poziție ceva mai avantajoasă prin tratatul de la Tordesillas, care institua o linie de demarcație între emisfera occidentală – spaniolă - și cea orientală – lusitană – printr-un meridian situat la 370 de leghe vest de insulele Azore. Extinderea imperiului colonial spaniol în Oceanul Pacific, urmare a călătoriei lui Magellan în jurul lumii (1519-1522), a dus la o delimitare similară a sferelor de influență în acest spațiu prin tratatul de la Saragosa (1529), conferind astfel întreprinderii coloniale un caracter de monopol sacralizat de confirmarea pontificală. Reforma va oferi însă și altor state legitimitatea necesară intervenției în acest sistem.

Războaiele italiene până la încoronarea lui Carol Quintul

Aventura războaielor italiene a avut efectul de a transpune politica balanței de putere ce domina raporturile dintre statele peninsulei la nivelul întregii Europe. Deja în secolul XVIII istoricul și filosoful Condillac considera că intervenția franceză în Italia *a schimbat fața Europei. Până atunci, națiunile se ocupaseră separat de tulburările lor: în clipa aceea Italia, Germania, Franța, Anglia și Spania începuseră să se observe și să formeze ligi împotriva puterii care le părea cea mai de temut.*

Carol VIII, suveran utopic ce visa la recucerirea Bizanțului și Ierusalimului, se lăsă extrem de ușor atras de Ludovic Maurul în revendicarea patrimoniului napoletan al angevinilor, care nu-i apărea de altfel decât ca o escală în marșul spre Locurile Sfinte. Armata sa, în schimb, a fost probabil prima armată modernă, formată din trei arme – infanterie, cavalerie și artilerie – plătită din finanțele statului francez și luptând pentru bani, și nu pentru un senior sau pentru onoarea feudală. Pe 22 februarie 1495, după un

marș triumfal, Carol intră în Neapole; la 20 mai părăsi orașul, în fața coalizării statelor italiene cu Imperiul German și cu Spania, și-și croi cu greu drum spre Franța în lupta de la Fornovo. Ca urmare, francezii evacuară peninsula; dar patru ani mai târziu războaiele reîncepură sub noul rege, Ludovic XII care, renunțând la îndoielnica alianță cu Maurul, își alătură Veneția în revendicarea Milanului. Ducele fu izgonit de trupele franceze, iar într-o încercare disperată de a reveni cu ajutorul elvețienilor, fu prins și dus în captivitate în Franța. Ludovic XII nu se mulțumi doar cu atât și printr-un tratat secret și-l alătură pe Ferdinand de Aragon. Trupele franceze și spaniole invadară sudul Italiei, iar Ludovic se încoronă la 2 august 1501 rege al Neapolelui.

Descoperirea Italiei le luase mințile francezilor; nu erau destul de tari pentru a rezista farmecului țării. Cuvântul descoperire este cel mai potrivit. Însoțitorii lui Carol VIII nu au fost mai puțin uimiți decât cei ai lui Columb.

scrie Michelet în *“Istoria Franței”*. Ludovic nu-și putu însă păstra tronul decât până în 1503, când spaniolii, înspăimântați de dezechilibrul balanței de putere, îl trimiseră pe marele general Gonzalvo de Cordoba să recucerească Neapole. La Cerignola și la Garigliano celebrele regimente spaniole de infanterie (*tercios*) îi zdrobiră pe francezi, iar Ferdinand se proclamă rege al Neapolelui, instaurându-și la rândul său dominația în Italia. Familia Borgia și Veneția, ultimele puteri independente din peninsulă, se prăbușiră la rândul lor sub loviturile papei Iuliu II (1503-1513). În calea Spaniei mai rămâneau doar francezii din Milano; împotriva lor, papa organizează o “Sfântă Ligă” cu toate marile puteri europene. În ciuda victoriei de la Ravenna (1512) asupra trupelor Ligii, Ludovic XII, atacat pe toate fronturile, abandonează Milanul, iar ultima rezistență a republicanilor florentini aliați cu Franța căzu sub loviturile lui Gonzalvo de Cordoba, care reinstaură dinastia de Medici. Mai mult succes avu succesorul lui Ludovic, Francisc I (1515-1547) care după ce încercă fără nici un succes să recupereze Milano pe cale diplomatică, se ciocni cu trupele elvețiene ce apărau ducatul, provocându-le o răsunătoare înfrângere la Marignano (13-14 sept. 1515). În fine, prin tratatul de la Noyon (1516) Francisc obținu Milanul, în schimbul renunțării la pretențiile napoletane. Împăratul Maximilian, care fusese inima Ligii, fu părăsit de aliații săi, situația din Italia înclinând astfel din nou în favoarea Franței.

Carol Quintul: între Imperiul German și monarhia universală

La sfârșitul secolului XV Imperiul (*Reich*) german se înfățișa ca un mozaic de state independente, a căror coeziune era vag asigurată de împărații din casa de Habsburg.

“Bula de aur” dată în 1356 de Carol IV prevedea alegerea împăratului prin vot

majoritar de către un colegiu format din 7 electori: arhiepiscopii de Mainz, Trier și

Köln, contele palatin, regele Boemiei, ducele Saxoniei și markgraful de Brandenburg.

În schimb, suveranul pontif era exclus de la această alegere. Maximilian I a încercat să

dea o organizare acestui conglomerat politic de sorginte feudală, întărind autoritatea

împăratului și dietei Reichului în fața principilor. În 1500 el încercă chiar să instituie un “guvern al Imperiului”, mai ușor de convocat decât dieta compusă din nenumărații seniori germani; dar acesta fu desființat doi ani mai târziu. Singurul rezultat efectiv al reformelor sale a fost împărțirea administrativă a Germaniei în 10 “cercuri” și crearea unui organ juridic suprem, Camera imperială. Pe plan extern, după insuccesele italiene, ultimii ani ai domniei lui Maximilian au fost dedicați consolidării puterii casei de Habsburg în Europa. Nepotul său, Carol, domnea deja din 1516 asupra Spaniei și Țărilor de Jos; Maximilian se strădui să-l urce și pe tronul imperial. Electorii se temeau însă prea tare de casa de Austria; ei păreau a-l prefera lui Carol pe Francisc I sau pe Frederic de Saxonia. Susținut financiar de bancherii Fugger și psihologic de francofobia electorilor; candidatul de Habsburg se impuse în cele din urmă în dauna celui francez, fiind ales la 28 iunie 1519. Francisc transformă însă eșecul său imperial într-o rivalitate de nestins față de Carol V (“Quintul”) și încercă să-l atragă de partea sa pe Henric VIII al Angliei, care ar fi putu înclina balanța în favoarea francezilor; fu însă lipsit de succes, ca și pe frontul italian, unde războiul reîncepu, aducând mari victorii imperialilor care și-l alăturaseră pe cel mai bun general francez, conetabilul de Bourbon. Încercând să recucerească Milanul, Francisc însuși fu capturat după dezastrul de la Pavia (1525).

Ar fi putut fi începutul dominației habsburgice în Europa, căci nimic nu mai părea a sta în calea lui Carol Quintul; dar tocmai proiectele de monarhie universală ale împăratului fură principalele obstacole în realizarea acestui țel. Cumulând domeniile Habsburgilor și cele spaniole, stăpânirea lui Carol era imensă – un imperiu “peste care soarele nu apunea niciodată” – și din această cauză imposibil de guvernat; administrația sa era atât de debilă încât împăratul a fost nevoit să călătorească o zi din patru în lungă sa domnie pentru a asigura guvernarea posesiunilor sale dispersate.

De 9 ori am fost în Germania de Sus, de 6 ori am trecut în Spania, de 7 ori în Italia, de 10 ori am venit în Flandra, de 4 ori, atât pe timp de pace cât și pe timp de război, am pășit pe pământul Franței, de 2 ori pe cel al Angliei, de alte 2 ori am

înaintat împotriva Africii, ceea ce în total ar face 40 de călătorii, fără a le socoti și pe cele de mai mică importanță

declara Carol Quintul în testamentul său politic. În același timp, dimensiunile Imperiului îl obligau pe Habsburg să poarte războaie pe mai multe fronturi deodată: împotriva francezilor în Italia, împotriva tendințelor centrifuge ale suveranilor teritoriali în Germania, împotriva turcilor în Ungaria și în Mediterana. . Ca urmare, fratele său Ferdinand primi în 1522 conducerea posesiunilor germane ale casei de Austria, iar în 1531 fu ales succesori la tronul imperial; ca urmare el trecu la reorganizarea teritoriilor sale, continuând opera lui Maximilian I într-un spirit centralizator mai modern, deschis către colaborarea cu principii chiar peste capul lui Carol.

Nu același lucru se putea însă spune și despre împărat. Adevărat suveran medieval, Carol era ghidat în politica sa europeană de țelul restaurării Imperiului creștin universal, în dauna factorilor centrifugi reprezentați de monarhiile naționale și de Reformă; în slujba acestui ideal, el organizase pe întregul continent un păienjeniș de căsătorii dinastice menite să instituie supremația casei de Habsburg din Portugalia până în Danemarca. În același timp, personalitatea sa a fost și cea a unui conducător modern, uzând de toate mijloacele politice interne și externe, aliat cu instituțiile bancare și favorabil apariției capitalismului, creator unei armate perfecționate care în ultimă instanță va fi marele instrument al politicii habsburgice.

Războaiele italiene până la pacea de la Cateau-Cambrésis

Prin tratatul de la Madrid (1526) Francisc I fu eliberat în schimbul abandonării Italiei și Burgundiei. Întors în patrie el refuză să se conformeze acestor prevederi și declanșează un nou război în alianță cu statele italiene ("Liga de la Cognac"). Armatele sale nu au avut însă succes. În fruntea trupelor imperiale conetabilul de Bourbon invadează peninsula și neavând cu ce să-și plătească soldații le permite să jefuiască Roma și să-l răscumpere pe papă; dar fu el însuși ucis în aceste tulburări (1527). Pacea de la Cambrai consfințește în 1529 înfrângerea lui Francisc; dar el nu abandonează speranța de a pune mâna pe Italia, poarta spre inima Europei centrale. Alte două războaie, în 1536-1538 și în 1538-1547, nu reușiră să modifice substanțial situația: Franța nu era destul de puternică iar Imperiul avea de luptat și pe alte fronturi, un rezultat decisiv părând practic imposibil. Succesorul lui Francisc, Henric II, se aliează cu principii reformați germani și mută conflictul la frontiera renană, cucerind orașele strategice Metz, Toul și Verdun. Carol Quintul încercă fără succes să reia Metz în 1552 și fu învins doi ani mai târziu la Renty; războiul continuă fără vreun rezultat atât pe Rin cât și în nordul Italiei până în 1556, când forțele păreau complet epuizate; dar după un scurt armistițiu, Filip II, fiul lui Carol și succesorul său pe tronul Spaniei, reluează opera. Frontul italian fusese abandonat de ; teatrul de război se mută în nordul Franței, unde în ciuda unei mari victorii, *tercios*-urile spaniole nu reușiră să cucerească fortăreața Saint-Quentin (1557). Nici aliații lor englezi nu au avut mai mult succes, pierzând portul Calais în 1558; un an mai târziu, Filip semnează pacea la Cateau-Cambrésis (2-3 aprilie 1559). Francezii renunțau definitiv la Italia, păstrând în schimb Calais și cele trei orașe; astfel luă sfârșit războaiele italiene.

Reforma luterană

La începutul veacului al XVI-lea Biserica Catolică continua să fie cea mai influentă putere politică; dar disensiunile interne au afectat grav unitatea ei. Între 1378 și 1417 Biserica Catolică a fost divizată între 2 papi, la Roma și la Avignon (din 1409 și un al treilea la Pisa). această criză a fost numită Marea Schismă; ea a generat demersuri reformatoare, precum cel al lui Jan Hus în Cehia sau John Wyclif în Anglia. Prin Conciliul de la Konstanz (1414-1418) s-a pus capăt acestei divizări a lumii catolice, dar și tendințelor reformatoare. Hus însuși a fost ars pe rug (1415); în replică, discipolii săi au declanșat ostilitățile, rezistând armatelor catolice până în 1434. Deși grav slăbită de disensiunile Marii Schisme, papalitatea nu-și pierduse încă rolul de actor central în sistemul politic al Europei; alianța sa cu Imperiul german îi atașase însă eticheta de conservatorism în ochii forțelor modernizatoare ale monarhiilor naționale centralizate. Încercările nenumăratelor concilii de a reforma catolicismul “în capul și în membrii săi” nu mai satisfăceau nici dorințele bisericilor naționale și nici pe cele ale mulțimii credincioșilor. Paradoxal, Reforma a apărut pentru prima oară în Germania, bastion al modernizării catolice, și nu într-una din verigile slabe ale sistemului; și aceasta pentru că așteptările clericilor și mirenilor germani erau mult mai mari decât în orice altă regiune a lumii catolice. La 31 octombrie 1517 călugărul Martin Luther (1483-1546) afișa pe ușa catedralei din Wittenberg cele 95 de teze denunțând abuzurile Romei. Gestul în sine nu era nou; dar implicațiile sale fură imense, aducând practic problemele catolicismului în fața tribunalului statelor germane. Confruntat cu un pontificat rebarbativ, Luther se radicaliză rapid contestând primatul papei, autoritatea conciliilor dar și superioritatea Bisericii în raport cu puterea politică. În 1520 el chemă nobilimea germană să întreprindă reformarea catolicismului; convocat de Carol Quintul în fața dietei imperiale de la Worms, refuză să-și retracteze opiniile și fu condamnat

ca eretic. Din acest moment Reforma deveni un fenomen politic cu implicații imense.

Refuzul autorității imperiale pe care Carol și Ferdinand încercau să o impună cu mijloace autoritare îi conduse pe principii germani spre Luther; însuși electorul Frederic de Saxonia deveni protectorul reformatorului. Când papa se plânse dietei de la Nüremberg, nobilimea Imperiului îi răspunse printr-un memoriu care relua acuzațiile lui Luther. Pontiful nu putu însă apela nici la Carol Quintul, căci acestuia îi convenea în fond Reforma ca sursă de divizări politice între dușmanii săi, opunându-se deci convocării unui conciliu. Situația nu era mai puțin dificilă nici pentru Luther: mica nobilime în frunte cu Ulrich von Hutten și cu condotierul Franz von Sickingen intenționa să folosească Reforma ca un instrument în lupta sa împotriva clerului și principilor; discipolii radicali, precum Thomas Münzer, luaseră conducerea marelui război țărănesc ce izbucni în Germania în 1524, aruncând blamul radicalismului egalitar asupra Reformei. Luther fu astfel obligat să facă o opțiune politică în favoarea principilor germani; *Tratatul asupra autorității temporale și limitelor supunerii ce i se cuvin* și broșura *Împotriva hoardelor criminale și prădătoare de țărani* definesc poziția sa în raport cu devianțele față de Reformă, dezavuând rebeliunile și justificând coerciția etatică fără a-i impune limite. Conștiința este liberă, nu și exprimarea ei, care depinde de decizia suveranului, autoritate absolută în materie de credință a supușilor săi. Bunul credincios urmează, în sfera privată, învățătura Evangheliei; dar în spațiul public el are obligația de a se supune fără împotrivire puterilor instituite, pentru că libertatea exterioară nu are nici o valoare în raport cu cea interioară, creștină. Principii germani se vor ralia cu ușurință acestei dogme, care afirmă că

dat fiind că sabia a fost dată de Dumnezeu pentru a-i pedepsi pe cei răi, a-i proteja pe drepti și a păstra pacea, aceasta dovedește că faptul de a face război și a măcelări este instituit de Dumnezeu, ca și tot ceea ce urmează din campanii și din dreptul războiului.

Era astfel legitimată nu doar autoritatea principilor germani ci și perpetua stare de război ce domnea în relațiile dintre ei, ca și însușirea imenselor averi ale Bisericii catolice. Propagarea luteranismului a constituit deci pentru spațiul Reich-ului un vector centrifug, contrar centralizării politice. Vom vedea însă cum în alte regiuni ale Europei Reforma a avut însă consecințe diferite.

Avatarurile Reformei în Anglia

Dogmele luterane au găsit în Anglia un teren prielnic pregătit de Wyclif, ai cărui adepți au fost aproape imediat integrați în mișcarea Reformei. Henric VIII (1509-1547) nu era ostil acestei tendințe; el a decis însă să o canalizeze, atât pentru a se elibera de insuportabila autoritate pontificală, controlată de Carol Quintul, cât și pentru a divorța de o soție ce nu-i dăduse nici un moștenitor de sex masculin și care în plus era și mătușa împăratului. Vechiul său ministru, cardinalul Wolsey, era incapabil să mai mențină balanța de putere ce caracterizase diplomația engleză în relațiile cu Carol și cu Francisc I. Nereușind să soluționeze nici chestiunea divorțului

el fu înlocuit cu Thomas Cromwell, discipol al teoriilor machiavellice, ce forță “Parlamentul Reformei” (1529-1536) să aprobe ruptura cu papalitatea și instituirea Bisericii Anglicane prin “Actul de Supremație” din 1534. Clerul accepta astfel autoritatea monarhului, devenit “unicul și supremul șef pe pământ al bisericii Angliei” (erastism). Henric cointeresă Parlamentul în problema Reformei prin secularizarea averilor mănăstirești care fură apoi vândute publicului; în fond chestiunea religioasă era pentru el un mijloc de a-și absolutiza autoritatea, motiv pentru care anglicanismul îi persecută atât pe catolici cât și pe reformați ca rebeli față de puterea monarhică; însuși cancelarul Morus fu executat în 1535. Măsurile luate de Cromwell întăriră această tendință, instituind o strictă reglementare etatică în materie de credință; statul impuse chiar textul cărții de rugăciuni – Prayer Book a arhiepiscopului Cranmer. Reforma engleză a avut astfel un caracter mai degrabă politic, de instrument al absolutismului, îndepărtându-se de tendința luterană spre care Cranmer și Cromwell vroiau să-l dirijeze în favoarea unui catolicism cu dimensiuni naționale și erastice. La moartea lui Henric VIII fiul său Eduard, partizan al orientării reformatoare, s-a confruntat cu grave tulburări produse de catolici, culminând cu răscoala lui Robert Kett (1549). Eduard se stinse curând, lăsând tronul sorei sale, Maria, a cărei domnie avea să se remarce prin triumful temporar al reacțiunii catolice. Căsătorită în 1554 cu fiul lui Carol Quintul, Filip, devenit apoi rege al Spaniei, Maria se implică alături de acesta în războiul împotriva Franței; Anglia deveni practic vasala puterii spaniole iar persecuțiile împotriva anglicanilor se soldară cu peste 300 de victime între 1555-1558, printre acestea numărându-se chiar Cranmer. Eforturile Mariei fură însă vane; după moartea ei în noiembrie 1558 o altă fiică a lui Henric, Elisabeta, urcă pe tron și restabili anglicanismul. Parlamentul, ostil catolicilor, votă atât Actul de Supremație cât și Actul de Uniformitate care făcea din Prayer Book singura formă de cult admisă. Reforma engleză își relua astfel caracterul de revoluție laică întreprinsă de coroană și în același timp se ralia reformei europene.

Imperiul german și Reforma

Convingerile catolice ale Habsburgilor s-au dovedit de nestrămutat, în ciuda imperativelor politice, care le cereau cel puțin flexibilitate în raport cu luteranismul. Forțat de împrejurări, Carol fu obligat să acorde principilor libertatea religioasă la dieta de la Speyer (1526); dar trei ani mai târziu, în condiții mai favorabile, revocă decizia, provocând protestul nobilimii și orașelor luterane. De aici veni numele de „protestanți” dat adeptilor Reformei, care până atunci își spuneau „evangelici”. Ei înaintară împăratului o profesiune de credință – „**Confesiunea de la Augsburg**” - justificând poziția reformată și accentuând punctele comune (1530). Carol refuză însă această poziție moderată; în replică, principii și orașele luterane formară „Liga de la Schmalkalden” împotriva catolicismului și împăratului, sprijiniți fiind de Anglia și de Franța; primul lor succes fu cucerirea Württemberg-ului. Carol așteptă ca situația sa externă să se amelioreze pentru a declanșa atacul asupra protestanților; aceasta se întâmplă abia în 1546 când, cu ajutorul papei, Liga fu învinsă la Mühlberg iar capii ei, ducele Saxoniei și landgraful de Hessa, căzură în mâinile împăratului. Acesta abuză însă de succes și provocă o nouă revoltă a principilor reformați, grupați acum în „Uniunea de la Torgau” condusă de un fost aliat al lui Carol, Mauriciu de Saxonia. Răsturnarea situației îl luă prin surprindere pe împărat; cât pe ce să fie luat prizonier de dușmanii săi, el se grăbi să proclame toleranța religioasă (1552) confirmată trei ani mai târziu prin pacea de la Augsburg. Pacea religioasă de la Augsburg (25 sept. 1555) a asigurat protestanților dreptul la libertatea cultului și drepturi egale cu catolicii și a sancționat secularizările din principatele reformate. Ea contravenea în realitate libertății de credință, adoptând formula „*cuius regio, eius religio*” prin care suveranul decide credința supușilor săi. Carol Quintul abdică în 1556, refuzând practic să accepte sciziunea religioasă a Europei și consecințele sale, care făceau practic imposibilă monarhia universală catolică. El nu reuși nici măcar să-l impună pe fiul său Filip pe tronul imperial; principii germani, ca și papa, îl susținură pe Ferdinand, care avea o reputație de moderat. Succesorul acestuia, Maximilian II (1564-1576) se făcu chiar cunoscut ca promotorul unei politici de toleranță, atât în teritoriile habsburgice cât și în Imperiu.

Centralizarea politică și luteranismul în Suedia

De la sfârșitul veacului al XIV-lea țările scandinave erau reunite prin Uniunea de la Kalmar care favoriza însă în mod vădit Danemarca în dauna Suediei și Norvegiei, astfel că întregul secol XV a fost marcat de lupta acestora pentru eliberarea de sub tutela regilor danezi. Domnia lui Christian II (1513-1523) a constituit punctul culminant al acestui proces finalizat prin independența și centralizarea politică a Suediei. Autentic principe al Renașterii, Christian II și-a binemeritat porecla de “Nero al Nordului” după ce, cu sprijinul papei și al lumii catolice, a înlăturat de la putere familia Sture, ce administra Suedia de 50 de ani, și a măcelărit capii “partidului național” suedez – fruntașii nobilimii și burgheziei din Stockholm – extinzând apoi masacrul la scara întregii țări (1520). Tânărul Gustav Wasa, dintr-o familie de frunte a “partidului național”, luă conducerea luptei de eliberare și, cu ajutorul germanilor, reuși să-l alunge pe Christian II în 1521, pentru ca un an mai târziu Stările Generale daneze să-l depună pe tiranicul lor monarh, dizolvând astfel uniunea. Ales rege în 1523, Wasa avea însă de luptat cu elementele loiale fostului suveran – în principal Biserica Catolică, ale cărei averi fură în cele din urmă confiscate de stat prin decizia Adunării Stărilor suedeze influențată de predicatorii

luterani (1527). În aceste condiții, adoptarea Confesiunii de la Augsburg de către Stări în 1540 apărură ca o opțiune politică. Ce confirma în același timp independența Suediei, dar și autoritatea monarhului, care se proclamă capul Bisericii luterane. Până la abdicarea sa în 1560, Gustav Wasa realizează completa centralizare a statului și înăbuși ultimele tendințe secesioniste, iar diplomația suedeză se reorientă către alianța cu Franța. Ca și în Anglia, protestantismul constituie marele instrument al politicii regale: erastismul conferea monarhului suveranitatea spirituală asupra supușilor săi, iar confiscarea averilor Bisericii Catolice îi oferea atât o bază economică extinsă cât și mijlocul de a satisface poftele marilor seniori. Un proces similar se desfășură și în Danemarca după ce în 1527 Stările decretară libertatea religioasă, aruncând astfel țara în brațele Reformei. Pe plan extern prin păstrarea și Norvegia, care-și pierde orice autonomie administrativă, suveranii danezi reușiră să se impună ca arbitri politici în Baltica până în primele decenii ale secolului XVII

Dimensiuni politice ale Reformei. Calvinismul

Este incontestabilă legătura stabilită de Max Weber între Reformă și economia capitalistă; dar la fel de adevărată este și teza ulterioară a lui E. Troeltsch, pentru care Reforma a fost mai degrabă un vector al unor procese politice, economice, sociale și culturale ce germinaseră spre sfârșitul secolului XV în mediul catolic. Totuși, o opinie comună printre istorici a susținut multă vreme că protestantismul a adus pentru prima oară libertatea politică națiunilor Europei; chiar și Montesquieu l-a considerat o religie potrivită republicilor mai degrabă decât unei monarhii. Faptele ne prezintă însă o situație diferită și mult mai complexă. În statele germane, pacea de la Augsburg a confirmat autoritatea principilor asupra vieții spirituale a supușilor. În nordul Europei, luteranismul a fost principalul instrument al centralizării și absolutismului monarhic, din Anglia până în Prusia. Chiar și protestanții francezi nu au încercat decât să reproducă structura confederativă de sorginte feudală a Imperiului German. Doar Țările de Jos au realizat o republică burgheză calvină; dar structura acesteia era anterioară reformei, venind din epoca dominației burgunde. Chateaubriand afirma cu justete că

protestantismul nu a schimbat nimic la nivelul instituțiilor; acolo unde a găsit o monarhie reprezentativă sau republici aristocratice, ca în Anglia și în Elveția, le-a adoptat; unde a întâlnit guvernăminte militare, ca în nordul Europei, s-a acomodat, și le-a făcut chiar mai absolute.

Și totuși, dacă Luther și luteranismul au furnizat doar o excelentă justificare “establishment”-ului principatelor germane, alte curente protestante au introdus reforme instituționale semnificative. În al treilea deceniu al secolului XVI, Ulrich Zwingli a pus în practică un ideal creștin purificat la Zürich, legând strâns biserica de puterea civilă; dintre partizanii săi s-a desprins mișcarea anabaptistă, în frunte cu Thomas Münzer, ducând zwinglianismul la ultima sa consecință – eliminarea autorității politice, creație a Diavolului, și înlocuirea ei cu o societate în spiritul Evangheliei. Anabapțiștii se alăturară țăranilor răsculați în 1523; dezavuați chiar și de Zwingli, fură învinși la Frankenhausen iar Münzer, luat prizonier, fu decapitat (1525). Nici Zwingli nu avu o soartă mai bună; cantoanele elvețiene catolice îl învinsură în bătălia de la Kappel, unde însuși reformatorul își găsi sfârșitul (1531). Discipoli ai săi difuzară însă modelul politic zwinglian la Basel și la Berna, ca și în regiunea renană. Nici radicalismul lui Münzer nu dispărură, cunoscând o efemeră înflorire la Münster

între 1534-1535. La începutul anului 1534, liderii anabapțiști din Germania și Olanda – Jan Mattheijs, Melchior Hoffman, Jan de Leyda – se reuniră la Münster, instaurând un regim teocratic autoritar. Orașul deveni astfel “Noul Ierusalim”, unde proprietatea era desființată, se institua un program sever de muncă, viața privată era sever reglementată. Proclamat rege, Jan de Leyda decretă chiar poligamia, luându-și el însuși 17 soții; dar violența și desfrânarea cetății anabaptiste atrase ostilitatea principilor vecini, atât catolici cât și protestanți. Un asediu de peste un an duse la căderea Münster-ului în 1535 și la executarea capilor mișcării. Zwinglianismul în varianta pacifistă propovăduită de Menno Simons s-a răspândit ulterior în micile comunități rurale din Olanda și vestul Germaniei; cea mai cunoscuți urmași contemporani ai mennoniților, dar și cei mai conservatori, sunt *amish*-ii americani.

Tot în țările renane, la Strasbourg, Martin Bucer institui, în numele autonomiei și preponderenței bisericii în raport cu statul, un regim politic tolerant. Ideile sale l-au inspirat fundamental pe Calvin (Jean Cauvin, 1509-1564) în elaborarea unui nou model al Reformei. Convertit în 1533, obligat să părăsească Franța el fu chemat la Geneva de reformatorul Guillaume Farel. Începând din 1541 Calvin transformă orașul, într-o cetate-model a lumii protestante. Administrația municipală se subordona consistoriului alcătuit din pastori protestanți, a cărui jurisdicție a fost extinsă de la cea a unui tribunal religios la cenzura moravurilor geneveze. În fond el respingea autoritatea superioară a instanțelor civile, îndepărtându-se tot mai mult de dogma luterană.

Deoarece preoții sunt puși să administreze, să vestească, să propovăduiască mesajul divin, ei sunt datori să îndrăznească orice și să-i silească pe toți cei mari și supuși acestei lumi a se închina Domnului...Lor le e dat să poruncească tuturor, de la cel mai înalt la cel mai de jos; ei trebuie să cruțe mieii și să ucidă lupii; ei vor admonesta și-i vor povățui pe cei ascultători, vor acuza și vor nimici pe cei potrivnici. Ei pot lega și dezlega conform Cuvântului Domnului

scrie Calvin în *Institutio religionis christianae* (1536) asupra rolului politic al clericilor. Supravegherea inchizitorială a vieții publice și private, care constituie principala caracteristică a regimului politic instituit de Calvin, nu întârzie să nască opoziții, cea mai celebră fiind a teologului și medicului Miguel Servet, ars pe rug la în 1553. Modelul acesta calvinist al orașului-biserică, al statului posesor de valoare spirituală era tot ce putea fi mai diferit de biserica de stat luterană supusă principilor lumesti; or acest fapt era destinat să accentueze divergențele între cele două confesiuni reformate. Pe plan extern însă succesele au fost imense; devenită “Roma protestantismului”, Geneva trimitea în întreaga Europă misionari pregătiți în celebra Academie condusă de Théodore de Bèze – care veni la cârma cetății în 1564. Continuându-l pe Calvin, ideile sale politice atingeau practic radicalismul monarhomahilor:

Afirm că popoarele nu sunt făcute de magistrați ci popoarele cărora le-a convenit să se lase guvernate de un principe sau de seniori aleși sunt mai vechi decât magistrații lor, deci nu popoarele sunt create pentru magistrați, ci din contră magistrații pentru popoare...

„Un far care luminează toate bisericile reformate”: astfel numea Calvin orașul-biserică în care se transformase Geneva. Radiația intelectuală a acesteia va atinge întreaga Europă; și în timp ce nordul și centrul continentului vor rămâne fidele lui

Luther, în vest modelul calvinist devenea forma definitivă a Reformei. Dogma genezează iradiază din nordul Franței și Țărilor de Jos până în îndepărtata Scoțiae unde John Knox, format în Academia calvinistă, propovăduiește un protestantism intransigent, străin de laxitatea anglicană.

Contra-Reforma

Răspunsul catolicismului la Reformă fu surprinzător de lent. Papalitatea era extrem de slăbită, atât ca urmare a pierderilor suferite în fața protestantismului cât și a crizei interne accentuată de poziția echivocă a Imperiului. Un conciliu care ar fi mediat între catolici și reformați i-ar fi răpit lui Carol Quintul pretextul pentru a continua lupta împotriva principilor germani, astfel încât el temporiză cât putu de mult. Abia în decembrie 1545 papa Paul III reușește să convoace la Trento un conciliu în scopul rezolvării disputelor doctrinare și inițierii unei cruciade anti-otomane. Protestanții refuză să participe iar împăratul, considerând că Biserica acționează prea indecis, dădu în 1548 un *interim* prevăzând articolele de credință în vigoare până la adoptarea deciziilor conciliului; ceea ce nu întârzie să-i nemulțumească atât pe protestanți cât și pe catolici. Papalitatea recursează între timp la alte mijloace de acțiune, cel mai important fiind înființarea ordinului iezuit (1540). „*Compania lui Isus*” a fost fondată de Ignățiu de Loyola cu aprobarea lui Paul III; organizată în spiritul raționalității politice și al disciplinei quasi-militare, ea a încercat să găsească soluții pentru criza conștiinței europene produsă de Reformă. Numele peiorativ de iezuiți le-a fost dat membrilor ei ca urmare a frecvenței invocării numelui Mântuitorului, succesele Companiei atât în combaterea protestantismului cât și în misionariatul catolic provocând ostilitatea puterii politice, pe care adesea iezuiții au încercat să o controleze; la 1773 însuși pontiful a desființat temporar Compania.

Atât la nivelul maselor cât și al elitelor acesta a reușit să devină motorul Contra-Reformei. În timp ce vechiul cler și umaniștii se dovedeau incapabili de a gestiona criza, iezuiții au pus în acțiune cele mai variate mijloace, de la misticism și exacerbarea religiozității populare până la controlul statului de către Biserică. Restul clerului li s-a alăturat în lupta contra-reformatoare odată cu terminarea lucrărilor Conciliului de la Trento (1563). Dogmele enunțate de acesta atingeau practic toate domeniile în încercarea de a reactiva catolicismul; ele nu au reușit însă refacerea unității acestuia, atâta timp cât numeroși suverani au refuzat să aplice deciziile tridentine temându-se de concurența puterii clericale. Pentru alții în schimb – mai ales pentru Habsburgii austrieci și spanioli – Contra-Reforma a furnizat atât mijloacele efective cât și ideologia necesară afirmării interne și externe, devenind practic o instituție politică. Succesele ei au fost însă relative: dacă în sudul Europei protestantismul a fost complet extirpat, în Germania marile centre ale Contra-Reformei, Austria și Bavaria, nu au reușit să învingă rezistența principilor reformați; vom vedea în cursul următor cum această ofensivă politică a culminat cu Războiul de 30 de ani.

Apogeul puterii spaniole

În pofida ambițiilor franceze ori germane, Spania a fost, de la Regii Catolici la Filip II, prima putere europeană și principalul aspirant la rolul de hegemon în sistemul continental, miza războaielor italiene în ultimă instanță. După încheierea centralizării și unificării politice la începutul secolului, Ferdinand a putut declanșa expansiunea colonială spaniolă la scară mondială, oprind în același timp tentativele

de înaintare ale turcilor în nordul Africii. Nepotul său, Carol Quintul, a urmat aceeași linie politică, secondat de cancelarul Gattinara a cărui abilitate i-a permis să integreze în sistemul administrației centralizate spaniole și posesiunile din Italia. Practic în ultimii săi ani de domnie regatul iberic a devenit inima posesiunilor habsburgice ce-și trăgeau de aici grosul resurselor militare și financiare, iar pe plan european arbitrul politicii continentale și nucleul lumii catolice. Deși nu a reușit să se impună și în Imperiu, unde era privit de electori ca un străin, Filip II a păstrat același rol central al Spaniei în Europa prin deținerea unor puncte strategice – Țările de Jos, Milano, Neapole și Sicilia – constituind un coridor spaniol între Franța și Germania. Factorii care au produs dominația ibericilor au fost însă vinovați și de declinul lor. Pe plan economic, bogățiile imperiului colonial spaniol nu putea acoperi costurile politicii europene atâta timp cât nu se dezvoltă și o industrie internă; Spania era redusă astfel la rolul de piață pentru celelalte state europene. Imensitatea stăpânirilor spaniole afecta grav guvernabilitatea lor; în același timp, rolul de inimă a lumii catolice ducea Madridul spre o politică fanatică și conservatoare odioasă supușilor săi. În fine, dezvoltarea militară avea efecte perverse. După cum scria un ambasador venețian

Regele Spaniei deține o elită de oameni rezistenți, disciplinați, apți pentru campanii, marșuri, asedii, dar sunt atât de insolenți, de lacomi la bunul și onoarea semenilor că ne putem întreba dacă acești soldați au fost cu adevărat utili suveranilor lor...Căci așa cum ei au fost instrumentele victoriilor lor, tot așa i-au făcut să-și piardă atașamentul și bunăvoința popoarelor maltratându-le.

Expansiunea Imperiului Otoman sub Soliman Magnificul

Fiul și nepotul lui Mahomed II au continuat opera acestuia de unificare a lumii islamice, anexând țările arabe la Imperiu; însă abia strănepotul său, Soliman I “Magnificul” (1520-1566) i-a reluat programul politic, extins de la scara moștenirii vechiului Bizanț la proporțiile revendicării teritoriilor Imperiului Roman, califatului arab și hanatului mongol. Considerându-se pe de o parte “califul suprem” al lumii islamice, el i-a refuzat în același timp în Europa recunoașterea titlului imperial lui Carol Quintul. Marele vizir le declara în 1533 solilor austrieci că

din secolul I, de la Augustus, în Europa nu există decât o singură coroană imperială; aceasta este coroana pe care o poartă împăratul nostru, moștenitor al tronului Cezarilor. De aceea așa-zisul imperiu al lui Carol Quintul nu este decât o născocire.

Profitând de divizarea Europei, incapabilă de a susține un efort anti-otoman în condițiile în care forțele statelor creștine se epuizau în războaiele italiene, Soliman cuceri în 1521 Belgradul, poarta de acces spre centrul continentului, iar la începutul anului următor insula Rhodos, cheia Mediteranei orientale, căzu în mâinile turcilor. Însuși Francisc I, căzut prizonier la Pavia, decise să apeleze în vederea restabilirii echilibrului continental la sultan, considerându-l singura putere capabilă să apere statele europene în fața monarhiei universale a lui Carol Quintul. Soliman își confirmă pe deplin prestigiul prin campania împotriva Ungariei, care i se oferea ca o pradă ușoară după căderea Belgradului. În bătălia de la Mohács (1526) regele maghiar căzu în luptă iar turcii ocupară temporar Buda. Intenția

sultanului era de a transforma Ungaria într-un stat vasal autonom, așa cum erau deja Țările Române; dar împotriva candidatului la tron ales de Dieta maghiară și susținut de turci, Ioan Zapolya, Ferdinand de Habsburg își susținea la rândul său pretențiile la coroana ungară, sprijinite de germanii din regat și de o fracțiune a nobilimii maghiare – dar mai ales de resursele Imperiului. Acestea se dovediră complet insuficiente; o nouă campanie otomană îl înscăună pe Zapolya la Buda și asedie chiar Viena timp de trei săptămâni (1529). Conflictul nu încetă însă, succesele alternând de partea celor doi pretendenți la coroana maghiară; dar la moartea lui Zapolya, Soliman invadează din nou Ungaria, transformând-o în provincie otomană (1541). O îngustă fâșie în vestul țării rămase în mâinile Habsburgilor; Transilvania își menținu la rândul ei autonomia sub casa Zapolya. Carol Quintul suferi insuccese și pe alte fronturi în fața otomanilor: în 1535 el reuși să ocupe Tunisul, dar trei ani mai târziu amiralul turc Barbarossa zdrobea flota creștină la Preveza, instaurându-și supremația în Mediterana; în același timp, Francisc I încheie o alianță formală cu sultanul în 1536, urmând ca turcii să intervină în războaiele italiene. Soliman exercită chiar presiuni asupra Imperiului German în favoarea protestanților; iar politica sa de divizare și slăbire a puterilor creștine dădu roade. La 1 august 1547 Ferdinand era nevoit să semneze un armistițiu, prin care își păstra partea occidentală a Ungariei în schimbul plății unui tribut.

Câștigarea luptei pentru dominația în Europa centrală de către turci a avut grave repercusiuni pentru Țările Române. În deceniul 3, Muntenia a fost amenințată cu anexarea la Imperiul Otoman; complicațiile politice generate ca urmare a alianței domnului Radu de la Afumați cu Ungaria au oprit acest proiect. Moldova, implicată mai profund în relațiile europene, a avut la rândul ei de suferit de pe urma căderii regatului maghiar, Soliman urmărind să reducă independența țării. Totuși sub Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546) moldovenii au mai jucat un rol important în conflictul din Ungaria; însă ulterior, izolarea diplomatică a dus la “închinarea țării” către Soliman odată cu pierderea ultimelor deșezee la Marea Neagră (1538). Rupte astfel de alianțele cu creștinătatea apuseană, Țările Române au fost aservite Porții, care în afara plății tributului și obligațiilor de natură militară și economică a impus practic și numirea domnilor de către sultan. Lipsită de stabilitate și de forță, puterea centrală s-a prăbușit rapid în favoarea boierimii, deținătoare a marilor proprietăți funciare, favorizată astfel de integrarea în circuitul economiei otomane.

La sfârșitul veacului al XVI-lea vechile dinastii s-au stins sau au fost înlăturate din drepturile lor...Puterea domnească a căzut și domn putea ajunge orice boier sau orice pretendent care afirma, de formă, că ar fi de viță domnească, dar cu condiția să se bucure de favoarea boierilor.

afirma P. P. Panaitescu. Asistăm astfel la un proces opus centralizării din Occident: în Țările Române, în Polonia, în Ungaria statul evoluează spre fărâmițarea politică favorabilă puterii aristocrației; în schimb, caracterul local și autarhic al comerțului răsăritean, ruperea acestuia de marile circuite internaționale, împiedică apariția atât a burgheziei cât și a primelor forme ale capitalismului.

În a doua jumătate a secolului Transilvania a devenit principalul spațiu de manevră al celor două imperii care se confruntau în estul Europei. Casa Zapolya a încercat fără mare succes să echilibreze construcția politică a autonomiei principatului cu

tendențele centrifuge ale nobilimii; pretențiile ei la coroană maghiară au generat și mai multă confuzie, abia în 1570 Zapolya renunțând la această revendicare în favoarea Habsburgilor. Un an mai târziu pe tronul ardelean se ridică însă familia Báthory, fidelă Porții; punând mâna și pe coroana poloneză, ei reușiră să reducă la maxim influența Vienei. Mai multe succese avu aceasta în Mediterana, unde, după moartea lui Soliman, Veneția declarase război Imperiului otoman. În replică, turcii cuceriră printr-o imensă operațiune amfibie insula Cipru (1570-1571); acesta a fost însă ultimul mare succes al Porții. Pierderea Ciprului generă o imensă panică în rândurile creștinătății occidentale, ducând la unirea puterilor maritime mediteranene într-o Sfântă Ligă. Flota creștină condusă de don Juan de Austria îi zdrobi pe turci la Lepanto într-o imensă bătălie navală (7 oct. 1571). Deși Liga se dizolvă rapid, iar Veneția se văzu silită să încheie pacea în condiții extrem de dezavantajoase, era clar că situația politică, economică și militară nu mai înclina în favoarea Imperiului Otoman.

Reforma în Țările Române

Protestantismul s-a răspândit foarte devreme în Transilvania în rândurile populației germane burgheze. La Brașov umanistul J. Honterus a reformat biserica săsească în spirit luteran în deceniul 5. Nobilimea catolică maghiară se opunea violent acestei mișcări, mai ales că ea a fost însoțită de difuzarea anabaptismului și antitrinitarismului (reacție umanistă împotriva Bisericii catolice, cunoscută și ca unitarianism). În condițiile ocupației turcești, situația s-a schimbat, maghiarii trecând masiv la calvinism, astfel că ierarhia catolică a fost desființată în 1556. Populația românească, în schimb, nu a aderat la Reformă. Deși în 1566 Dieta de la Sibiu a decis trecerea clerului român la protestantism, efemera biserică reformată românească a dispărut după un deceniu. Cu toate acestea, ortodoxia nu a fost recunoscută drept confesiune în Ardeal, cele 4 religii „recepte” (catolicism, luteranism, calvinism și unitarianism) fiind expresia raporturilor de forțe dintre principe, nobilimea maghiară și patriciatul săsesc. Nici în Moldova domnitorul luteran Iacob Heraclit (Despot Vodă) nu a reușit să introducă Reforma în ciuda înființării unei academii protestante la Cotnari. În schimb aceasta a avut un oarecare efect prin inițierea primelor traduceri de texte bisericești în limba română, tipărite de protestantul Coresi.

Revoluția din Țările de Jos

Prin căsătoria viitorului împărat Maximilian cu Maria de Burgundia, bogata regiune a Țărilor de Jos – corespunzând azi Belgiei, Olandei, Luxemburgului și unei părți din nordul Franței – revenise Habsburgilor. La moartea lui Carol Quintul ele intrară în moștenirea lui Filip II; or politica religioasă acestor suverani era în perfectă contradicție cu caracterul celor 17 provincii neerlandeze. La mijlocul veacului al XVI-lea, acestea constituiau cea mai prosperă și mai urbanizată regiune a Europei; iar explozia prețurilor care afectă economia continentală de pe la 1550 dădu un avânt și mai mare comerțului Țărilor de Jos, centrat în orașul Anvers. De la începutul secolului XVI acesta devenise centrul economiei mondiale, acaparând vechiul negoț al Hansei căruia i s-a adăugat tranzitul bogățiilor coloniale ale Spaniei și Portugaliei. O asemenea situație era din ce în ce mai mult incompatibilă cu despotismul guvernării Habsburgilor. Deja la 1516, încercând să impună autoritatea consiliilor regale, Carol Quintul se izbise de rezistența privilegiilor

provinciale apărute de Stările Generale. “Interim”-ul din 1548 dădu semnalul dezordinilor în Țările de Jos, împingând burghezia din nord (actuala Olandă) către calvinism. Filip II agravă situația încercând să oprească răspândirea protestantismului prin introducerea Inchiziției și menținerea de trupe spaniole; ambele măsuri fură respinse de burghezia Stărilor, care văzând clar în ele instrumente ale politicii autoritare habsburgice, se grăbi să îmbrățișeze Reforma calvină. Nobilimea, deși catolică, se ralie acestei cauze în frunte cu conții de Egmont, Horn și Brederode și cu prințul Wilhelm de Orania, poreclit “Taciturnul”. Înșiși guvernatorii spanioli, Margareta de Parma și cardinalul Granvelle, realizează eșecul inevitabil al politicii lui Filip II. Flamanzii cereau tot mai insistent libertatea de conștiință, respingând deciziile de la Trento; în 1565, Egmont îi înfățișă doleanțele lor lui Filip dar acesta decisese deja, după întrevederea cu francezii la Bayonne, să elimine protestantismul din Europa. Un an mai târziu, capii nobilimii îi cerură Margaretei încetarea persecuțiilor religioase, libertatea de conștiință și convocarea Stărilor. Un consilier spaniol îi trată drept “*calici*”; seniorii flamanzi adoptară acest nume ca titlu de glorie și formară o ligă împotriva lui Filip – “Compromisul de la Breda”.

Monarhul spaniol păru bucuros de situație, căci revolta îi oferea un pretext pentru a lichida libertățile Țărilor de Jos; îl însărcină deci pe ducele de Alba cu înăbușirea rebeliunii, care între timp se extinsese în toate provinciile din nord. Acesta institui un regim de teroare prin “Consiliul împotriva tulburărilor”, care între 1567 și 1572 execută 18000 de oameni – între care Egmont și Horn. În această situație Wilhelm de Orania, conducătorul informal al Țărilor de Jos, se ridică împotriva lui Filip și la îndemnul “calicilor” luă conducerea mișcării de eliberare. Chemat în fața Consiliului la începutul lui 1568, se retrase în Germania, de unde chemă la luptă provinciile neerlandeze și adună trupe în vederea războiului. Rebeliunea flamandă pregătea nașterea primului stat burghez; vom vedea cum s-a petrecut aceasta în următoarea temă a cursului.

Întrebări de verificare:

1. Cum s-a materializat proiectul politic al “monarhiei universale” habsburgice și ce opoziții a întâmpinat el?
2. Ce relevanță a avut Reforma în plan politic?
3. Explicați importanța domniei lui Soliman Magnificul.

Bibliografie

- Henri Hauser, *La naissance du protestantisme*, P.U.F., Paris, 1940
Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, Ed. Enciclopedică, București, 1996
Charles Seignobos, *Essai d'une histoire comparée des peuples de l'Europe*, Editions Rieder, Paris, 1938
Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, Ed. Enciclopedică, București, 1997

Tema III

Războaiele dintre catolici și protestanți: de la independența Olandei la pacea de la Westfalia (1568-1648)

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Evoluția marilor puteri europene până la Războiul de 30 de ani
2. Războiul de 30 de ani și pacea de la Westfalia
3. Tendințele absolutismul monarhic în Franța și Anglia

Anglia epocii elisabetane

Când Elisabeta urcă pe tron în 1558 regatul său nu mai era o putere în Europa. Spre norocul ei rivalitatea franco-spaniolă l-a împiedicat pe Filip II să atace Anglia până în clipa în care aceasta a devenit suficient de puternică. În lunga sa domnie, Elisabeta a știut cum să reia politica absolutistă de unde o lăsase Henric VIII, făcându-se în același timp iubită de supuși – ceea ce tatăl ei nu a reușit. Marile personalități care i s-au alăturat în administrarea afacerilor Angliei – Cecil, Walshingham, Drake – nu au putut niciodată umbri figura autoritară a reginei. Când o delegație a Parlamentului a încercat să insiste în problema succesiunii, ea și-a afirmat astfel poziția politică:

Deși sunt o femeie am un curaj tot atât de potrivit pentru răspunderea locului meu pe cât l-a avut și tatăl meu. Sunt regina voastră unsă. Nu voi fi niciodată constrânsă prin violență să fac vreun lucru.

În acest spirit a impus Elisabeta adoptarea celor 39 de articole formând baza dogmatică a anglicanismului ca religie erastică (1563); iar când 7 ani mai târziu fu excomunicată de suveranul pontif care trimise misionari iezuiți în Insulele britanice, Elisabeta declanșă o severă persecuție împotriva catolicilor, în special a celor irlandezi; dar nu în calitate de eretici, ci de trădători. Pe plan social, domnia ei s-a sprijinit pe mica nobilime de țară (*squires*), educată și relativ înstărită, care tindea să acapareze administrația regatului. În economie, Elisabeta a fost creatoarea puterii maritime și comerciale a Angliei, extinzându-se către îndepărtatele piețe ale Africii, Asiei și Americilor, pe care negustorii și corsarii englezi le-au smuls puterilor coloniale catolice. Corsarii erau practic pirați operând pentru un guvern care le asigura protecția sa. Cel mai celebru dintre ei, Francis Drake, a făcut înconjurul lumii într-o expediție împotriva spaniolilor, fiind înnobilit de regină. În același timp, Elisabeta a încurajat și navigația pur comercială, creând în acest scop companii pe acțiuni.

*Pe plan extern dominantă epocii elisabetane a fost perpetua stare de conflict cu Spania. Războiul s-a declanșat efectiv în 1588, luând sfârșit abia după moartea reginei; dar singura operațiune importantă a lui Filip II, tentativa de a invada Anglia în vara lui 1588, sfârși lamentabil când imensa flotă spaniolă, **Invincibila Armada**, fu zdrobită în Marea Mânecii și eșuă pe coastele engleze. O consecință indirectă a acestei înfrângeri a fost șansa dată Olandei, ca și Franței lui Henric IV, de a rezista în fața tercosurilor; în schimb trupele engleze au eșuat în interminabilele*

revolte religioase din Irlanda și în încercările de eliberare a Țărilor de Jos. Puterea militară, pe care partidul războiului condus de Drake a susținut-o cu tărie, se dovedi falimentară în tentativele ei ofensive din lipsa unei economii capabile să o susțină. Aceasta a împiedicat transformarea Angliei în Marea Britanie – reunirea Insulelor Britanice într-un singur stat. Henric VIII a supus pașnic Țara Galilor; în schimb, Irlanda, complet aservită intereselor pieței engleze, a refuzat să se subordoneze pe plan politic și religios Londrei. Scoția, independentă și la fel de înapoiată economic, a fost și ea aruncată în anarhie după instaurarea calvinismului în 1559 prin conflictul dintre regina catolică Maria Stuart, apărată de trupele franceze, și supușii ei protestanți animați de predicile lui John Knox. În cele din urmă, însăși Elisabeta, văzând în regina Scoției o concurentă periculoasă, o arestă și o condamnă la moarte (1587). Situația a înclinat astfel în favoarea puterii centrale de la Londra când Iacob Stuart, fiul Mariei, urcă pe tronul englez în 1603, unind cele două coroane și punând în același timp capăt conflictelor de la frontiera scoțiană.

Pe plan instituțional, Anglia progresase în mod paradoxal pe calea parlamentarismului în ciuda politicii absolutiste a Tudorilor. La 1485 puterea Camerelor era extrem de redusă în raport cu suveranul, urmare a nevoii de autoritate produsă de război. Practic, deși Tudorii au continuat să convoace regulat Parlamentul, monarhia lor era chiar mai absolută decât cea franceză. În schimb, tot ei au creat premisele slăbirii autorității regale: pentru a reduce costurile guvernării, Coroana a descentralizat administrația în favoarea nobilimii de țară – gentry – instituind principul **self-government**-ului și a refuzat să țină o armată permanentă. În lipsa birocrăției și forței militare, suveranii englezi nu aveau deci mijloacele efective de a rezista unui atac al Parlamentului asupra autorității lor; iar acesta nu întârzie să se declanșeze sub Stuarti.

Războaiele religioase din Franța

Numele de hughenoti dat protestanților francezi reprezenta o deformare a germanului *eindgenossen* (“confederați”). El a fost consecința organizării adepților luteranismului din Franța într-o federație a bisericilor reformate. La primul sinod național din 1559 acestea trecură integral la calvinism, din rațiuni mai degrabă politice; organizarea federativă rămase însă în vigoare și fu extinsă și la alte regiuni protestante francofone. Francisc I a fost ostil hughenoților; dar prudența politică și imperativele luptei anti-habsburgice îl împiedicaseră să exceleze în persecutarea ereticilor mai ales în primele două decenii ale domniei. Mai degrabă fiului său i se cuvin laudele unui istoriograf iezuit, apologet al monarhiei catolice:

A luat toate precauțiile posibile pentru a împiedica intrarea în regat a noutăților în materie de religie; a dat teribile exemple de severitate.

Henric II lansă astfel semnalul marilor persecuții religioase prin edictele de la Chateaubriant (1551) și Compiègne (1557). După încheierea păcii cu Spania, el se alătură fâțiș luptei duse de Filip II pentru exterminarea completă a Reformei. Însăși magistratura franceză, în rândurile căreia protestantismul făcuse mari progrese, fu atacată violent de suveran; doar moartea acestuia în decembrie 1559 păru a opri temporar persecuțiile. Sub fiul său, Francisc II, hughenoții încercară să-și ia revanșa prin răpirea regelui; eșecul conjurației de la Amboise (1560) avu însă darul de a duce la extrem teroarea catolică.

Mai multe zile au fost ocupate cu tăiatul capetelor, cu spânzuratul, cu înecatul.

Străzile din Amboise erau înecate în sânge și pline de trupuri de morți, așa încât nu puteai sta în oraș din cauza duhului și a infecțiilor

scrie un contemporan al persecuțiilor conduse de atotputernica familie de Guise, unchi ai reginei Scoției și soție a lui Francisc, Maria Stuart. Situația se schimbă brusc la moartea subită a monarhului în același an; succesorul acestuia, Carol IX, se

găsea sub tutela mamei sale, Caterina de Medici, ale cărei ambiții politice se ciocneau de puterea ducelui François de Guise. Era deci natural ca regenta să caute o alianță împotriva acestuia cu nobilimea hughenotă, condusă de regele Navarrei, de fratele său, prințul de Condé, și de amiralul de Coligny. În acest scop Caterina convocă o adunare pentru a discuta punctele controversate între protestanți și catolici și a găsi un compromis politic și religios. Rezultatele ecumenice ale acestui “Colocviu de la Poissy” fură nule, în bună parte datorită ireductibilei dușmăanii dintre ducele de Guise și Théodore de Bèze; în schimb pe plan politic partidul catolic își concentrează forțele în vederea iminentului război între cele două religii. Acesta izbucni la 1 martie 1562, când de Guise masacră o adunare protestantă în orașelul Vassy. Condé îi mobiliză la rândul său pe hughenoți și primi rapid ajutoare de la englezi și de la principii germani; însă fu învins în bătălia de la Dreux. De Guise, profitând de succes, încercă să cucerească orașul Orléans, capitala partidului protestant dar fu asasinat de un gentilom calvin; astfel, Caterina putu impune pacea, restabilind temporar liniștea în regat. În schimb ea refuză publicarea în Franța a deciziilor Conciliului de la Trento, atât pentru că ar fi dus la ridicarea protestanților, cât mai ales pentru că încălcau libertățile bisericii gallicane (ideologia dominantă a catolicismului francez, formulând cerința unei biserici naționale proprii, independente de Roma). Poziția regentei devenea astfel extrem de fragilă în raport cu partidul catolic, și ea se reorientă spre alianța cu acesta, consfințită prin întâlnirea de la Bayonne (1565) unde împreună cu Filip II și cu ducele de Alba puse la cale un plan de exterminare a protestanților din Europa. În acest mod Caterina și-i apropie pe aliații tradiționali ai familiei de Guise; dar când acțiunile ducelui de Alba în Țările de Jos făcură practic publice deciziile de la Bayonne, hughenoții, temându-se de un tratament similar, declanșară din nou războiul religios. Condé fu ucis în bătălia de la Jarnac cu ducele de Anjou (1569) iar în fruntea partidului veni fiul regelui Navarrei, Henric de Bourbon; în ciuda sfaturilor acestuia hughenoții fură din nou bătuți de Anjou la Moncontour. Cum ambele tabere aveau deja pierderi enorme,recurseră la ajutor extern: Filip II, dornic de a submina puterea franceză, sări în sprijinul partidului de Guise iar Elisabeta trimise din nou ajutoare hughenoților, mai mult pentru a-i descuraja pe catolicii englezi. Grație ei și protestanților germani, Coligny puse pe picioare o nouă armată silindu-l pe rege să încheie o pace avantajoasă pentru hughenoți (1570). Caterina trecu de partea acestora, trimițând chiar ajutoare “calicilor”; dar în secret continua să conspire cu spaniolii și cu tânărul duce Henri de Guise. În noaptea de Sfântul Bartolomeu a anului 1572 (23-24 august), după căsătoria lui Henric de Bourbon cu sora regelui, Caterina dădu lovitura, profitând de prezența în capitală cu această ocazie a capilor partidului hughenot. 2000 de oameni, între care și Coligny, fură măcelăriți numai în Paris de către catolicii fanatici; iar masacrul continuă în toate marile orașe sub înalta protecție regală. Paradoxal, protestanții ieșiră întăriți din această încercare, forțele lor concentrându-se în jurul câtorva puncte întărite, cel mai important fiind La Rochelle. Reformații germani trimiseră și ei ajutoare, astfel încât conflictul putu continua sub noul suveran, Henric III – fostul duce de Anjou. Domnia sa a fost marcată de intensificarea războiului civil, devenit starea obișnuită a regatului Franței după apariția unui al treilea partid, al nemulțumiților, care sub pretextul căutării păcii încerca să înlăture forța familiei de Guise. Prea puțin înclinat spre

moderație, regele înrăutăți situația prin neîncetatele sale manevre între partide. Astfel, confrunțați cu o alianță între Henric și protestanți, de Guise crează în 1576 **Liga** al cărei scop anunțat era apărarea religiei catolice; însă în realitate urmărea aducerea pe tron a ducelui cu ajutorul Spaniei. Henric însuși a fost forțat de Stările Generale să adere la Ligă, devenind formal șeful ei; ca urmare hughenotii se ridicară împotriva regelui. Abia în 1580 convenția de la Fleix puse capăt ostilităților pentru cinci ani când, la moartea moștenitorului tronului, Henric de Bourbon deveni succesorul legitim al monarhului; situație intolerabilă pentru Ligă, care reaprinse flacăra războiului. În timp ce catolicii erau zdrobiți la Coutras (1587), burghezia pariziană se ridică în favoarea ducelui de Guise și puse mâna pe capitală, alungându-l pe rege (“ziua baricadelor”-12 mai 1588). Stările Generale fură din nou convocate în scopul depunerii lui Henric III și încoronării ducelui. Suveranul, aliat acum cu protestanții, le-o luă înainte și ordonă asasinarea lui Henri de Guise; ceea ce înlătură pericolul, dar radicaliză conflictul. Susținută de papă, Liga ceru francezilor să ridice armele împotriva suveranului lor și-l proclamă regent pe Mayenne, fratele defunctului duce. La începutul anului 1589 un călugăr fanatic îl asasină pe Henric III, care tocmai începuse asediul Parisului răzvrătit. Noul monarh, Henric IV, se vedea astfel stăpân doar pe regiunile protestante ale Franței și confruntat cu o armată mult mai numeroasă decât a sa. În bătăliile de la Arcques și Ivry reuși să restabilească echilibrul și putu începe recucerirea regatului, atât cu armele cât și prin propagandă. Între timp Mayenne convocase Stările pentru a alege un suveran catolic (1593). Adunarea se găsi rapid sfâșiată între partizanii săi și cei ai Spaniei; profitând de confuzia Ligii, Henric se converti la catolicism, lipsindu-și dușmanii de orice pretext pentru a continua războiul, și recunoscut de întregul regat, intră victorios în Paris la 15 septembrie 1594. Spaniolii făcură o ultimă încercare de a-i contesta autoritatea, dar după ce chiar Mayenne se supuse, fură obligați să încheie pacea la Vervins (1598), confirmând prevederile tratatului de la Cateau-Cambresis. Cu puțin timp înainte, Henric încheiase și pacificarea religioasă în interior prin edictul de la Nantes ce acorda hughenotilor libertatea de conștiință și o largă libertate a cultului în afara capitalei. Protestanții aveau de acum înainte să se bucure de drepturi cetățenești egale cu catolicii și beneficiau de acces egal la slujbele și funcțiile publice, la învățământ și asistență medicală; se instituiau tribunale bi-partite iar hughenotii își puteau păstra “locurile de siguranță” - cetăți cu garnizoane protestante.

Ne pare azi cel puțin ciudat că după 35 de ani de război civil Franța s-a ridicat mai sus ca niciodată sub Henric IV, iar urmașii acestuia au instituit preponderența franceză în Europa. Psihologic, costul războaielor religioase a fost enorm, dar politic ele au confirmat definitiv puterea monarhică, iar în plan economic imensitatea teritoriului și populației regatului au împiedicat o criză reală, singura consecință majoră fiind decăderea vechiului centru comercial de la Lyon - creație a negustorilor italieni - în favoarea Parisului, devenit adevărata inimă a Franței. În general, țărănimea și burghezia s-au dezgustat definitiv de ambițiile centrifuge ale seniorilor, preferând să se ralieze unei puteri centrale pacificatoare; ceea ce a condamnat la eșec toate revoltele nobiliare ale secolelor următoare. Înseși elitele aristocratice au preferat să-și păstreze avantajele deja obținute în loc să continue lupta pentru a le spori; generația care a început conflictul era cea a veteranilor

războaielor italiene – Guise, Coligny, Condé – dar cea care l-a sfârșit se regăsea mult mai bine în Henric de Bourbon și în partidul ordinii și al păcii.

Independența Olandei; nașterea primei republici burgheze

În vreme ce Franța mergea dinspre anarhia nobiliară către absolutismul monarhic, în partea septentrională a Țărilor de Jos burghezia protestantă institua republica. “Calicii” puseseră mâna pe gurile râului Escaut, debușeul maritim al regiunii, în vreme ce Wilhelm de Orania trecea Rinul și invadea Olanda. Stările Generale se grăbiră să-l proclame guvernator (stathouder); dar succesul începu să se întrezărească abia în 1573 după victoria de la Alkmaar și înlocuirea ducelui de Alba. Când noul guvernator muri, trupele spaniole rămase fără comandant jefuiră Anvers și Maastricht și masacrară populația. Îngrozite, provinciile catolice din sudul Țărilor de Jos, care rămăseseră loiale lui Filip, semnară cu olandezii “Pacificarea de la Gand” (8 noiembrie 1576) ordonând expulzarea spaniolilor și restaurarea libertăților tradiționale. Regele îl trimise atunci pe don Juan de Austria, care ratifică “Pacificarea” doar pentru a-și încălca aproape imediat promisiunile cucerind orașul Namur; muri un an mai târziu dar diplomația sa abilă reușise deja să dezbine nordul protestant și mai avansat economic de sudul catolic. Ruptura fu consfințită în 1579 prin realizarea “Uniunii de la Arras” de către provinciile meridionale ale Țărilor de Jos, supuse lui Filip II, cărora li se opuneau cele 7 provincii olandeze asociate în “Uniunea de la Utrecht” sub conducerea lui Wilhelm, a cărei independență fu proclamată formal la 22 iulie 1581. Chiar și în interiorul acesteia apărură diviziunii în jurul ideii de a chema un suveran străin. Seniorii din Brabant, ostili casei de Orania, apelară la fiul împăratului german, care fu repede înlăturat de fratele lui Henric III; încercând să conducă despotic, acesta fu și el depus în 1583. Puterea rămase astfel stathouderului și Stărilor; când Wilhelm fu ucis de un asasin plătit în 1584, conducerea îi fu oferită reginei Angliei. Elisabeta refuză, dar încheie în schimb o alianță și îl trimise pe favoritul ei, Leicester, cu un important ajutor militar împotriva trupelor spaniole conduse de Alessandro Farnese, excelent general și om politic, care reușise să recucerească Anvers. Leicester, în schimb, reuși să se certe cu Stările și fu rechemat; iar fiul “Taciturnului”, Mauriciu de Nassau, deveni stathouder.

Se născuse astfel, în convulsiile războiului anti-spaniol și ale luptelor de partide, prima republică burgheză. “Uniunea de la Utrecht” era o alianță creată ad hoc pentru necesitățile războiului; circumstanțele politice interne și externe au transformat-o în cadrul instituțional necesar concilierii libertăților tradiționale ale provinciilor de sorginte medievală cu avântul economic modern. Regimul olandez era astfel o “democrație autoritară” dominată de stathouderii din familia de Nassau-Orania contrabalansați de Stările Generale de la Haga și de autonomiile provinciale. Pe bună dreptate J. Huizinga considera că în noua republică

statul era cât se poate de conservator, clădit pe o obârșie veche, atașat de tradiție și de vechile drepturi. Simțul de libertate era viu, dar ideea de libertate era cea a Evului Mediu... Abia în epoca răzvrătirii, când noțiunea de “patrie” și chiar și cuvântul “Olanda” încep să aibă un sunet de clopote și trâmbițe, se boltește deasupra conceptului strâmt medieval o idee de străduință comună și de suferință comună...

Un stat extrem de slab și de descentralizat servea însă excelent interesele economice ale burgheziei comerciale, a cărei bogăție constituia baza puterii olandeze. Prin crearea Companiei Indiilor Orientale (1602) și a Băncii din Amsterdam (1608) ei vor deveni stăpânii comerțului mondial. Compania Indiilor Orientale a fost fondată la inițiativa Stărilor și a stathouderului în scopul creării unui imperiu colonial olandez cu caracter comercial. Enormele dividende ale acțiunilor Companiei și caracterul monopolist au dus la expansiunea ei în întreaga Asie prin eliminarea celorlalte puteri coloniale în prima jumătate a secolului XVII. Compania s-a transformat într-un veritabil “stat în stat”, model pentru instituțiile capitaliste similare din întreaga Europă; abia pe la 1700 a intrat în declin, datorită concurenței engleze, falimentând la sfârșitul secolului XVIII.

“Proiectul european” al lui Henric IV

Atât Henric IV cât și succesorii săi au trăit cu vechea spaimă a încercuirii habsburgice, datând încă de la Francisc I și de la Carol Quintul; Henric a fost însă primul care a încercat, pentru a conjura această teroare, să instituie un sistem de echilibru european care nu doar să slăbească puterea casei de Austria, ci, pe termen lung, să împiedice orice alt stat să-și instituie hegemonia dar în același timp să realizeze unitatea întregii Europe într-o “republică creștină”. Este discutabil dacă autorul marelui “proiect european” a fost regele însuși sau Sully, ministrul său; dar incontestabil, acest plan anunța noua viziune asupra politicii și relațiilor internaționale, având statul național ca actor central și balanța de putere ca trăsătură morfologică, viziune care se va impune după pacea de la Westfalia. “Proiectul” francez diviza Europa în 15 “dominații”, relativ egale ca putere și unitate politic și teritorial: 6 monarhii ereditare (Franța, Spania, Anglia, Danemarca și Lombardia), 5 monarhii electiv (Imperiul German, Statul Pontifical, Polonia, Ungaria și Boemia) și 5 republici (Veneția, Elveția, Țările de Jos și o republică italiană formată prin reunirea ducatelor din nordul și centrul peninsulei); apoi se precizau raporturile dintre aceste state, grupate într-o federație bazată pe principiile echilibrului între “dominații” și toleranței religioase. Consiliul reprezentativ juca rolul de arbitru în relațiile europene și avea ca instrument o armată federală, destinată atât soluționării conflictelor interne, cât mai ales războiului cu Imperiul Otoman; în schimb conflictele armate între statele creștine erau prohibite. Sully își sfătuia chiar suveranul să arate

o extremă dorință de a stabili o solidă liniște între toți potențații Europei, iar atunci când va apărea cea mai mărunță dispută ori litigiu între ei, intenția voastră să fie cea de a căuta sincer toate mijloacele de a-i menține într-o conviețuire pașnică.

Henric IV încercă, se pare, să pună în practică “proiectul”; puterile protestante, dornice să slăbească puterea Habsburgilor, se arătau dispuse să îl sprijine, ca și statele italiene. Chemat în ajutor în 1609 de Uniunea Evanghelică - ce grupa principii protestanți din Imperiu - Henric se pregătea chiar să intervină în problema succesiunii ducatelor Cleves și Berg, grupând o coaliție europeană împotriva casei de Austria; când, la 13 mai 1610, fu asasinat de Ravaillac.

Statele europene în ajunul Războiului de 30 de ani

Politica lui Henric IV a fost temporar abandonată de fiul său, Ludovic XIII (1610-1643). Dominat de o mamă autoritară și de miniștri incapabili de a urma o linie

internă și externă coerentă, tânărul rege oscila între alianța cu Spania și satisfacerea ambițiilor marilor seniori. Stările Generale din 1614 nu fură capabile să rezolve criza guvernării, iar nobilimea și hughenotii provocară netulburați agitație în regat. O altă problemă era enormul deficit bugetar generat de politica falimentară; abia în 1624 când cardinalul Richelieu deveni ministru situația Franței se schimbă radical înăuntrul și în afara granițelor.

Spania se găsea în plină decadentă după moartea lui Filip II (1598). La începutul secolului XVII se mai găseau încă scriitori precum Campanella ori Juan de la Puente care să susțină ideea supremației spaniole, Madridul eșuase practic pe toate planurile. Deși anexase și Portugalia în 1580, nici chiar bogățiile celor două imperii coloniale reunite nu puteau face față imenselor nevoi financiare cât timp lipsa producției interne și pierderea provinciilor flamande îi obliga pe iberici să importe mărfuri și mână de lucru la prețuri exorbitante. În războiul din Țările de Jos ei fură obligați după înfrângerea navală de la Gibraltar (1607) să încheie la 9 aprilie 1609 un armistițiu de 12 ani cu Olanda. Puterea politică a acesteia, în schimb, era în creștere; după ce Mauriciu de Nassau realizase în 1605-1606 o adevărată barieră de fortificații la granițele țării, Provinciile Unite se puteau bucura în liniște de profiturile celei mai înfloritoare economii europene. După armistițiu, echilibrul intern fu însă tulburat de o criză de suprafață, relevând contradicțiile între autoritarismul militar stathouderilor și tendințele liberale ale Stărilor. Sub masca disputei între calvinismul tolerant *arminian* și ortodoxia *gomaristă*, burghezia aristocrată și poporul fidel lui Mauriciu se înfruntară atât pe tărâmul religiei cât și pe cel al politicului. Convocarea sinodului de la Dordrecht (1618-1619) duse la victoria gomariștilor și la înlăturarea liderilor partidului advers, Oldenbarneveldt și Hugo Grotius. Replică protestantă a Conciliului de la Trento și a Inchiziției catolice, Dordrecht-ul a marcat triumful radicalismului și intoleranței la nivelul lumii calviniste și consolidarea autorității familiei de Nassau-Orania în Olanda.

Tot în nordul Europei două puteri care se vor afirma în Războiul de 30 de ani încep să se impună pe scena politică la cumpăna dintre veacuri: este vorba de Suedia și Danemarca, țări care se dezvoltaseră grație comerțului baltic. Prima dintre ele, agitată de tulburări religioase și dinastice după moartea lui Gustav Wasa, s-a transformat la începutul secolului XVII într-o monarhie aristocratică unde Senatul și Stările dominate de nobilime au echilibrat puterea coroanei. Monarhia suedeză era electivă, ca și cea daneză, ceea ce a întărit rezistența Adunărilor în fața tendințele absolutiste ale regilor; implicarea în război era destinată a le da acestora forța și prestigiul necesare.

În Imperiul German Contra-Reforma progresase rapid după moartea lui Maximilian II, în principal în stăpânirile Habsburgilor. Cele două mari confesiuni religioase căpătaseră și forme politice în primul deceniu al veacului al XVII-lea, prin crearea Ligii Catolice de către Maximilian de Bavaria și a Uniunii protestante în frunte cu Frederic, electorul palatin. Rudolf II (1576-1612) fu însă confruntat cu probleme extrem de grave în ciuda dezinteresului său pentru politică. Pe de o parte, ciocnirile de la granița maghiară se transformaseră în 1592 într-un adevărat război cu turcii; după succese alternative, imperialii reușiră să ocupe Transilvania. Politica oscilantă a principelui ardelean Sigismund Báthory făcea însă situația extrem de fragilă, când condotierul muntean Mihai Viteazul, invocând un mandat imperial

incert, interveni în forță reunind cele trei țări române sub o pretinsă dominație habsburgică (1600). El a fost asasinat de generalul Basta, care se făcu însă odios nobilimii transilvănene prin politica sa autoritară; cu ajutorul otomanilor, ei răsturnară dominația imperială și Rudolf se văzu obligat să semneze pacea în 1606 la Zsitvatorok în condiții relativ avantajoase. Pe de altă parte el se afla în conflict cu Stările din Boemia, cărora fu forțat să le acorde libertatea cultului, și cu fratele său Mathias, ce-i urmă pe tron. Acesta se implică la rândul său în tulburările dinastice din Transilvania dar austriecii fură învinși de pretendentul filo-turc Gabriel Bethlen. Între timp însă evoluțiile politice din Boemia tindeau spre un conflict religios și chiar național între nobilimea cehă protestantă ce domina stările și autoritățile germane catolice. Când Mathias încercă să rezolve criza prin alegerea ca rege al Boemiei a arhiducelui Ferdinand, un contra-reformator implacabil, stările boeme se revoltară, alungându-i pe guvernatorii austrieci (“defenestrația de la Praga” – 23 mai 1618). Se declanșă astfel Războiul de 30 de ani.

Războiul de 30 de ani

Mathias a murit în martie 1619, Ferdinand succedându-i la tron. Cu două zile înainte de alegerea sa ca împărat, stările boeme îl proclamară rege pe electorul palatin Frederic V. Bethlen a venit în ajutorul acestuia, dar nu a putut împiedica înfrângerea rebelilor de către armatele Ligii Catolice conduse de Tilly în bătălia de la Muntele Alb (1620). Împăratul a considerat că Boemia pierduse orice drepturi ca urmare a răscoalei ei și printr-o constituție revizuită anulă puterile stărilor instituind un strict control imperial. Războiul ar fi putut lua sfârșit chiar atunci, căci nimeni nu se arăta dispus să-l ajute pe Frederic V, proscris de dieta imperială; dar pretențiile aliaților lui Ferdinand, Spania și Bavaria, au dus la continuarea ostilităților împotriva principilor protestanți. Forțelor catolice le trebuiră doar trei ani pentru a-i zdrobi pe condotierii Uniunii evanghelice, iar Palatinatul căzu în mâinile Ligii. La aceasta s-a adăugat căderea orașului olandez Breda în mâinile spaniolilor și moartea lui Mauriciu de Nassau (1625). O asemenea putere acumulată în mâinile casei de Habsburg avea darul să înspăimânte Franța, determinând-o să încheie alianțe anti-austriece cu Veneția și Savoia, apoi chiar cu Anglia și cu Olanda al cărei armistițiu luase sfârșit. Nici una din aceste puteri nu se simțea încă destul de tare pentru a ataca Imperiul; o făcu în locul lor regele Danemarcei Christian IV, ales conducător al protestanților germani. Generalii imperiali Tilly și Wallenstein i se dovediră însă superiori în repetate rânduri; învinși, danezii abandonară cauza protestantă. Urmarea a fost Pacea de la Lübeck (1629) prin care Christian abandona lupta, dându-le Habsburgilor mână liberă în Germania. În același an Ferdinand promulgă “Edictul de restituire” care încerca să readucă situația confesională la stadiul Păcii de la Augsburg prin restutirea bunurilor bisericesti confiscate de protestanți și restrângerea libertății cultului pentru aceștia. În schimb își submină el însuși puterea concediindu-l, la insistențele electorilor, pe cel mai bun general al său, Wallenstein. Încurajați, principii cerură în continuare revocarea edictului; le trebuia însă un sprijin extern pentru a-l combate pe împărat.

Richelieu, care era în realitate urzitorul tuturor acestor coaliții anti-habsburgice, își îndreptă privirile către tânărul rege al Suediei, Gustav Adolf. Acesta era deja celebru prin victoriile raportate asupra rușilor și polonezilor; la începutul anului

1631 el încheie un tratat cu Franța, obligându-se să asigure o importantă forță militară pe teritoriul german în schimbul subsidiilor. Acțiunea sa nu ar fi avut însă succes dacă Tilly nu ar fi făcut greșeala de a jefui și masakra populația orașului Magdeburg, care-i opusese rezistență. Principii erau indignați; ei se raliară în masă lui Gustav Adolf. Electorul saxon cuceri Praga în același an; excelenta armată suedeză îl învinse pe Tilly la Breitenfeld și la Rain și generalul însuși pieri în luptă. Bavaria căzu în mâinile lui Gustav Adolf; disperat, Ferdinand îl rechemă pe Wallenstein. În bătălia de la Lützen acesta se ciocni cu suedezi; regele fu ucis chiar de la începutul ciocnirii, dar adjunctul său, Bernard de Saxa-Weimar, câștigă lupta. Operațiunile continuară în întreaga Germanie, teritorii imense fiind devastate și depopulate în cursul campaniilor atât de către suedezi, cât și de imperiali. Spre sfârșitul anului 1633 însuși Wallenstein începu să fie bănuțit de trădare, intenționând se pare să-și creeze un regat propriu, astfel că Ferdinand ordonă asasinarea lui. Deși lipsiți de cel mai bun general al lor, Habsburgii mai repurtară o victorie însemnată în septembrie 1634 la Nordlingen , în urma căreia reluară Bavaria și Germania centrală. Cauza protestantă părea pierdută, câtă vreme suedezi nu mai erau capabili să susțină singuri povara războiului; astfel că anul următor Saxonia încheie pacea cu împăratul iar majoritatea principilor luterani îi urmară exemplul, Ferdinand renunțând în schimb la aplicarea Edictului în statele lor.

Richelieu și-a dat seama că o intervenție directă în conflict era absolut necesară continuării luptei împotriva Austriei. Până atunci Franța nu fusese capabilă să ducă o politică externă de asemenea anvergură, ca urmare a decăderii suferite după moartea lui Henric IV; de aceea Parisul acționase prin intermediari în Războiul de 30 de ani. În 1635 cardinalul a decis să se implice efectiv ; dar primele operațiuni nu au avut succes, trupele fiind complet neexperimentate. Viena și Madridul au calculat însă greșit efectele intervenției, sperând să obțină părți din Franța; ele începură negocieri separate cu suedezi, fără a reuși să-i desprindă din alianța cu Richelieu. În 1636 balanța înclină din nou în favoarea protestanților după victoria de la Wittstock; în plus, împăratul se stinse un an mai târziu, pe tron urmându-i nepotul său Ferdinand III, contra-reformator la fel de fanatic, dar și politician pragmatic. El a înțeles că Franța și Suedia nu erau dispuse la o pace separată, urmărind distrugerea completă a puterii Habsburgilor și slăbirea Imperiului; de aceea, se grăbi să ceară începerea negocierilor, aruncând vina prelungirii conflictului pe Richelieu. Acesta nu era dispus să cedeze atât de ușor, după 1640 situația înclinând clar în favoarea sa: suedezi invadaseră Boemia, în nordul Italiei trupele franceze îi zdrobeau pe spanioli, olandezii distrugându-le în același timp flota. În Catalonia și Portugalia politica centralizatoare a ministrului Olivares făcu să izbucnească revolte pe care Spania nu era în stare să le înăbușe; la fel și în Neapole și Sicilia. Această decădere a puterii iberice, consfințită de victoria decisivă a generalului francez Condé la Rocroi (1643) avea să le fie fatală austriecilor. Abandonat și de electorul de Brandenburg, Ferdinand a consimțit la deschiderea negocierilor de pace în orașele Münster și Osnabrück din Westfalia. Între timp, atât Ludovic XIII cât și Richelieu muriseră; dar noua conducere de la Paris în frunte cu cardinalul Mazarin era la fel de hotărâtă să continue războiul. Cu toate acestea, francezii nu au reușit să obțină izbânzi pe Rin afară de jefuirea

sudului Germaniei cât timp aici s-a aflat armata bavareză condusă de Mercy. După ce acesta a căzut în luptă în 1645, Condé și Turrene s-au aruncat asupra armatelor imperiale, făcând joncțiunea cu suedezii, care după victoria de la Jankau ocupaseră complet Cehia. Danemarca, temându-se de creșterea puterii Suediei, a intrat din nou în luptă, de partea împăratului însă; acesta nu i-a putut trimite ajutoare și danezii au fost învinși, punându-se astfel capăt dominației lor în Baltica. Principii Ardealului s-au alăturat și ei eforturilor protestante, deschizând temporar un nou teatru de război; astfel că Austria și Bavaria erau practic epuizate. În 1647 ultima dintre ele părăsi, sub presiunea trupelor suedeze, alianța cu împăratul, semnând un tratat de neutralitate; dar îl denunță în vara anului următor. Gestul nu mai avea însă cum să-i folosească lui Ferdinand, căci în același timp imperialii erau învinși la Zusmarhausen, apoi la Lens, de către forțele unite ale Franței și Suediei. Ferdinand s-a văzut obligat să ceară pacea, iar aliații se grăbiră să impună condiții extrem de dure.

Ministeriatul lui Richelieu și începuturile preponderenței franceze

Din 1624, cardinalul de Richelieu a devenit ministru al regelui Franței, bucurându-se până la moartea sa în 1642 de deplina încredere a acestuia. El a reușit să ridice din nou țara la rangul de mare putere pe continent, punând bazele epocii de preponderență franceză în Europa de după tratatul de la Westfalia. Pe plan intern, consolidând autoritatea regală prin slăbirea tuturor curentelor centrifuge, Richelieu a dus procesul de centralizare a puterii către absolutismul monarhic ce va caracteriza domnia lui Ludovic XIV. Absolutismul reprezintă forma de guvernare în care monarhul dispune în întregime de puterea supremă, instituind în acest scop un aparat de stat extrem de puternic. Richelieu îl definea astfel:

regele este singurul suveran al regatului său, suveranitatea nu este mai divizibilă decât punctul în geometrie...

În celebrul său *Testament politic*, cardinalul își rezuma programul în fața suveranului său:

Promit să întrebuițez toată dibăcia mea și toată autoritatea pe care mi-o veți da pentru a nimici partidul hughenot, a scădea orgoliul celor mari, a aduce pe toți supușii la datoria lor și a ridica numele regelui în fața națiunilor străine la punctul unde ele trebuie să fie.

Suveran slab, Ludovic XIII a știut totuși să se debaraseze de camarila ce-l înconjurase în primii ani ai domniei; nu a mai convocat nici Stările, ce-și dovediseră incapacitatea de gestionare a crizelor, astfel că practic întreaga putere a fost delegată cardinalului. Acesta și-a atins pe rând toate țelurile politice: seniorii turbulenți care agitaseră Franța după moartea lui Henric au fost reduși la tăcere iar conspirațiile lor înăbușite, guvernarea provinciilor, care până atunci beneficiase de un grad înalt de autonomie a fost dată intendenților regali iar ca instrument al puterii executive a fost creat Consiliul de Stat. Revoltele protestanților, care depășiseră cu mult drepturile acordate de Edictul de la Nantes, l-au obligat pe Richelieu să acționeze decis și în materie de religie; în ciuda sprijinului englez, hughenoții au pierdut principala lor fortăreață, la Rochelle, fiind reduși la statutul de sectă tolerată în stat prin pacea la Alais (1629). Am văzut cum s-a impus Franța și pe plan extern, mai ales după 1635, prin lupta împotriva Habsburgilor în

Războiul de 30 de ani; reversul acestuia a fost însă o fiscalitate excesivă, care se descărca mai ales pe țărănime, nobilii și clerul fiind exceptați de la plata impozitului; ceea ce a creat grave dificultăți atât în colectarea acestuia cât și în recrutarea de trupe. Când Richelieu a murit în decembrie 1642, urmat câteva luni mai târziu și de monarh, puterea a încăput pe mâinile unui consiliu de regență, căci tânărul Ludovic al XIV avea doar 5 ani; în fruntea statului a venit astfel cardinalul Mazarin. Dacă pe plan extern acesta a continuat cu succes politica predecesorului său, în interior povara fiscalității s-a îngreunat și mai tare, provocând mari nemulțumiri; ele vor degenera în 1648 în mișcarea cunoscută ca *Fronde*.

Eșecul absolutismului în Anglia

Iacob I Stuart nu a reușit niciodată să înțeleagă că oricât de înclinată spre absolutism ar fi fost Elisabeta, ea nu a impietat niciodată asupra tradiționalelor libertăți ale poporului englez, consfințite încă din 1215 de *Magna Charta*. El a aplicat metodele dure de guvernare care avuseseră succes în Scoția și la Anglia; iar aceasta a găsit în încălcarea libertății religioase un bun pretext pentru a se ridica împotriva puterii monarhice. În acel moment, protestanții englezi erau divizați în trei mișcări: anglicanii, adepți ai religiei oficiale, numiți și episcopalieni pentru că menținuseră ierarhia clerului; calviniștii scoțieni ai lui Knox; și, în fine, sectele puritane engleze, care difereau prin viziunea lor asupra organizării ecleziastice de la prezbiterieni (susținători ai existenței unor consilii ale Bisericii) până la independenți (partizani ai caracterului personal ala experienței religioase). Dacă primii erau adepții lui Iacob și cereau chiar extinderea prerogativelor regale, în schimb mișcările protestante respingeau această autoritate; iar instrumentul lor politic era Camera Comunelor, dominată de micii nobili puritani. Parlamentul a fost în cele din urmă dizolvat de suveran în 1611, ca urmare a opoziției sale la noile impozite și la legislația în materie religioasă; dar Iacob a fost nevoit să-l convoace din nou, iar apoi să-l dizolve, de două ori. Opoziția, condusă de John Pym și de Thomas Wentworth, a refuzat cu hotărâre să accepte orice decizie în spiritul absolutismului, mai ales în domeniul libertății religioase. Iacob a devenit nepopular prin refuzul de a-i ajuta pe protestanții germani împotriva împăratului, astfel că puterea Parlamentului a devenit atât de mare în ultimii ani ai domniei încât însuși cancelarul Francis Bacon a fost acuzat de corupție și condamnat la închisoare. Când Carol I a urcat pe tron în 1625, el a înțeles că singura cale de a combate puterea Parlamentului era formarea unei armate regulate cum aveau toate monarhiile centralizate de pe continent. Un bun pretext i-a oferit Richelieu, prin lupta sa împotriva hughenoților cu care Anglia era aliată; însă armata, pusă sub comanda incompetentului favorit Buckingham, a eșuat lamentabil. Comunele au dat vina pe suveran, prezentându-i o petiție a drepturilor (*Bill of Rights*) ce consfințea autoritatea Parlamentului, dar și libertățile cetățenești fundamentale (1628). Având neapărată nevoie de bani, Carol a acceptat petiția în schimbul votării impozitelor, dar imediat după aceasta a dizolvat Camerele, guvernând 11 ani ca suveran aproape absolut, alăturânduși-l pe Wentworth (numit conte de Strafford) și pe arhiepiscopul William Laud. O asemenea politică se putea susține pe plan intern; dar în exterior ea a însemnat neimplicarea Angliei în Războiul de 30 de ani și pierderea statului de putere europeană. De asemenea în Scoția

absolutismul în materie religioasă a dus în cele din urmă la răscularea calviniștilor în 1637. Lipsit de mijloace financiare, Carol nu le-a putut opune o armată; iar când scoțienii au intrat și în Anglia el a fost nevoit să convoace Parlamentul. De abia reunit, acesta i s-a opus; iar regele l-a dizolvat (*Parlamentul cel scurt*, apr. – mai 1640); convocată din nou, adunarea a început prin a cere condamnarea la moarte a principalului instrument al autorității regale, Strafford. Carol a fost obligat să o acorde, iar Parlamentul a devenit astfel și mai arogant. El era practic dispus să-și asume conducerea țării, chiar dacă pentru aceasta ar fi fost necesară o revoluție; iar instituțional, chiar putea să preia guvernarea.

Nu se poate spune îndeajuns de des despre Camera Comunelor preelisabetană că a fost un organism rudimentar și că Parlamentul cel Lung a fost în multe privințe o organizație modernă complexă... În răstimpul dintre 1558 și 1640 a avut loc o uriașă creștere – rapida extindere a comitetelor și a muncii duse în comitete etc.

scria istoricul american Notestein. În 1641, după executarea lui Strafford, adunarea a înaintat o petiție enumerând abuzurile guvernării absolutiste (*Mustrea cea Mare*); regele a decis să acționeze mai hotărât și a ordonat arestarea capilor opoziției în frunte cu Pym. Încercarea a eșuat, la Londra izbucnind o adevărată revoluție în urma căreia Carol a fost nevoit să-și părăsească capitala în ianuarie 1642. Negocierile în vederea unui compromis cu Parlamentul au eșuat, câtă vreme monarhul nu era dispus să cedeze din prerogativele sale. Ca urmare, s-a declanșat un război civil care a sfâșiat Anglia între partizanii Parlamentului, în general burghezi și mici nobili puritani, numiți **roundheads** („capete rotunde”, pentru că purtau părul scurt) și susținătorii lui Carol, proprietari funciari care recrutaseră milițiile locale, porecliți **cavaliers** (în sensul de persoane arogante, cu fumuri cavaleresti). La început armatele regale conduse de prințul Rupert au repurtat succese asupra slabelor miliții orășenești ale Parlamentului. Pe termen lung, însă, se vădi superioritatea acestuia, căci Camerele erau singura instituție care putea ridica impozite și deci finanța războiul. După ce Oliver Cromwell a reorganizat trupele *roundhead* în spiritul puritan acestea au zdrobit forțele lui Rupert la Marston-Moor (1644) și Naseby (1645). Partidul *cavalier* era învins: Laud a fost executat iar Carol a căzut în mâinile rebelilor scoțieni, care l-au predat Parlamentului în 1647. Monarhul a încercat să profite de pe urma disensiunilor apărute după victorie între protestanții radicali din armată și Camerele prezbiteriene, care încercau să înlăture pericolul unei dictaturi militare a lui Cromwell; nu a avut însă succes. Popularitatea lui Cromwell a devenit nemăsurată după ce i-a învins și pe rebelii scoțieni în 1648 la Preston în al doilea război civil; el a refuzat controlul parlamentar asupra forțelor armate, iar în decembrie a decretat excluderea prezbiterienilor din adunare. Parlamentul cel Lung din 1640 devenea astfel “Coda de Parlament”. Puterea camerelor era zdrobită și la începutul anului 1649 Carol a fost judecat și condamnat la moarte de un tribunal militar. Executarea sa la 30 ianuarie a însemnat instaurarea republicii; vom vedea în cursul următor cum a evoluat aceasta.

Evoluțiile politice est-europene: declinul Poloniei și ridicarea Rusiei

În Evul Mediu Polonia a fost un arbitru politic în Europa Orientală. Odată cu intrarea în modernitate ea s-a dovedit însă incapabilă să se adapteze proceselor

centralizării. La începutul secolului XVI, marii magnați și-a impus controlul asupra coroanei, dieta nobiliară (*seimul*) devenind supremul organ legislativ. Puterea centrală a cunoscut totuși un reviriment sub Sigismund II August (1548-1572), care a realizat unirea Poloniei cu Lituania în 1569, formând *Rzeczpospolita Polska*. Odată cu el s-a stins însă și dinastia Jagellonă, ce domnea de aproape 200 de ani, iar monarhia a devenit electivă. Noul rege, ducele de Anjou (viitorul Henric III), a acceptat *Pacta conventa*, consfințind astfel alegerea suveranului de către nobilime și limitarea puterii acestuia în favoarea seimului. După el pe tron a urcat principele Ardealului, Ștefan Báthory, care a încerca să unifice Europa de est cu sprijin turcesc. După moartea lui Soliman, Imperiul Otoman era însă în declin, susținând cu greu lupta anti-habsburgică; tentativele unificatoare ale lui Báthory au eșuat, mai ales că puterea sa nu era consolidată nici în interior. În aceeași perioadă, Rusia cunoștea în schimb o evoluție opusă. Dacă pe la 1500 țării abia construiau o identitate națională pe baza ideii de „a treia Romă”, secolul XVI a fost marcat în schimb de domniile lui Vasile III (1505-1533) și Ivan IV cel Groaznic (1533-1584) care au realizat centralizarea și unificarea politică în jurul Moscovei, extinzându-și dominația de la Baltica până în Siberia. În special domnia lui Ivan, care s-a proclamat „țar al tuturor rușilor” a fost caracterizată de o autocrație nelimitată și sângheroasă, care a eliminat complet puterea boierilor. Pe plan extern, în schimb, Rusia nu era nici pe departe atât de puternică; în timpul războiului livonian (1558-1583) polonezii și suedezii au reușit să-i smulgă ieșirea la Baltica, iar după moartea lui Ivan și stingerea dinastiei puterea moscovită s-a prăbușit sub atacurile dușmanilor interni și externi. Această perioadă s-a numit *vremea tulburărilor*: tronul era ocupat de uzurpatori și pretendenți, o parte a ortodoxiei recunoștea prin Uniunea de la Brest (1596) autoritatea papală, provocând conflicte religioase, în fine țărani se răsculau împotriva recenteii introduceri a iobăgiei. În această situație, Polonia, oricât de slăbită, părea un vecin puternic; ea reuși să impună un țar polonez la Moscova între 1610-1612, iar când rușii îl alungară, interveni în forță cu ajutorul suedezilor. În fața invaziei Stărilor (*Zemski sobor*), cuprinzând deputați ai tuturor claselor sociale, îl aleseră țar pe marele boier Mihail Romanov (1613), care reuși să-i respingă pe intervenționiști și să încheie păci, de altfel dezavantajoase, atât cu Polonia cât și cu Suedia (1617-1618). Aproape toate teritoriile vestice ale Rusiei erau pierdute; dar independența fusese salvată și drumul către statutul de putere europeană era deschis, câtă vreme *Rzeczpospolita* se ruina în conflicte cu suedezii și cu turcii. Când în 1648 se încheia Războiul de 30 de ani, coroana poloneză mai era doar răsplata unor interminabile lupte între magnați, ieșirea la mare era aproape complet pierdută în urma războaielor cu suedezii, iar răscoalele populare aprindeau întreaga țară.

Pacea de la Westfalia

Conferințele de la Münster și Osnabrück au reunit toate puterile occidentale, creând premisele marilor congrese de pace europene; ele au deschis o nouă epocă în domeniul relațiilor internaționale, prin crearea dreptului popoarelor și a structurii politice a Europei moderne până la Revoluția Franceză. Pacea semnată la 24 octombrie 1648 marca în primul rând sfârșitul războaielor religioase pe continent; în al doilea rând, deși Franța rămânea în război cu spaniolii, pune capăt epocii preponderenței iberice și visului monarhiei universale habsburgice.

Deși instituțiile Imperiului au fost menținute, puterea împăratului a fost practic anihilată prin deplina suveranitate acordată principilor germani, care primiră *Liberul exercițiu al superiorității teritoriale atât în domeniul ecleziastic cât și în cel politic...superioritate în care nimeni, sub nici un pretext, nu are dreptul să-i tulbure... Ei au puterea de a face între ei sau cu străinii tratate, fiecare pentru conservarea și securitatea sa, sub rezerva ca aceste tratate să nu fie îndreptate împotriva Imperiului sau a Împăratului.*

Se consfințea astfel deplina dezintegrare politică a Imperiului, garantată în plus de Franța și de Suedia. Acestea își asigurară pentru ele și pentru aliații lor câștiguri teritoriale importante: Franța luă Alsacia, devenind astfel și membră în Dieta imperială, ceea ce-i sporea influența în Germania; suedezii primiră Pomerania, pe care o împărțiră cu electorul de Brandenburg, a cărui putere începu să se afirme când deveni posesorul celor mai întinse domenii dintre toți electorii. Bavaria, pe care Mazarin o vedea ca o contra-ponderă la Austria, și-a păstrat dreptul electoral pe care îl luase de la Palatin, dar și acesta îl primi înapoi, așa că acum erau 8 electori imperiali. Danemarca și Suedia luară și ele locuri în Dietă, deschizând calea intervenției și influenței externe într-o Germanie deja distrusă de război. În fine, Elveția și Olanda deveneau independente. Prăbușirea Austriei era completă; se deschidea astfel epoca preponderenței franceze în Europa.

Întrebări de verificare:

1. Care era situația statelor europene la sfârșitul secolului XVI - începutul secolului XVII ?
2. Cum au decurs conflictele între catolici și protestanți până la Războiul de 30 de ani ?
3. Explicați cauzele și efectele Războiului de 30 de ani.
4. De ce absolutismul a reușit în Franța și nu și în Anglia ?

Bibliografie

Ilie Grămadă, *Franța lui Richelieu și Mazarin*, Ed. Junimea, Iași, 1971

Charles Seignobos, *Essai d'une histoire comparée des peuples de l'Europe*, Editions Rieder, Paris, 1938

G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, Ed. Științifică, București, 1975

Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, Ed. Meridiane, 1992-1993

Tema IV

Secolul preponderenței franceze (1648-1715)

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Politica internă și externă a lui Ludovic XIV
2. Evoluția Angliei de la Protectorat la „Revoluția Gloriosă”
3. Ascensiunea Rusiei sub Petru cel Mare

Franța în timpul minorității lui Ludovic XIV

Pacea de la Westfalia i-a dezamăgit pe francezi. Hegemonia Habsburgilor luase sfârșit; dar pe de altă parte războiul cu Spania continua, iar excesele fiscalității produsese o mizerie îngrozitoare în rândul păturilor sărace. Un grav conflict a opus în materie financiară Coroana și Parlamentele, curți locale de justiție cu rol de înregistrare a edictelor, care-și atribuiseră practic rolul de succesori ai Stărilor Generale. În august 1648, la vestea victoriei de la Lens, Mazarin ordonă arestarea capilor opoziției; o violentă mișcare populară îl obligă să-i elibereze și să accepte revendicările Parlamentului. Era clar însă că în ciuda pretențiilor sale această instituție nu putea ține în Franța locul pe care camerele îl ocupau în Anglia. Când Fronda parlamentară părea a fi luat sfârșit Condé și Turenne, proaspăt întorși din război, încercară să canalizeze nemulțumirile în favoarea lor. Curtea a fost obligată să se refugieze în provincie; Mazarin a părăsit țara, iar rebelii, parlamentari și mari seniori, au pus mâna timp de doi ani pe capitală. Disensiunile dintre ei erau însă mult prea mari; când armata regală a blocat Parisul în 1653, Fronda a fost obligată să se predea. Însăși posibilitatea unei asemenea mișcări demonstra că în Franța construcția unui stat modern era departe de a se fi încheiat; dar sterilitatea acestei agitații a îngenucheat ambițiile politice ale nobilimii și parlamentului, deschizând calea absolutismului. Problemele majore nu au fost rezolvate; în fruntea finanțelor a venit delapidatorul Fouquet, în timp ce pe plan religios a izbucnit criza jansenismului, pe care cardinalul a încercat să o înăbușe cu forța. Jansenismul a fost un curent teologic contra-reformator, inspirat de cartea *Augustinus* a episcopului olandez Jansenius. El a cuprins până la sfârșitul secolului XVIII Franța, Italia și Țările de Jos. Într-un spirit rigid, apropiat de cel protestant, centrul jansenist de la mănăstirea Port-Royal (din care făcea parte filosoful Pascal) a criticat laxitatea moralei iezuite, ceea ce a atras condamnarea din partea papalității prin bula *Unigenitus* (1713).

Tulburările interne l-au împiedicat pe Mazarin să profite de lichidarea puterii casei de Austria. Cei 5 ani de Frondă au permis Spaniei să recupereze teritoriile pierdute în Italia, deși situația ei nu era cu mult mai bună (Portugalia își recâștigase independența în 1640, iar revolta Cataloniei nu a fost înăbușită decât în 1652). Mazarin a declanșat ofensiva împotriva puterii de la Madrid prin intermediul alianțelor cu Anglia lui Cromwell și cu principii renani; el a îndrăznit chiar să propună candidatura lui Ludovic la tronul imperial. Ruși de orice

ajutor din partea Vienei, spaniolii au fost înfrânți de Turenne la Arras și la Dunes; deplina lor izolare i-a obligat în cele din urmă să semneze pacea. Prin Tratatul Pirineilor (1659) Franța a obținut importante concesii teritoriale, dar și mâna unei infante spaniole, care-i permitea să ridice pretenții la coroană în cazul stingerii dinastiei iberice. Având acum mâinile libere, cardinalul a putut interveni în soluționarea conflictului care opunea din 1655 Suedia tuturor vecinilor ei baltici; prin tratatele de la Copenhaga și Oliva (1660), mediate de Franța, suedezii rămâneau puterea hegemonică a Europei de Nord, dar în același timp Brandenburgul devenea un actor important al scenei politice. Când Mazarin a murit în 1661, lăsându-l pe Ludovic să guverneze singur, hegemonia franceză era o realitate în Europa.

Sfârșitul revoluției engleze

Execuția monarhului a consfințit eșecul guvernării parlamentare moderate. Prezbiterienii de la putere nu erau dispuși să tolereze protestantismul non-conformist al militarilor; la rândul lor, aceștia îi priveau ca pe niște episcopalieni deghizați. Cromwell se debarasă de aceste elemente parlamentare ostile; la 19 mai 1649 el a proclamat republica, *Commonwealth*, sub conducerea unui guvern militar. Autoritatea acestuia era însă contestată atât de *cavaliers* și prezbiterieni, cât și de cei mai radicali protestanți; iar scoțienii și irlandezii îl sprijineau pe pretendentul Carol II Stuart. Imediat Cromwell invadează Irlanda; insula a fost readusă sub control englez iar veteranii războiului civil împroprietăriți cu pământurile irlandeze. Scoția, dezbinată de certurile între partizanii calvini și cei anglicani ai lui Carol, a fost cucerită în bătăliile de la Dunbar și Worcester; dar Cromwell a menținut libertatea religioasă. Având liniștea asigurată, acesta a inițiat o politică comercială protecționistă prin Actul de navigație din 1651, care viza lichidarea concurenței olandeze. Negustorii neerlandezi au înțeles că Actul instituia hegemonia navală a Angliei; ca urmare, în 1652 ei declarară război și fură degrabă zdrobiți de flota lui Cromwell, care la sfârșitul lui 1653 s-a declarat Lord Protector al Commonwealth. “Coada de Parlament” a fost dizolvată, dar nici noua adunare nu putea fi de acord cu politica autoritară a protectorului și a militarilor care dețineau puterea executivă. Pe plan extern, Anglia a zdrobit în alianță cu francezii resturile mării monarhii spaniole între 1655-1659; dar Cromwell nu a reușit să devină un arbitru al politicii continentale, cum ar fi dorit. Când muri în 1658, englezii își doreau un monarh care să pună capăt apăsătoarei conduceri a armatei.

Noul Protector, tânărul Richard Cromwell, era incapabil să exercite o asemenea putere; slăbiciunea sa a lăsat cale liberă arbitrarului militarilor ce conduceau administrația Commonwealth-ului. În aceste condiții comandantul trupelor din Scoția, generalul Monk, a ocupat capitala și a convocat “Parlamentul Convenției”, compus din membrii în viață ai Parlamentului cel Lung. Dominați de elementele *cavalier*, aceștia l-au proclamat rege la 1 mai 1660 pe Carol II.

Politica internă a lui Ludovic XIV

Odată ajuns pe tron, tânărul monarh francez a încercat să însănătoșească finanțele; ca urmare în 1661 Fouquet a fost arestat de d’Artagnan, în locul lui venind Colbert. Acesta era promotorul politicilor mercantiliste. Teoria economică mercantilistă, adesea numită și colbertism, susține că puterea unui stat depinde de cantitatea de aur și de argint pe care acesta o deține, și care la scara Europei este constantă, ca și volumul tranzacțiilor comerciale; deci pentru a spori puterea Franței este nevoie să fie diminuat comerțul unei alte țări europene, ceea ce duce la “războaie ale banilor”, și să fie produse acasă cât mai multe din mărfurile de import. Încercările lui Colbert de a pune pe picioare economia prin reformarea fiscalității, îmbunătățirea transporturilor de marfă, crearea de manufacturi regale și de companii comerciale, instituirea de tarife protecționiste, au eșuat lamentabil; în schimb, ele au furnizat monarhului pretextul pentru a ataca marile puteri comerciale europene, Olanda, Anglia.

În politica internă, sub fațada copleșitorului fast al Curții, Ludovic XIV a dezvăluit rapid fațetele opresive ale absolutismului. Libertatea opiniilor a fost înăbușită încă din 1662; Stările Provinciale, care apărau autonomia locală, au fost lipsite de mijloace de acțiune; ambițiile nobilimii au fost liniștite prin concentrarea ei la Versailles, sub stricta supraveghere a autorității monarhice; pentru un timp, chiar și venalitatea funcțiilor, sursă a incompetenței aparatului administrativ, a fost desființată. În chestiunile religioase, în schimb, regele nu a reușit să apere libertățile gallicane în fața papei; chiar și în ultimii ani de domnie, când janseniștii și episcopii gallicani au făcut front comun în fața iezuiților, instrument al politicii pontificale, Ludovic a ezitat să apere până la capăt autonomia Bisericii Franței, adesea din considerente de politică externă. În schimb înalții săi prelați, precum Bossuet sau Fénelon, au împins absolutismul până la o doctrină a regelui-preot, afirmând că

Dumnezeu i-a lăsat pe regi să domnească pe pământ pentru ca ei să instaureze împărăția Domnului, iar când regii catolici fac să triumfe, prin lege și prin forță, adevărul asupra greșelii, este un timp de grație pentru cei ce s-au rătăcit și sunt readuși în sânul Bisericii.

În acest spirit, problema protestantă a fost rezolvată tranșant. După căderea orașului La Rochelle, hughenotii au rămas fideli Coroanei, jucând un rol important în administrație; chiar marele comandant Turenne era protestant. Convins de rolul său de suveran catolic, Ludovic XIV a declanșat mai întâi persecuții împotriva lor, pentru ca în 1685 să revoce Edictul de la Nantes.

Am considerat că nu putem face nimic mai bun pentru a șterge complet memoria tulburărilor, confuziei și relelor pe care progresele acestei false religii le-a cauzat în regatul nostru decât să revocăm în întregime sus-numitul edict...

Urmarea revocării a fost declanșarea unor persecuții la scară națională împotriva protestanților care refuzau să abjure; aproape un milion de hughenoti au părăsit Franța refugiindu-se în Olanda, Elveția, Brandenburg, unde abilitățile și cunoștințele lor tehnice au servit dezvoltării economice. Dintre cei rămași în țară, protestanții din Sud au profitat de dificultățile externe ale Franței și s-au ridicat la luptă sub numele de *camisarzi*, declanșând o adevărată insurecție locală între 1702-1710. Reacția lui Ludovic a fost fermă: granițele au fost închise, pentru a nu mai permite exodul mâinii de lucru, iar revolta înăbușită în sânge.

Armata a fost o altă mare problemă a domniei „Regelui-Soare”. Deși războaiele au fost aproape continui în lunga sa domnie, el nu dispunea de o armată organizată, majoritatea gradelor fiind cumpărate. Crearea excelentului instrument militar care a servit în toate războaiele lui Ludovic a fost atât opera ministrului Louvois, care a reglementat strict problema militară, cât și a lui Vauban, creator al unităților de geniu, genial inventator în materie de asedii și fortificații. El a introdus baioneta, folosită prima dată la asediul Budei în 1686, făcând inutilă vechea separare între muschetari și lăncieri, și a creat un sistem de fortificații aproape imposibil de trecut la granițele Franței; de el aveau să se lovească încercările de invazie de la începutul secolului XVIII.

Conjunctura europeană în 1661

O criză politică generală afectase toate statele europene după Westfalia. În Franța ea s-a manifestat prin fondă, în Anglia a luat forma dictaturii lui Cromwell; în Olanda, după războiul din 1652-1654, familia de Orania a fost înlăturată de la stathouderat, puterea încăpând pe mâinile marii burghezii comerciale reprezentate de frații de Witt. În Suedia, politica expansionistă a lui Carol X Gustav impusese pentru un timp

dominația suedeză asupra Poloniei și Danemarcei doar pentru a fi oprită de Mazarin în numele menținerii echilibrului de putere. În schimb, suedezii reușiseră să slăbească Polonia în așa măsură încât răscoala cazacilor conduși de Bogdan Hmelnițki, izbucnită în 1648, nu a putut fi înăbușită de oștile magnaților; iar în 1652, căutând ajutor extern, rebelii s-au declarat supuși ai țarului, decizie sancționată de Zemski sobor un an mai târziu; Ucraina a trecut astfel la ruși, ceea ce a generat un nou război între aceștia și polonezi. Spania era ruinată atât de conflictele cu englezii și francezii cât și de veșnica ei criză financiară; în 1665 a fost grav învinsă de portughezi pe care încerca să-i recucerească. Habsburgii austrieci încercau să redevină o mare putere prin reactivarea conflictului la granița otomană. După moartea principelui Rákóczi în lupta de la Gilău (1660) Transilvania era amenințată de anexarea otomană; imperialii au încercat fără succes să impună un pretendent propriu la tron, apoi au intrat în război deschis cu turcii primind ajutor chiar și de la Franța. La 1 august 1664 ei au obținut o mare victorie la Sankt Gotthard, însă pacea care a urmat era departe de a fi satisfăcătoare, otomanii profitând de situația dificilă în care se găseau austriecii în acel moment.

Și din perspectivă economică, Europa era afectată de mari transformări. În Occident prima jumătate a secolului XVII consfințise apogeul puterii comerciale și financiare a Olandei, care se substituise imperiilor coloniale portughez și spaniol. Începând din 1652 această hegemonie economică a fost atacată atât de englezi cât și de francezi; iar după ce în 1672, ca urmare a dezastrului militar, republica a căzut sub autoritatea stathouderului, Olanda s-a transformat cu încetul într-un partener mai mic al Angliei. În estul continentului evoluțiile economice erau și mai radicale: decăderea vieții orășenești și a comerțului ca urmare a înaintării otomane au declanșat procesul legării de glie a țăranilor, care până atunci nu cunoscuseră iobăgia, în scopul creșterii valorii și productivității terenurilor marilor proprietari funciari („al doilea servaj”). În Polonia acest proces a fost instituționalizat încă de la 1469; în Țările Române iobăgia a fost introdusă de Mihai Viteazul, el însuși cel mai mare proprietar de terenuri din Muntenia; în Rusia legarea de glie a fost inițiată de Ivan cel Groaznic, dar definitivarea ei a avut loc abia la 1649. Din această cauză economia Europei de est a urmat o tendință complet opusă celei occidentale, adâncind separarea dintre cele două regiuni.

Apogeul politicii externe a lui Ludovic XIV

După 1661 Franța a încercat să-și asigure alianțe în întreaga Europă, din Scandinavia până în Spania la a cărei succesiune visa. Când în 1665 englezii au declarat din nou război Olandei, Ludovic a decis să profite de conjunctură pentru a cuceri Țările de Jos spaniole, care ar fi furnizat debușeul portuar absolut necesar comerțului francez. În mai 1667 Condé și Turenne au invadat Flandra; Olanda, Anglia și Suedia s-au mobilizat rapid pentru a preveni pericolul hegemoniei franceze, încheind la Haga o alianță căreia Ludovic știa că nu-i poate face față; la un an de la declanșarea războiului el a încheiat pacea de la Aachen, prin care obținea mai multe puncte importante din Belgia. Acest insucces relativ a determinat însă transformarea Olandei în principalul inamic al puterii franceze; iar în următorii ani aceasta a făcut pregătiri pentru un război de dimensiuni mult mai mari, care ar fi urmat să extindă Franța până la gurile Escaut-ului; în acest scop, diplomații Parisului au obținut alianțe cu Anglia, Suedia și cu principii din nord-vestul Germaniei. Condé și Turenne trecură Rinul în primăvara lui 1672, cucerind cu ușurință Utrecht, când sosi vestea încheierii unei alianțe defensive între olandezi, austrieci și electorul de Brandenburg. Haga crezu că venise momentul să ceară pacea; Ludovic respinse însă oferta. Situația era atât de disperată încât olandezii considerară că singura soluție era readucerea la putere a partidului războiului, reprezentat de tânărul Wilhelm de Orania. În schimb frații de Witt, considerați vinovați pentru dezastrul republicii, au fost masacrați. Schimbarea s-a dovedit de rău augur pentru Ludovic; aliații Olandei au oprit înaintarea franceză, iar în 1673 Spania li s-a alăturat; în schimb Carol II s-a retras din alianța cu francezii, ca urmare a presiunilor Parlamentului; la fel au făcut și principii germani. Operațiunile începeau să meargă greu: victoria lui Condé la Senef (1674) a fost mai degrabă un măcel, iar marele comandant s-a retras curând din fruntea armatei; Turenne, după ce invadat Palatinatul și i-a bătut pe imperiali în Alsacia într-o campanie glorioasă, a murit la Salzbach în 1675. Doar în Mediterana flota franceză a reușit să obțină succese împotriva olandezilor în 1676 și a luat Messina; însă în Flandra și pe Rin, luptele au trenat cu succese alternative până în vara anului 1678. Temându-se că Anglia va trece de partea aliaților, Ludovic s-a grăbit să încheie pacea de la Nimwegen (1678/1679) în care superioritatea diplomației sale s-a dovedit mai importantă decât succesele militare: Franța a obținut astfel de la spanioli provincia Franche-Comté și câteva orașe flamande. Tratatul de la Nimwegen a instituit în același timp limba franceză ca limbă a

diplomației internaționale, situație ce s-a menținut până la al doilea război mondial. După un asemenea triumf, un ambasador contemporan scria

Dominația Franței era ca și stabilită în întreaga Europă iar regele ei devenise arbitrul acestei regiuni a emisferei noastre. Statul său avea încă toate forțele sale și urma să capete altele noi; dominația sa devenise un rău inevitabil pentru celelalte națiuni...

Ludovic nu era însă mulțumit cu rezultatele Nimwegen-ului. El dorea anexarea completă a Țărilor de Jos spaniole și stabilirea granițelor pe Rin; ca urmare a format Camerele de Reuniune, care trebuiau să decidă asupra litigiilor de suveranitate, și prin intermediul acestei instituții a ocupat pașnic Luxemburg și Strasbourg. Puterile europene s-au indignat în fața acestei încălcări fățișe a dreptului internațional; dar situația lor nu era atât de bună încât să le permită un nou război împotriva Franței, astfel că în 1684 atât Spania cât și Imperiul consfințiră prin tratatul de la Regensburg reuniunile pentru o durată de 20 de ani.

Restaurația Stuart și Revoluția glorioasă

Odată ajuns pe tronul englez, Carol II a constatat că nu mai putea governa așa cum o făcuseră tatăl și bunicul său. O represiune în masă împotriva foștilor *roundheads* era imposibilă, în ciuda insistențelor „Parlamentului Cavalier” dintre 1661-1679; iar rolul moderator între monarh și comune a fost jucat excelent de cancelarul Clarendon, un veteran al „Parlamentului Lung”, care a temperat excesele reacționare ale regaliștilor din Camere. Au fost însă de ajuns câteva dezastre ca epidemia de ciumă din 1665, marele incendiu al Londrei din 1666 și distrugerea flotei de pe Tamisa de către olandezi în anul următor pentru ca suveranul să fie acuzat – nu pe nedrept – că ține partea catolicilor. Carol a crezut că se poate apăra înlocuindu-l pe Clarendon cu o cabală de favoriți, a căror politică internă și externă a fost un eșec total. În schimb facțiunile create în această perioadă au stat la baza formării celor două mari partide engleze: *whigs*, liberali, adepți ai toleranței religioase, în jurul cărora se grupau protestanții non-conformiști, și *tory*, conservatorii, susținând Coroana și anglicanismul. Whigii au luat puterea până în 1681, reușind să promulge *Habeas Corpus Act*, care punea la adăpost cetățenii de încarcerarea abuzivă; dar în rest politica lor a urmărit doar interesele de partid, astfel că regele a dizolvat Parlamentul, guvernând singur cu ajutorul conservatorilor până la moartea sa în 1685. I-a urmat fratele său Iacob, care spre oroarea englezilor, era catolic și înclina spre absolutism. Cât timp partidul tory l-a susținut în Parlament iar succesori la tron a fost stathouderul Olandei, Coroana s-a putu menține; dar nașterea unui moștenitor al lui Iacob în vara lui 1688 a făcut ca politica procatolică a regelui să fie considerată inacceptabilă de ambele partide. Șefii whig și tory s-au adresat lui Wilhelm de Orania pentru a-l chema pe tron, iar acesta nu a întârziat să debarce la Torbay cu

o mică armată. Întreaga Anglie a trecut de partea sa, Iacob fiind nevoit să fugă în Franța. Esența acestei „revoluții glorioase” din 1688 nu a fost violența sau eroismul, ci instituirea noului regim pe baza consensului între forțele politice: Parlamentul l-a încoronat în ianuarie 1689 pe Wilhelm și pe soția acestuia Maria, fiica lui Iacob II, în schimb noul suveran a acceptat „declarația drepturilor” (*Bill of Rights*). Aceasta interzicea monarhului să suspende aplicarea legilor, să convoace tribunale extraordinare sau să recruteze trupe fără acordul Parlamentului, care căpăta supremația politică. Dezbaterile Camerelor trebuiau să fie libere iar convocarea lor frecventă; libertățile individuale erau în mare măsură garantate. Prin Actul de Toleranță din același an whigii au asigurat libertatea cultelor non-conformiste.

Declinul hegemoniei franceze

După Reuniuni diplomația lui Ludovic XIV s-a dovedit inabilă; el a reușit să-și îndepărteze aliații - Danemarca și Brandenburg – iar prin revocarea edictului de la Nantes și-a atras profunda antipatie a puterilor protestante. Wilhelm de Orania și împăratul Leopold I au realizat după Regensburg coalizarea forțelor europene împotriva hegemoniei franceze sub forma Ligii de la Augsburg, care reunea Imperiul, Spania și Suedia, cărora aveau să li se alăture după „Revoluția glorioasă” Olanda și Anglia. Încercând să prevină agresiunea Ligii, Ludovic a atacat primul în toamna lui 1688, ocupând Palatinatul care a fost atroce devastat. Când Wilhelm de Orania s-a declarat împotriva lui, regele Franței l-a trimis pe Iacob II în Irlanda cu o expediție militară. În bătălia de pe râul Boyne (1690) iacobiții au fost zdrobiți, iar Londra a instituit în insula rebelă un regim opresiv mai dur decât cel al lui Cromwell. Pe mare în schimb flota franceză s-a dovedit pentru un timp superioară anglo-olandezilor, bătăndu-i la Beachy Head în 1690; dar doi ani mai târziu, la Hougue, aliații i-au zdrobit pe francezi, supremația navală a acestora luând astfel sfârșit. Pe uscat operațiunile au trenat pe frontul din Flandra, unde succesele forțelor franceze asupra imperialilor și olandezilor între 1690-1693 nu au avut consecințe semnificative; nici în Italia victoriile asupra ducelui de Savoia nu au putut forța încheierea păcii. În plus, războiul s-a extins și în colonii, în Canada și în India anglo-olandezii înfruntându-se cu garnizoanele franceze. Spre 1695 ambele tabere erau epuizate; Franța, fără forțe maritime, nu mai avea resursele necesare continuării conflictului iar Anglia, care devenise principalul finanțator al operațiunilor de pe continent, trecea printr-o gravă criză financiară. Ludovic a încercat să forțeze pacea prin comiterea de atrocități ce încălcau toate regulile războiului: după devastarea Palatinatului în scopuri defensive el a bombardat 24 de ore Bruxelles și a jefuit nordul Italiei; în schimb,

generalii ce le urmaseră lui Condé și Turenne nu erau capabili de mari victorii. Totuși, aliații începură să cedeze: Savoia s-a retras în 1696 din Ligă, iar când francezii au intrat în Barcelona Spania i-a urmat exemplul. În toamna lui 1697 s-a semnat pacea la Ryswick: Reuniunile erau anulate, cu excepția Strasbourgului; Austria și Anglia au ieșit întărite politic din război, fiind pregătite pentru redeschiderea ostilităților și lichidarea completă a hegemoniei franceze.

Contra-ofensivă habsburgică în Estul Europei

Pacea încheiată de Austria cu turcii și tendințele contra-reformatoare și absolutiste ale Vienei au nemulțumit profund nobilimea protestantă din Europa centrală și de est. În 1670 ea a încercat fără succes soluția un complot anti-habsburgic; reprimarea sângeroasă a acestuia a ascuțit contradicțiile din Ungaria imperială, declanșând în 1678 o revoltă de proporții sub conducerea lui Emeric Thököly; timp de 10 ani, *curuții* („cruciații”) rebeli și *labancii* („pedestrașii”) fideli Vienei s-au înfruntat pe teritoriul maghiar. Thököly avea nevoie de o alianță externă; el a obținut sprijin de la Ludovic XIV, dar acesta era mult prea departe, astfel că șeful curuților a decis să se alieze cu Poarta otomană; în schimb turcii au sprijinit încoronarea sa ca rege al Ungariei în 1682. Un an mai târziu, ei au declanșat o imensă campanie vizând cucerirea Vienei. Capitala austriacă a rezistat două luni asediului otoman, până la sosirea forțelor de despresurare conduse de regele polon Ioan Sobieski. Sub zidurile orașului acesta i-a zdrobit pe turci în bătălia de la Kahlenberg (12 sept. 1683), austriecii trecând apoi la o contra-ofensivă hotărâtă în Ungaria. Marele lor general Carol de Lorena a recucerit în 1686 Buda iar în 1687 i-a bătut pe otomani la Mohács, eliminând forțele Înaltei Porți din Ungaria și intrând în Ardeal, care a fost ocupat militar. În același an Dieta de la Bratislava a recunoscut regatul maghiar ca posesiune ereditară a Habsburgilor. Sultanul s-a grăbit să-l trimită aici pe Thököly, care i-a învins pe imperiali la Zărnești și a fost proclamat principe de nobilimea ostilă puterii de la Viena. Cu prețul pierderii Belgradului, austriecii l-au izgonit din Transilvania în același an iar după victoria de la Slankamen și-au instituit dominația efectivă în Ardeal prin diploma leopoldină din 1691, care menținea vechile privilegii și statute ale principatului, cu excepția dreptului de rezistență al nobilimii. În următoarea perioadă Viena a subminat însă puterea elitelor politice ardelenene prin noi diplome care măreau prerogativele împăratului și recunoșteau drepturi clericilor români trecuți la catolicism. Contra-ofensiva habsburgică a trenat în schimb până la

venirea lui Eugeniu de Savoia în fruntea armatelor imperiale. Victoria sa decisivă la Zenta a permis încheierea păcii de la Carlowitz (1699). Otomanii cedau Ungaria, Ardealul (fără Banat) și Slovenia; în sud, venețienii primeau Moreea recucerită prin victoria navală de la Mitilene (1690); în aceste condiții, Viena s-a putut dedica luptei împotriva lui Ludovic XIV.

Războiul de succesiune a Spaniei. Sfârșitul preponderenței franceze.

După pacea de la Ryswick Ludovic XIV și-a îndreptat atenția într-o altă direcție, care ar fi putut institui definitiv preponderența franceză în Europa: succesiunea spaniolă. Ultimul Habsburg de la Madrid, Carol II, era muribund și nu avea urmași; în schimb pretendenți la succesiunea sa erau aproape toți suveranii occidentali. Regele Franței și electorul bavarez erau cei mai legitimi moștenitori; dar ambii făcuseră greșeala de a da declarații de renunțare pe care apoi le renegaseră. După ei, împăratul Leopold avea și el pretenții justificate; astfel că toți trei monarhii făceau demersuri la Madrid pentru a-l influența pe Carol în alegerea succesorului. Diplomația Parisului a fost din nou superioară, încheind un tratat de împărțire a teritoriilor coroanei spaniole cu puterile maritime, Anglia și Olanda. Carol nu a fost de acord și prin testament și-a lăsat toate statele principelui Bavariei; dar acesta a murit subit în 1699, obligând marile puteri să semneze un nou tratat, mai favorabil Imperiului, prin care Franța primea însă posesiunile italiene și Lorena (1700). Împăratul a ezitat; într-un acces de patriotism, Carol a refuzat orice partaj, lăsându-l unic moștenitor pe Filip de Anjou, nepot al lui Ludovic. La 1 noiembrie 1700 Carol a încetat din viață, iar monarhul francez s-a grăbit să-i accepte testamentul, ceea ce practic anunța o „monarhie universală” a Bourbonilor. Bavaria, Savoia, Portugalia și papa l-au recunoscut pe Filip V pe tronul spaniol; puterile maritime nu erau dornice să intre în război iar principii germani doreau doar să-și vândă alianța cât mai scump. Aparent nimic nu stătea în calea lui Ludovic; dar când acesta își arătă ambiția de a uni sub aceeași coroană Franța și Spania, întreaga Europă se ridică împotriva lui. La Haga, Imperiul semnă un tratat de alianță cu puterile maritime care prevedea împărțirea teritoriilor spaniole. La 15 mai 1702 cele trei state declarau război Franței iar Danemarca și toți principii germani li se alăturară; se declanșa astfel conflictul pentru succesiunea Spaniei.

Operațiunile militare începuseră de fapt încă din 1701, când Eugeniu de Savoia îi bătuse în nordul Italiei pe francezi. Un an mai târziu, Villars îi

învinse pe imperiali la Friedlingen și făcu joncțiunea cu bavarezii, apoi salvă patria acestora prin victoria de la Höchstädt; dar planul de a ataca Viena eșuă. Anglia îl trimisese pe continent pe excelentul militar și diplomat Marlborough; luând inițiativa, acesta i-a zdrobit pe franco-bavarezi la Blenheim (1704), forțându-l pe Ludovic să evacueze Germania. Bavaria a fost ocupată de imperiali; când țărani credincioși principelui s-au răsculat, armata a înăbușit micarea în sânge și l-a proscris pe elector. Nici în Italia situația nu era mai bună, după ce Savoia a trecut de partea aliaților. Francezii s-au mișcat lent și nu au putut împiedica unirea piemontezilor cu forțele lui Eugeniu de Savoia, care apoi a reluat orașul Torino după o mare victorie (1706). Ludovic a fost nevoit să semneze un acord prin care renunța la nordul Italiei în schimbul retragerii libere a forțelor sale. Portugalia a trădat și ea cauza franceză, iar la 4 august 1704 flota engleză a cucerit Gibraltarul, extrem de slab apărat; Mediterana era de acum în mâna sa. În 1705 arhiducele Carol, pretendentul austriac, a debarcat în Catalonia, care era fidelă cauzei sale; litoralul mediteranean al Spaniei a fost rapid pierdut de Filip V. După o încercare eșuată de reluare a Barcelonei, acesta a fost nevoit să abandoneze temporar chiar și Madridul în 1706; castilienii i-au rămas totuși fideli, Spania rămânând astfel în mâinile francezilor. În același timp însă Marlborough câștiga bătălia de la Ramillies, care-i dădu controlul Țărilor de Jos. Fără speranță, Ludovic încercă să negocieze; dar aliații se pregăteau deja pentru invadarea Franței. În 1707 și în 1708 campaniile lor eșuară; în fine în 1709 Marlborough și Eugeniu de Savoia încercară efortul decisiv și fură opriți de Villars la Malplaquet. Cum și pe teatrul de război iberic Filip redresase situația grație victoriilor de la Almanza și Villa Viciosa și guerillei castilienilor, combatanții deschiseră negocierile de pace. Condițiile, impuse în principal de olandezi care vroiau ruina Franței, erau mult prea dure; Ludovic le-a refuzat, iar reizbucnirea ostilităților nu i-a fost defavorabilă. În Anglia, cabinetul whig dominat de Marlborough a fost răsturnat, în locul lui venind conservatorii, partizani ai păcii. În 1711 pe tronul imperial a urcat arhiducele Carol; or puterile maritime nu doreau nici să reînvie „monarhia universală” a Habsburgilor. Când Villars l-a bătut la Denain pe Eugeniu în 1712 negocierile au putut începe cu adevărat. La 11 aprilie 1713 Franța a semnat pacea cu puterile maritime și aliații lor la Utrecht. Filip V era recunoscut ca rege al Spaniei, cu condiția renunțării la succesiunea franceză și a veșnicei separări a celor două coroane; în schimb Franța pierdea cuceririle din Belgia și mai

multe colonii americane și recunoștea titlul de rege suveranilor Savoiei și Prusiei (Brandenburg). Imperiul a refuzat să ratifice tratatul; dar Eugeniu nu putea rezista singur ofensivei declanșate de Villars în vara anului 1713, astfel că cei doi comandanți începură negocierile. Pacea s-a semnat la Rastadt în 1714; se confirmau prevederile de la Utrecht iar electorul bavarez era restabilit în teritoriile sale. Împăratul a primit nordul Italiei, Neapole și Sardinia.

Petru cel Mare și începuturile Rusiei moderne

În doua jumătate a secolului al XVII-lea principala problemă a politicii externe a țarilor a fost menținerea granițelor occidentale ale Rusiei, permanent contestate de polonezi, suedezi și turci; în timp ce în interior mișcări de amploare au contestat autoritatea Romanovilor. O rebeliune a gărzilor din Moscova (*strelți*) l-a adus în 1682 pe tron pe minorul Petru, care a început să domnească efectiv abia 7 ani mai târziu. În tinerețe Petru a călătorit prin toate marile state occidentale ale căror progrese politice, economice, sociale și militare l-au inspirat în transformarea Rusiei dintr-o țară feudală într-un stat modern. Opera sa reformatoare a fost imensă – dar și extrem de contestabilă datorită mijloacelor tiranice prin care a pus-o în aplicare ca urmare a faptului că era complet lipsit de aliați între forțele din interiorul țării. Prima transformare majoră în structura Rusiei feudale a fost crearea în primii ani ai domniei a unei armate regulate, organizată de specialiști occidentali, și unei flote; datorită acestora a luat în 1696 de la turci Azovul, primul port rusesc la Marea Neagră. Reforma militară a generat rapid nemulțumiri în rândul strelților, care s-au răsculat; Petru nu a ezitat să-i execute, condamându-l la moarte chiar pe fiul său ce i se împotrivese. Opoziția a fost redusă la tăcere de duritatea represiunii; astfel că țarul a putut lua o serie de măsuri economice, construind în Ural primele fabrici rusești. Opera sa a fost pusă însă sub semnul întrebării de izbucnirea Războiului Nordului.

Suedia deținea la sfârșitul secolului cea mai bună armată din Europa. Când în 1697 Carol XII a urcat pe tron, el era decis nu numai să ducă până la ultima consecință politica absolutistă a predecesorilor săi, ci și să-și extindă puterea pe seama vecinilor săi mai slabi. Petru a înțeles acest pericol și pentru a-l preveni s-a aliat cu Polonia și Danemarca; dar în august 1700 Carol i-a declarat război și în câteva luni a zdrobit forțele daneze și rusești fără nici o dificultate. Conflictul a continuat în avantajul suedezilor, care au invadat Polonia, impunându-și protejatul, Stanislaw Leszczyński, pe tron; în schimb, tentativele rusești de a opri

ofensiva lui Carol au fost succesiv respinse, în condițiile în care și în interiorul țării izbucniseră răscoale împotriva reformelor lui Petru. Țarul a încercat să caute sprijin sau măcar mediere în vest, dar aici făcea ravagii succesiunea spaniolă, astfel că nici o putere nu era dornică să-și atragă dușmănia Suediei. Carol s-a decis să profite de această izolare diplomatică pentru a invade Rusia în 1708; el nu prevăzuse însă că Petru folosisese acești ani de răgaz pentru a-și reorganiza armata. Campania a fost un dezastru; rușii au tăiat liniile de comunicații suedeze și l-au împiedicat pe Carol să atace Moscova; când acesta, cu forțe puține și epuizate, a încercat o întoarcere spre Ucraina, armata lui Petru l-a atacat, zdrobindu-l în bătălia de la Poltava (8 iul. 1709). Regele însuși a fost obligat să se refugieze la Tighina iar rușii au profitat de completa derută a Suediei pentru a pune mâna pe litoralul baltic. În 1714 ei au respins la capul Hanguț o ultimă tentativă de ofensivă maritimă a lui Carol; războiul era practic câștigat în clipa în care Prusia i s-a alăturat țarului, dar pacea nu s-a încheiat decât în 1721, după moartea regelui suedez. Prin tratatul de la Nystadt Rusia a obținut litoralul meridional al Balticii și o parte din Finlanda; dar în primul rând a devenit o putere europeană.

Pe plan intern anii Războiului Nordului au fost marcați de cele mai importante reforme ale lui Petru cel Mare: în 1703 el a întemeiat, pe teritoriile luate de la suedezi, orașul Petersburg (capitală din 1712), care trebuia să fie o alternativă modernă la medievala Moscovă, în același timp un mijloc de a concentra într-un loc sigur periculoasa forță boierească și un debușeu important la Baltica; în 1708 administrația a fost complet reformată prin crearea *guberniilor*, instrument al centralizării politice; vechiul sfat boieresc a fost înlocuit cu un Senat, supus în realitate puterii absolute a lui Petru, care în 1721 s-a proclamat împărat. Pe plan economic, comerțul extern cu cereale a luat avânt prin imensa extindere a suprafețelor cultivabile și prin înrăutățirea condiției iobagilor; industrializarea a fost și ea o operă forțată, realizată cu mijloace tiranice, care au permis însă Rusiei realizarea unei producții competitive la nivel european.

Europa în 1715

Tratatele din 1713/1714 au pus capăt preponderenței franceze pe continent. Marele învingător al epuizantei succesiuni spaniole a fost indiscutabil Anglia, care punând mâna pe Gibraltar și pe Minorca a dobândit supremația în Mediterana. Wilhelm murise în 1702; Ana, care i-a succedat, a știut să lase puterea în mâinile whigilor dirijați de

Marlborough, care au relizat unirea Angliei cu Scoția sub numele de Marea Britanie, relansând economic și social subdezvoltata țară nordică. După căderea lor de la putere conservatorii, în frunte cu Bolingbroke, au obținut extrem de avantajoasa pace de la Utrecht, în timp ce pe plan intern au declanșat o adevărată ofensivă împotriva protestanților non-conformiști. Tory ar fi putut domina complet viața politică a Angliei dacă pe tron nu ar fi urcat în 1714 George I de Hanovra, care era legat de partidul whig. Aceasta a însemnat eliminarea conservatorilor din scenă pentru aproape jumătate de veac, deși ei fuseseră artizanii păcii. Olandezii, în schimb, au dovedit că nu mai erau, politic și economic, decât o remorcă a puterii de la Londra. Viena, după ce între 1703-1711 s-a confruntat cu o nouă mișcare a curuților condusă de fiul vitreg al lui Thököly, Francisc Rákóczi II, și-a instituit completa autoritate asupra Ungariei. Orientată mai mult spre centrul și estul Europei, Austria redevenise o mare putere prin tratatele de la Carlowitz și Rastadt, în ciuda extremei dispersări a teritoriilor sale pe care greoaia administrație habsburgică nu era capabilă încă să le guverneze. În ceea ce privește Franța, la moartea lui Ludovic în 1715 succesele politice interne și externe ale absolutismului nu puteau masca bancruta statului și pierderea dominației continentale. Marele istoric Ernest Lavisse făcea astfel bilanțul acestei domnii

Monarhia nu i-a supraviețuit lui Ludovic decât cu 74 de ani, aproape cât durată domniei sale. Ludovic XIV a uzat monarhia franceză. Continuitatea războiului, enormitatea cheltuielilor de lux, erorile unui Colbertism exagerat, revocarea Edictului de la Nantes... au redus la mizerie o țară prosperă.

Întrebări de verificare:

1. Prin ce s-a caracterizat în general politica internă și externă a statelor absolutiste ?
2. Cum a evoluat politic Anglia de la Cromwell la George I ?
3. Cum s-a desfășurat și care au fost rezultatele înaintării habsburgice în centrul și estul Europei ?

Bibliografie

- Ion Hurdubețiu, *Istoria Suediei*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985
Ernest Lavisse, *Louis XIV*, Robert Laffont, Paris, 1980
Charles Seignobos, *Essai d'une histoire comparée des peuples de l'Europe*, Editions Rieder, Paris, 1938
G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, Ed. Științifică, București, 1975

Tema V

Secolul Luminilor și agonia Vechiului Regim

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Politica europeană în Secolul Luminilor
2. Relațiile internaționale de la Utrecht la Hubertusburg
3. Independența Statelor Unite ale Americii

Marea Britanie în epoca oligarhiei whig

Simpatiile iacobite și politica ostilă față de non-conformiști au dus la dispariția torylor de pe scena politică odată cu instalarea pe tron a dinastiei de Hanovra, care s-a sprijinit pe oligarhia liberală. În următoarele decenii partidul conservator nu a fost capabil nici să se alăture mișcărilor provocate de Stuarti, dar nici să-și combată adversarii în dezbaterile parlamentare. Adevăratul rival al puterii de la Londra erau iacobiții refugiați în Franța, cărora Carol XII le promisese sprijinul său în recucerirea Angliei. Eșecul monarhului suedez în Războiul Nordului și menținerea dominației engleze în Mediterana au asigurat însă pe plan extern menținerea lui George I pe tron; în interior însă crahul *Companiei Mării Sudului* din 1720 a generat o profundă adversitate față de guvernământ și ar fi putut aduce restaurația dorită de iacobiți, dacă la putere nu ar fi venit în acel moment Robert Walpole. El a condus țara până în 1742, evitând cu grijă orice criză care ar fi favorizat opoziția: a încercat să nu implice în nici un război pe continent, a redus fiscalitatea, a încurajat dezvoltarea industriei și comerțului și expansiunea colonială. În același timp această epocă a însemnat definitivarea formei instituționale a cabinetului ministerial, unit și responsabil în fața Camerelor, și a Parlamentului. Silit de opinia publică să intre în război cu Spania, Walpole a fost însă demis de Comune în 1742 în urma eșecului operațiunilor britanice. După căderea sa o gravă criză s-a declanșat în clipa în care un nou pretendent Stuart a debarcat în Scoția în 1745; după câteva succese inițiale, iacobiții au fost definitiv zdrobiți la Culloden Moor (1746). O urmare neașteptată a rebeliunii a fost abolirea feudalismului în Scoția și declanșarea unui proces de modernizare politică și economică. În Anglia, în schimb, oligarhia whig a devenit din ce în ce mai odioasă prin intrigile și corupția ce o înconjurau; insuccesele de pe continent în Războiul de 7 ani au dus la prăbușirea dominației vechilor familii liberale și la venirea la putere a lui William Pitt, adevărat tribun popular de orientare whig,

străin însă de aristocrația partidului. Susținut de un guvern de coaliție, Pitt a rezolvat cu succes criza internă și externă; dar când în 1760 a urcat pe tron George III, autoritatea regală a învins dominația liberală coruptă și uzată de aproape 5 decenii de guvernare. Monarhul a instituit astfel un regim de guvernare personală peste capul unor partide prea slabe pentru a se opune.

Ascensiunea Prusiei pe scena europeană

Statul prusian a apărut abia la 1618, când îndepărtatul ducat al Prusiei, vasal Poloniei, a trecut în stăpânirea electorilor de Brandenburg din casa de Hohenzollern. La Westfalia principele Frederic Wilhelm, supranumit „Marele Elector” și-a extins stăpânirea în nordul Germaniei iar după pacea de la Oliva a ieșit de sub suveranitatea polonă. Conflictele secolului de preponderență franceză nu au afectat acest stat periferic în raport cu marile teatre de război; dimpotrivă, ele i-au permis să se dezvolte, grație sprijinului pe care Ludovic XIV îl acorda oricărui potențial rival al Austriei din spațiul germanic. În 1700 urmașul „Marelui Elector” a profitat astfel de conjunctura internațională și l-a forțat pe împărat să-i recunoască titlul regal. Urcând pe tron în 1713, Frederic Wilhelm, „Regele Sergent”, a avut două priorități: dezvoltarea militară și expansiunea în Baltica. El a atacat Suedia când aceasta era deja la pământ după Poltava și a obținut astfel mai multe puncte strategice la Marea Baltică; în interior, prin politica sa absolutistă, a militarizat statul prusian, creând o armată supradimensionată pentru mărimea acestuia; codul de legi a ajuns să fie doar o lungă listă de interdicții. Chiar și Austria ajunsese să se teamă de puterea Berlinului și a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a nu permite dezvoltarea acestui rival. Când în 1740 Frederic II a urcat pe tronul prusian, Habsburgii au crezut că nu aveau de ce să se teamă de acest monarh cu ambiții filosofice, care în tinerețe scrisese chiar un *Anti-Machiavelli*. El avea să se dovedească însă cel mai redutabil dușman al Vienei.

Relațiile europene în prima jumătate a secolului al XVIII-lea

Imperiul Otoman a știut să profite de convulsiile europene ale succesiunii spaniole și Războiului Nordului pentru a-și restabili poziția. În 1711 Petru cel Mare și aliatul său, domnul moldovean Dimitrie Cantemir, au fost învinși la Stănilești, rușii pierzând astfel Azovul. Trei ani mai târziu, turcii au declarat război Venetiei și au reluat Moreea. Viena s-a grăbit să intervină diplomatic, iar când Poarta a respins ofertele de pace Eugeniu de Savoia a invadat Banatul, bătându-i pe

otomani la Petrovaradin. Belgradul a căzut în 1717 în mâinile austriecilor, care și-au impus voința prin pacea de la Passarowitz (1718): Turcia ceda Banatul, nordul Serbiei și Bosniei și Oltenia și dădea dreptul supușilor habsburgici să facă comerț pe teritoriul ei. Marea problemă a Vienei era însă succesiunea; împăratul Carol VI neavând decât fete, el a promulgat în 1713 „Sanctiunea Pragmatică” ce declara indivizibilitatea țărilor sale și dreptul de moștenire pe linie feminină în casa de Habsburg. Asigurarea respectării acestui act devenea astfel prioritatea politicii lui Carol VI; însă dacă pe plan intern ratificarea ei nu a fost o problemă, în exterior Austria avea să se confrunte cu pretențiile altor puteri.

Spania lui Filip V era unul dintre cele mai slabe state europene. Ministrul Alberoni, care dirija politica de la Madrid, intenționa să schimbe această situație printr-o politică de anexiuni în Italia, astfel că în vara anului 1717 trupele sale au debarcat în Sicilia și Sardinia. Spre marea surprindere a lui Filip, francezii nu l-au susținut diplomatic în această acțiune; dimpotrivă, ei au realizat o „cvadruplă alianță” cu celelalte puteri europene al cărei scop final era schimbarea acestor insule între Savoia și austrieci. Spaniolii au refuzat să accepte dictatele acestui areopag. A fost nevoie ca flota lor să fie distrusă de englezi la Capul Passaro iar trupele franceze să declanșeze o invazie pentru ca rezistența Madridului să cadă; și odată cu ea și Alberoni (pacea de la Haga, 1720). Trădarea Parisului nu a fost însă ușor uitată, o lungă perioadă de ostilitate instalându-se între cele două ramuri ale casei de Bourbon. Spania a încercat să-și reorienteze politica externă spre o alianță cu Habsburgii, primul tratat de la Viena (1725) acordând privilegii unei companii comerciale austro-flamande. Confruntat însă cu ostilitatea celorlalte state europene, Filip V s-a grăbit să cedeze și a intrat în secret în tratative cu francezii și cu puterile maritime. În schimbul primirii Parmei și Piacenței el a rupt acordurile cu împăratul; dar nici acesta nu a acceptat o situație de izolare diplomatică, aliindu-se cu Rusia și Prusia (1726) astfel că după lungi negocieri s-a încheiat al doilea tratat de la Viena (1731) care consfințea o situație de echilibru în vestul continentului și în același timp recunoașterea „Sanctiunii Pragmatice”. Pacea s-a menținut doar până în 1733, când marile puteri au intervenit în chestiunea succesiunii poloneze. Chestiunea Poloniei se pusese încă de la Războiul Nordului, când monarhul legitim, August II de Saxonia, fusese detronat de pretendentul suedez Leszczyński. Repus pe tron de ruși, August a devenit un monarh nepopular prin tendințele

sale absolutiste, astfel că după ce a murit seimul nu s-a grăbit să sprijine urcarea pe tron a fiului său, August III, alegându-l în schimb rege pe Leszczyński, promovat de diplomația franceză. Principele saxon beneficia și el de susținerea Rusiei și Austriei; când trupele țariste au invadat Polonia, Franța a avut un excelent pretext pentru a ataca țările Habsburgilor. Miza conflictului era de fapt Lorena, al cărei duce urma să se căsătorească cu moștenitoare tronului imperial, unindu-și astfel țara cu Austria; or pentru francezi, o asemenea situație era inacceptabilă. Ei au atacat energic pe toate fronturile cu sprijin spaniol și piemontez, iar ce trupele Vienei, conduse de bătrânul Eugeniu de Savoia, s-au dovedit inferioare: Milano, Neapole și Sicilia au căzut în mâinile francezilor și doar sosirea unor ajutoare din partea Rusiei a salvat situația militară. În Polonia, în schimb, trupele țariste l-au bătut pe Leszczyński; asediat în Danzig, acesta a trebuit să părăsească țara. Războiul a luat sfârșit în toamna anului 1735 prin tratatul de la Viena: Neapole și Sicilia au revenit unei ramuri secundare a Bourbonilor în timp ce Austria lua Parma și Piacenza, ducele de Lorena schimba ducatul său (ce-i revenea lui Leszczyński, iar după moartea acestuia, Franței) cu Toscana iar Parisul garanta „Sanctiunea”. Pacea a nemulțumit, astfel că nu a devenit efectivă decât în 1738 prin al treilea tratat de la Viena.

Pe teatrul oriental, Rusia intrase din nou în război cu Imperiul Otoman. Austria a fost obligată să-și respecte alianța cu țarul; după moartea lui Eugeniu ea nu mai avea nici un mare general și în plus își subestima inamicul, astfel că trupele habsburgice au fost înfrânte. Prin pacea de la Belgrad (1739) se restituiau Turciei Serbia și Oltenia, în schimb Rusia lua definitiv Azovul. Prestigiul Vienei a ieșit extrem de știrbit din acest conflict; Carol VI a murit la un an după Belgrad iar succesoarea sa, Maria Tereza, se găsea în fața unei situații dificile. Aparent toate puterile europene recunoscuseră „Sanctiunea”; în realitate poziția Austriei era fragilă, atâta vreme cât sigurul ei aliat important, Anglia, se angajase în falimentarul război colonial cu spaniolii. Frederic II a considerat că era momentul potrivit pentru a trece la dezmembrarea țărilor habsburgice; el a revendicat bogata provincie minieră Silezia, iar când Maria-Tereza a refuzat să-i satisfacă cerințele, a declarat război. Excelenta armată prusiană i-a zdrobit pe austrieci la Mollwitz (1741); această victorie a dat semnalul intervenției inamicilor Vienei – Bourbonii, Bavaria și Saxonia – care urmăreau câștiguri teritoriale pe seama Habsburgilor. Profitând de o scurtă pace încheiată în 1742,

Maria-Tereza a reușit să reziste ofensivei încheind o alianță cu puterile maritime, iar Rusia era gata și ea să-i vină în ajutor. Frederic s-a grăbit să-i învingă pe austrieci la Hohenfriedberg și să semneze pacea de la Dresda (1745) prin care obținea Silezia. Francezii, rămași fără aliați, au obținut la Fontenoy un mare succes militar, dar în cele din urmă au trebuit să cedeze, încheind la Aachen un tratat extrem de dezavantajos (1748).

Prost ca pacea

s-a spus despre acest tratat de pe urma căruia cel mai important aliat al lui Frederic nu a obținut nici un câștig după 7 ani de război.

Pe teatrul balcanic, rușii au decis să profite de îndepărtarea Austriei, mai preocupată de consolidarea poziției ei în raport cu Prusia, și au declanșat un nou război anti-otoman. Turcia era epuizată de permanenta stare de conflict atât cu Occidentul cât și cu Imperiul Persan, astfel că operațiunile au decurs extrem de favorabil pentru forțele țariste. În 1770 flota otomană a fost zdrobită la Ceșme, apoi rușii au reușit două victorii terestre la Larga și Cahul, susținuți și de voluntari români. Turcia a fost silită să încheie un armistițiu, iar la 10 iulie 1774 a semnat tratatul de la Kuciuk-Kainargi care prevedea extinderea Rusiei la Marea Neagră, dreptul acesteia de a interveni în favoarea supușilor ortodocși din Imperiul Otoman și un oarecare grad de libertate a comerțului pentru Țările Române. Moscova ar fi dorit chiar o dezmembrare a teritoriilor Porții, însă austriecii s-au opus, lăsându-i în schimb să se despăgubească prin împărțirea Poloniei.

Politica internă a statelor europene în secolul XVIII

Secolul al XVIII-lea a fost un „Secol al Luminilor”. Iluminismul a reprezentat un curent de gândire filosofic, social, politic și literar îndreptat împotriva reminiscentelor feudale, a dogmelor și prejudecăților, pe care dorea să le învingă prin forța rațiunii, a educației menite să lumineze mințile maselor. Ideile iluministe s-au răspândit în întreaga Europă, fundamentând mai întâi acțiunea opozițiilor burgheze, iar din a doua jumătate a veacului întemeind teoriile „despotismului luminat”. În Marea Britanie, influența unor asemenea concepții a fost mai degrabă redusă, societatea engleză fiind ostilă oricăror intervenții centralizatoare, fie ele și cu ambiții raționalizatoare. Un Walpole, de pildă, privea politica mai degrabă pesimist, ca pe o lume a intrigii și a corupției; și deși libertățile civile ale britanicilor stârneau admirația întregii Europe, nici whigii nici tory nu s-au arătat permeabili la idealismul politic iluminist.

Dominația spirituală era exercitată de Franța: savanții și scriitorii ei instauraseră o nouă preponderanță, a spiritului însă, asupra întregii Europe. De la Petru cel Mare la Frederic II, monarhii absoluți încercau să imite Parisul și ideile franceze, iar autori ca Diderot sau Voltaire erau liciți între aceste curți periferice europene, cărora le aduceau o nouă strălucire. Limba franceză oferea de asemenea un

excelent instrument de comunicare, atât diplomatic cât și cultural, pentru lumea Vechiului Regim. Pe plan intern, situația Franței nu era însă nici pe departe strălucită. După bancruta de la sfârșitul domniei lui Ludovic XIV a urmat căderea sistemului lui Law, care a antrenat o nouă bancrută și a afectat grav încrederea în creditul public. Scoțianul Law a propus înlocuirea completă a numerarului metalic cu hârtia-monedă; în acest scop el a înființat o bancă privată, pe care sprijinul statului a transformat-o în **bancă regală** (1718); în același timp s-a creat o companie colonială pe acțiuni, garantată de terenurile virgine din Louisiana. Când Law a mărit emisiunea de bancnote și de acțiuni, profitând de imensa creștere a cursului acestora, sistemul s-a prăbușit în 1723, producând efecte inflaționiste, neîncredere în hârtia-monedă, dar și încurajarea activităților comerciale

În viața politică s-a înregistrat o mare instabilitate: Ludovic XV fiind minor, parlamentele i-au acordat regența ducelui de Orléans; dar Filip al Spaniei, instigat de Alberoni, a emis și el pretenții la această poziție, care l-ar fi făcut arbitrul Europei ceea ce a dus în ultimă instanță la „cvadrupla alianță”. Nici ministrul de la Paris, Dubois, nu a fost mai capabil să realizeze unitatea de acțiune a celor două ramuri ale casei de Bourbon; în schimb această perioadă a marcat o puternică reacție împotriva absolutismului și un reviriment al rolului „corpurilor intermediare” (Parlamentele). În 1723 la moartea lui Orléans puterea a trecut ducelui de Bourbon care a continuat aceeași politică rece față de spanioli; devenit nepopular, a fost răsturnat în 1726 de preceptorul regelui, cardinalul de Fleury, care a exercitat puterea până la moartea sa în 1743. el și-a propus redresarea economică a Franței și evitarea unor conflicte în exterior: în acest scop a restabilit și pacea cu Bourbonii de la Madrid prin înțelegerea de la Soissons, însă ulterior presiunile curții l-au silit să intervină în succesiunile poloneză și austriacă. După el, politica franceză a suferit o serie de eșecuri externe ca urmare a rolului nefast jucat de amanta monarhului, doamna de Pompadour. Abia în a doua jumătate a veacului ministrul Choiseul a reușit să ridice din nou forțele Franței, epuizate și învinse în Războiul de Șapte Ani. După ce a refăcut prosperitatea coloniilor și comerțului francez și a interzis ordinul iezuit, Choiseul a fost răsturnat de un complot al curții, ce a dus la putere o camarilă incapabilă să gestioneze grava criză financiară în care intrase țara. Noul monarh, Ludovic XVI, ajuns pe tron în 1774, a adus la putere o serie de miniștri reformatori: Turgot, Necker, Calonne, Brienne; dar opozițiile nobiliare și burgheze, pe care slaba putere regală nu era capabilă să le frângă, au dus la eșecul acestor tentative de refacere financiară a Franței, pregătind practic Revoluția.

Franța nu a fost singura țară în care monarhiei absolutiste i-a luat locul o epocă de instabilitate politică. În Suedia, după asasinarea lui Carol XII în 1718 a urmat o lungă epocă de reacțiune aristocratică numită „era libertății”. Dominația baltică era definitiv pierdută ca urmare a Războiului Nordului; în interior partidul nobiliar, „Pălăriile”, adept al politicii inflaționiste, se înfrunta cu cel burghez, „Bonetele”, susținător al stabilizării financiare. Puterea monarhică decăzuse complet, viața politică fiind dirijată de Dieta în care cele două facțiuni se luptau, finanțate fiind din exterior: în vreme ce partidul burghez se bucura de subsidii britanice și rusești, „Pălăriile” erau cumpărate de Franța. Un ambasador țarist descria astfel această situație:

Aici este o adevărată Polonie; fiecare este propriul său stăpân, subalternii nu mai ascultă de superiori, dezordinea este completă.

Comparația era perfect îndreptățită, căci după războiul de succesiune Polonia lui August III nu a mai fost decât o marionetă politică a magnaților și a marilor puteri. La moartea monarhului saxon în 1763 pe tron a urcat, după un aprig conflict, ultimul rege polon, Stanislav Poniatowski, impus atât de unchiul său, influentul Adam Czartoryski, partizan al întăririi puterii regale, cât mai ales de Moscova și de Berlin, care în anul următor au semnat un tratat prevăzând imixtiunea comună în afacerile interne ale Varșoviei. Politician iluminist, Poniatowski a făcut încercări desperade de a ridica puterea poloneză prin introducerea veto-ului monarhic și a toleranței religioase, iar partidul filo-rus din interior i-a acordat sprijinul său; dar toate acțiunile sale se izbeau de opoziția nobilimii catolice organizată în *Confederația de la Bar* (1768). Când aceasta a intrat deschis în război cu Poniatowski și cu protectorii de la Moscova, marile puteri au decis să lichideze statul polonez împărțindu-l între ele. Trupele ruse, prusiene și austriece au ocupat regiuni întregi ale țării, a căror anexare a fost consfințită printr-un acord (1772); singură Maria-Tereza s-a opus acestei acțiuni, una dintre cel mai reprobabile din întregul secol XVIII. Dieta a acceptat această stare de fapt; ca urmare, 20 de ani mai târziu, Berlinul și Moscova au procedat la o nouă dezmembrare, fără a mai ține seama de austrieci. De data aceasta polonezii s-au răsculat, sub conducerea lui Tadeusz Kosciuszko, șef al „partidei naționale”; în primăvara anului 1794 acesta a eliberat capitala și a desființat servajul, fiind însă rapid învins de intervenția externă; urmarea revoltei a fost completa lichidare a

Poloniei printr-un tratat ruso-austriac la care a aderat ulterior și Prusia (1795).

Alte țări europene au cunoscut în schimb o evoluție diferită, în direcția întăririi autorității centrale sau a instituirii „despotismului luminat”. În Marea Britanie George III a încercat să reînvie prerogativele coroanei, reducând cabinetul la un instrument docil; și a reușit aceasta substituind corupției parlamentare whig propria sa corupție. Între 1760-1782 el a guvernat fără partide, reușind să submineze chiar și prestigiul lui Pitt (devenit conte de Chatham) care a încercat să asigure un echilibru între Coroană și Parlament. Dobândirea independenței de către coloniile americane a ruinat însă guvernarea personală a lui George; Comunele au decis că rezultatele acesteia erau dezastruoase și că puterea regală ar trebui diminuată; ele au adoptat o moțiune care condamna dur războiul din America și au provocat demisia cabinetului impus de monarh iar la putere au revenit vechile partide, regenerate însă, cu un personal politic și cu idei noi. Inițial whigii, dușmani declarați ai regelui, au ajuns la guvernare; în doar un an ei au reușit să reducă masiv corupția parlamentară, dar radicalismul principalului lor teoretician, Edmund Burke, i-a îndepărtat de la putere, aducând în schimb un cabinet tory condus de tânărul Pitt; se instala astfel domnia oligarhiei conservatoare. Pe continent modelul „despotismului luminat” a fost adoptat de toate regimurile autocratice în încercarea de a combate abuzurile vechiului Regim fără a afecta infrastructura statului și societății: astfel în Prusia Frederic II, influențat de Voltaire, a înlocuit vechea organizare feudală a Brandenburgului, dominată de aristocrația *junkerilor*, cu un stat modern, extrem de dezvoltat economic și de urbanizat, cu un învățământ de cea mai bună calitate, capabil să susțină eforturile militare enorme în raport cu populația și dimensiunile țării. În Imperiul țarist, după Petru cel Mare, a urmat o perioadă în care mersul reformelor a fost încetinit de domnia unor suverane incapabile, influențate de favoriții lor. Opera lui Petru a fost completată abia de Ecaterina II (1762-1796) care a continuat expansiunea externă și dezvoltarea economică și administrativă a Rusiei în ciuda tendințelor centrifuge atât ale nobilimii, ostilă birocratizării și secularizării, cât și ale țăranilor, a căror condiție s-a înrăutățit. Ele s-au materializat în războiul țărănesc condus de Emilian Pugaciov, ce a răvășit regiunea agricolă a Volgăi între 1773-1775; însă progresele, chiar și forțate, ale Rusiei nu au putut fi oprite de aceste opoziții. Austria a trecut printr-un proces similar în timpul Mariei-Tereza (1740-1780) și mai ales al fiului

acesteia, Iosif II (1780-1790). Habsburgii au întreprins cea mai însemnată tentativă de reformare a statului înainte de Revoluția Franceză, îmbinând absolutismul politic cu ideile iluminismului.

Unitatea statului și centralizarea administrativă, organizarea teritorială a statului prin desconsiderarea conștientă a granițelor istorice, suprimarea tuturor drepturilor speciale ale stărilor și confesiunilor într-un drept civic general egal pentru toți, eliberarea iobagilor și repartitia echitabilă a sarcinilor de stat asupra tuturor păturilor sociale și emanciparea statului de biserică

sunt în opinia marelui istoric Otto Hintze trăsăturile caracteristice „despotismului luminat” austriac, numit și *iosefinism*. Consecințele acestui program reformator au fost însă discutabile: dacă el a permis ridicarea unor popoare până atunci oprimate, precum românii din Ardeal, a eliminat servajul și a dat un avânt politicilor sanitare și educaționale, în schimb a creat, ca și în Prusia, un *Beamtenstaat*, un stat birocratizat autoritar, reacție necesară la nenumăratele opoziții întâmpinate de un asemenea intervenționism etatic. Din acest punct de vedere, poate cel mai mare succes al politicii iluministe a fost înregistrat în Toscana, unde fratele lui Iosif II, viitorul împărat Leopold II, a aplicat în 25 de ani de guvernare o serie de măsuri modernizatoare moderate, care să nu lovească deschis nici în puterile locale și nici în Biserică. Chiar și în Suedia „Bonetele”, care ajunseseră să controleze Dieta au fost răsturnate de la putere de către Gustav II cu sprijinul aristocrației în 1772, instaurându-se un regim de „despotism luminat” caracterizat prin slăbirea puterii mării nobilimi, dar și prin fiscalitatea excesivă; ca urmare monarhul a fost asasinat 20 de ani mai târziu de către aristocrații jigniți de desființarea privilegiilor.

Războiul de Șapte Ani

Politica echilibrului de putere, ce caracterizase prima jumătate a secolului, a luat sfârșit odată cu radicalizarea conflictelor coloniale dintre Franța și Marea Britanie. Aparent politica engleză pe continent se baza pe sprijinul Austriei și Rusiei; dar în mod surprinzător în ianuarie 1756 britanicii au semnat tratatul de la Westminster cu Frederic II, prin care îi garantau Silezia, amenințând în același timp puterea habsburgică, în timp ce lor li garanta Hanovra, domeniul ereditar al dinastiei de la Londra. Rezultatul a fost completa răsturnare a vechiului sistem de alianțe: Franța a renunțat definitiv la vechea ei politică germană bazată pe Hohenzollerni și a trecut de partea Austriei,

ca și rușii, suedezii și statele din Imperiu. Informat de pregătirile militare ale acestei coaliții, Frederic a decis să atace primul, declanșând astfel Războiul de Șapte Ani, prima conflagrație la scară mondială. La început operațiunile au fost favorabile anglo-prusienilor: Frederic i-a bătut pe saxoni la Pirna și a invadat Cehia; dar adversarii săi erau câștigători pe termen lung. Francezii au cucerit baza britanică din Minorca, Dieta imperială a ridicat trupe pentru Maria-Tereza iar armatele acesteia i-au gonit pe prusieni din Boemia, în vreme ce rușii îi băteau în Prusia Orientală; Hanovra a căzut și ea în mâinile forțelor franceze. Spre sfârșitul anului 1757 situația anglo-prusienilor părea disperată când Frederic a luat inițiativa atacând armata franceză la Rosbach. Victoria sa a fost strălucită, iar Parisul a ieșit practic din luptă; apoi trupele prusiene s-au întors în est, unde austriecii și rușii atacau în același timp Brandenburgul. Într-o cursă disperată, Frederic i-a înfruntat la Leutha, Zorndorf, Hochkirch, apoi a suferit o gravă înfrângere în bătălia de la Künersdorf (1759). Aliații nu s-au dovedit însă capabili să-și exploateze succesul, pe care Frederic îl credea decisiv; în 1760, el a reușit să schimbe din nou soarta conflictului, deși forțele austro-ruse ocupaseră Berlinul. La Liegnitz și la Torgau imperialii au fost grav bătuți; Maria-Tereza nu mai putea să recruteze alte trupe; pe tronul de la Moscova urcase un țar favorabil Prusiei, care a încheiat pace cu aceasta; Suedia epuizată a ieșit din război. În 1762 Frederic a obținut victoria finală asupra austriecilor la Reichenbach, recucerind astfel Silezia. Pe alte teatre de război, britanicii au reușit, grație energicei politici a lui Pitt, să înfrângă Franța: bătăliile maritime de la Lagos și Quiberon (1759) au asigurat supremația flotei engleze; în Canada, după câteva succese inițiale, francezii au fost respinși, pierzând Quebec și Montreal; imperiul colonial francez din India s-a prăbușit după bătălia de la Plassey (1757), guvernatorul local predându-se odată cu capitala sa trei ani mai târziu; chiar și în Antile și în vestul Africii englezii au reușit să se impună, înlăturând vechea dominație a Parisului. În aceste condiții, guvernele francez și britanic au început negocierile la sfârșitul anului 1762, semnând în februarie 1763 tratatul de la Paris, care consfințea pierderea de către Franța a Canadei, estului Louisianei (cedat Spaniei) și celei mai mari părți a Indiei; se instaura astfel hegemonia maritimă și colonială a Marii Britanii. În același timp Prusia și Austria semnau pacea de la Hubertusburg pe baza statu-quo-ului.

Secretul îndelungatei rezistențe a lui Frederic în fața forțelor coalizate ale Europei a fost imensa forță a armatei sale, care în același timp constituia și principalul instrument al „despotismului luminat” împotriva forțelor centrifuge. Pentru a nu afecta economia unor teritorii și așa sărace, atât Frederic-Wilhelm cât și fiul său își recrutau soldații dintre străini sau în țărănimea săracă; în timp ce junkerii aveau obligația de a-și trimite fii la oaste, din ei formându-se corpul ofițeresc – ceea ce permitea suveranului să controleze nobilimea prusiană, care altfel ar fi urmat exemplul celei din Polonia vecină. În același timp, conflictele Secolului Luminilor erau războaie de profesioniști – nobili sau aventurieri săraci - a căror anvergură nu trebuie să ne facă să credem într-o generalizare a stării belice la nivelul societăților și statelor europene. Istoricul britanic Michael Howard afirmă că în secolul XVIII

*Relațiile comerciale, culturale și de civilizație au continuat aproape nestingherite pe timp de război. Războaiele aparțineau regilor. Rolul cetățeanului onest era să-și plătească taxele...Nu i se cerea nici să decidă dacă se va porni sau nu război, nici să ia parte la el. Aceste chestiuni erau **arcana regni**, exclusiv preocuparea suveranului.*

Independența coloniilor americane

Coloniile britanice din America de Nord au fost întemeiate începând din 1607; dar datorită circumstanțelor extrem de diverse ale fondării lor, prezentau mari diferențe de organizare: astfel coloniile din sud erau bazate pe o agricultură sclavagistă făcută pe mari latifundii și erau anglicane sau chiar catolice, în timp ce Nordul, burghez și industrializat, ținea de sectele non-conformiste și era deci mai liberal. În doua jumătate a secolului al XVIII-lea cele 13 colonii fondate de pionierii englezi pe teritoriul Americii de Nord și-au câștigat independența, formând un nou stat destinat unei cariere prodigioase. Imperiul colonial britanic era practic o federație de teritorii auto-governate; iar teritoriile nord-americane nu se abăteau de la această regulă. Tendințele lor de independență au început să se manifeste odată cu eliminarea dominației franceze în Canada în Războiul de Șapte Ani, care a făcut inutilă protecția metropolei. Guvernarea autoritară a lui George III se găsea însă într-un impas financiar, a cărui soluție a crezut că o poate găsi în impozitarea acestor teritorii. Coloniștii au refuzat să plătească taxe votate de un Parlament în care nu erau reprezentați; s-a instalat astfel o stare conflictuală între metropolă și colonii, în ciuda eforturilor de mediere ale lui Pitt. În decembrie 1773, după numeroase incidente violente, câțiva americani din Boston, deghizați în indieni, au urcat pe o navă britanică și au aruncat în mare încărcătura de ceai a acesteia, în semn de protest față de taxele puse pe acest produs. Magistrății locali au refuzat să-i pedepsească; Londra a reacționat în schimb

excesiv, anulând libertățile coloniei și impunând judecarea proceselor politice în metropolă. Aceste decizii au dus la ralierea tuturor coloniilor americane în jurul Bostonului și la decizia convocării unui Congres al acestora la Philadelphia. Delegații, între care Washington, Franklin, John Adams, adoptară mai multe hotărâri ce consfințeau independența de facto, urmate la 4 iulie 1776 de *Declarația de independență*. În replică, Anglia trimise un corp expediționar cu misiunea de a supune complet coloniile. Războiul a durat șapte ani (1776-1783), timp în care nedisciplinatele trupe americane au fost transformate de George Washington într-o armată capabilă să facă față britanicilor, cu ajutorul numeroși voluntari europeni, precum La Fayette, von Steuben, Kosciuszko sau Fersen. Nu este mai puțin adevărat că după prima victorie importantă a coloniștilor la Saratoga (1777) Franța, Olanda și Spania s-au grăbit să intervină de partea acestora la solicitările diplomației americane conduse de Franklin. La scurt timp, țările din nordul Europei au format și ele o „ligă a neutralității armate” în scopul apărării intereselor neutrilor în raport cu Anglia; conflictul a luat astfel o turnură extrem de nefavorabilă pentru Londra. Flota Bourbonilor a reușit să rupă comunicațiile acestora cu corpul expediționar, care s-a predat la Yorktown (19 octombrie 1781) forțelor franco-americane ale lui Washington. Vestea capitulării a însemnat sfârșitul guvernării personale a lui George III, iar Parlamentul readus la putere a semnat pacea la Versailles, recunoscând independența Statelor Unite ale Americii și retrocedând o parte din coloniile luate Spaniei și Franței (3 sept. 1783).

Geneza democrației americane

Congresul continental de la Philadelphia nu era capabil să furnizeze o guvernare efectivă a fostelor colonii americane; practic, în ciuda adoptării unor Articole ale Confederației” care schițau proiectul Statelor Unite ale Americii (1777), Congresul nu putea purta politică externă, ridica trupe sau impozite și nu avea putere judiciară. La sfârșitul conflictului, populația și mai ales armata ajunseseră să disprețuiască slăbiciunea acestei guvernări de război. Dezorganizare nu a întârziat să producă rezultate negative: soldații au forțat Congresul să-i împrumute pământurile marilor proprietari conservatori, care cel mai adesea erau loiali Londrei; în adunare, o facțiune liberală și non-conformistă condusă de Jefferson și Madison se înfruntau cu partizanii unei biserici de stat, în frunte cu radicalul Patrick Henry, în problema toleranței religioase; raporturile dintre state se tensionaseră la maxim iar în vara 1786, pe fondul completei lipse de fonduri a Congresului, veteranul Daniel Shays declanșă o răscoală împotriva marilor latifundiați. Shays a fost zdrobit la începutul anului următor; dar criza era atât de gravă, încât se decise convocarea unei Convenții Constituționale la Philadelphia. Proiectul de Constituție adoptat de aceasta a generat însă noi conflicte între Federaliști, partizanii unui guvernământ puternic, și Anti-Federaliști, adepți ai descentralizării sub forma unei ligi de state independente. Hamilton și Jefferson au fost marile personalități politice ale acestei epoci. Primul, fost aghiotant al lui Washington, a ajuns să conducă alături de Adams partidul federalist. El susținea o concepție mai europeană asupra politicii, accentuând rolul statului și necesitatea centralizării; în vreme ce Thomas Jefferson, autorul *Declarației de independență*, era promotorul

democrației egalitare, al unei libertăți maxime, și în acest scop cerea diminuarea rolului statului.

Sub presiunea argumentelor, expuse în principal de *Federalist Papers* ale lui Hamilton, Madison și Jay, statele americane au trecut la adoptarea acesteia de la sfârșitul anului 1787. Trebuia acordul a 9 state pentru ca actul să intre în vigoare; grație influenței liderilor federaliști și a lui Washington, acesta a fost obținut, iar în primăvara anului 1789 s-a întrunit primul Congres și a fost ales primul președinte, în persoana lui George Washington. În septembrie, elementele liberale și democrate au obținut și completare Constituției prin adoptarea a 10 amendamente ce garantau drepturile și libertățile cetățenești; Constituția devenea astfel cel mai eficient instrument politic. După cum a spus și premierul britanic Gladstone

Dacă Constituția engleză este organizarea cea mai subtilă produsă de mersul istoriei, Constituția americană este opera cea mai admirabilă care a putut fi produsă la un moment determinat de mințile și voințele omenești.

Întrebări de verificare:

1. Prin ce se caracterizează politica externă a statelor europene în secolul XVIII ?
2. Ce este „despotismul luminat” și cum s-a manifestat el în politică ?
3. Cum s-au transformat coloniile britanice din America de Nord în Statele Unite ale Americii ?

Bibliografie:

Allan Nevins, Henry Steele Commager, *Petite histoire des Etats Unis*, Overseas Editions, Inc., New York, 1942.

Charles Seignobos, *Essai d'une histoire comparée des peuples de l'Europe*, Editions Rieder, Paris, 1938

Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, Ed. Enciclopedică, București, 1997

TEMA VI

REVOLUȚIA FRANCEZĂ ȘI IMPERIUL LUI NAPOLEON

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Principalele etape ale desfășurării Revoluției Franceze
2. Impactul noilor idei revoluționare în spațiul românesc
3. Ascensiunea lui Napoleon Bonaparte
4. Creșterea și descreșterea imperiului napoleonian

Pe măsură ce prefacerile determinate de revoluția industrială și de iluminism s-au făcut simțite pe continent pe parcursul secolului al XVIII-lea și ulterior, europenii au parcurs un proces de modernizare economică și intelectuală. Noi curente politice s-au adăugat acelor care introduseseră industria în civilizația europeană. După anul 1780, fuzionarea acestor forțe politice, economice și intelectuale a influențat și mai profund populația continentului.

În Franța, aceste elemente au dus la izbucnirea revoluției politice modernizatoare în 1789. Aristocrația a cerut, atunci, convocarea Stărilor Generale, care nu se mai întruniseră din 1614.

REVOLUȚIA MODERATĂ

Teama de absolutismul monarhic, care determinase cele trei stări să fie solidare între ele, nu mai putea fi un factor de coeziune în momentul când au început alegerile pentru Adunare. Starea a Treia și o minoritate semnificativă a clerului și a nobilimii reformatoare au cerut abolirea procedurilor tradiționale de convocare a Stărilor Generale. La întrunirile anterioare, fiecare Stare, reprezentând o entitate distinctă, avusese același număr de delegați și dăduse un singur vot comun într-o problemă. Un membru al clerului, abatele Emmanuel de Sieyès, a scris un pamflet intitulat *Ce este Starea a Treia?* în care susținea că cei lipsiți de titluri nobiliare reprezentau națiunea și că ei trebuiau să decidă în orice problemă. Majoritatea membrilor celor două Stări privilegiate se situau pe poziții diametral opuse.

Ludovic al XVI-lea a fost de acord cu dublarea numărului de reprezentanți ai Stării a Treia. Totuși, el nu a acceptat solicitarea reformatorilor de a se vota individual, nu pe Stări, ceea ce le-ar fi permis delegaților Stării a Treia și susținătorilor lor din rândurile aristocrației să preia controlul asupra Stărilor Generale.

Reprezentanții Stărilor s-au întrunit în această atmosferă explozivă la 5 mai 1789. Delegații Stării a Treia au refuzat însă să participe la lucrări, în condițiile în care dreptul la vot nu era egal pentru toți membrii adunării. Ca urmare, la 17 iunie 1789, Starea a Treia s-a

proclamat Adunare Națională. Membrii acestui nou organism i-au îndemnat pe reprezentanții aristocrației și clerului să li se alăture.

La 27 iunie 1789, regele a cerut fuzionarea celor trei stări. Acum Franța avea o Adunare Națională dominată de către delegația Stării a Treia

Curând după concesiile acordate Adunării Naționale, s-a crezut că monarhul este gata să recurgă la forță. Această impresie se baza pe faptul că trupe regale fuseseră masate lângă Versailles iar Necker, trezorerul reformator, a fost destituit.

La 14 iulie 1789, mulțimea dezlănțuită a împresurat bătrâna fortăreață a Bastiliei. Atacatorii i-au decapitat pe comandant și pe mai mulți soldați uciși, expunându-le capetele înfipte în sulite, în semn de victorie. Acest mare triumf simbolic a făcut ca ziua de 14 iulie 1789 să fie considerată prima zi de libertate a poporului francez.

Violența parizienilor și-a pus pecetea asupra cursului revoluției. Regele a renunțat la intenția de a dizolva Adunarea Națională acceptând în aparență Adunarea și revoluția înfăptuite.

În primele zile ale lunii august, care au marcat apogeul revoltei țărănești și al Marii Frici, Adunarea a adoptat rezoluții și decrete menite să consfințească legitimitatea revoluției care se extinse în toată țara. Într-o singură noapte, 4 august 1789, delegații au decretat sfârșitul privilegiilor nobilimii și al drepturilor exercitate încă din Evul Mediu de instituții ca Biserica și corporațiile. Câteva zile mai târziu, decretele oficiale emise de Adunare consemnau abolirea Vechiului Regim.

Printre răspunderile asumate de către Adunare s-a numărat și aceea a elaborării unei constituții. Ca urmare, acest organism reprezentativ a devenit cunoscut și sub numele de Adunarea Constituantă.

La 26 august 1789, membrii Adunării au adoptat o cuprinzătoare declarație de principii politice, primul pas spre crearea unei constituții. În *Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului* se afirma că dreptul de a governa aparține poporului, nu regelui. În continuare, se susținea că toți cetățenii aveau dreptul înnăscut și inalienabil la libertate, egalitate, proprietate și securitate. Nimeni nu putea fi privat de dreptul la libertatea de gândire și exprimare. Documentul, analog Declarației de Independență americane, desăvârșea procesul inițiat prin decretele din august, care puneau capăt în mod oficial Vechiului Regim. Totodată, în noiembrie 1789, conducătorii politici au început să pună în circulație bancnote (*assignats*) garantate cu vânzarea bunurilor clerului. În continuare, ei au elaborat o *Constituție civilă a clerului*, care, o dată promulgată în iulie 1790, subordona total Biserica față de stat. Adunarea Națională a prezentat legile fundamentale ale noului regim într-o constituție adoptată în septembrie 1791, de fapt prima

constituție scrisă pe care a avut-o vreodată Franța. Astfel, un organism legislativ unicameral, Adunarea Legislativă, urma să decidă în toate domeniile legate de impozite și cheltuieli de guvernare. Monarhul avea temporar drept de veto față de măsurile Adunării, însă recuzarea acestuia în trei întruniri consecutive ale Adunării putea anula voința regelui, care continua să răspundă de politica externă și de armată.

Constituția conferea drept de vot tuturor bărbaților care plăteau impozite echivalente cu salariul pe trei zile. Însă legea nu permitea cetățenilor să-și aleagă direct reprezentanții. Aceștia trebuiau să desemneze prin vot un număr de electori, care-i alegeau apoi pe cei 745 de membri ai Adunării Legislative. În plus, doar 50 000 de persoane erau suficient de bogate pentru a putea ocupa, conform legii, funcțiile respective. Deși conținea asemenea restricții, Constituția promitea Franței cel mai democratic sistem din Europa. Tot acum, spinoasa problemă constituțională a dreptului de veto al regelui a condus la scindarea Adunării în diverse facțiuni. Radicalii se opuneau menținerii dreptului de veto al regelui. Ei ocupau partea stângă a sălii de ședințe, în raport cu tribuna din față. Grupul mai conservator, amplasat în dreapta, se declara pentru un drept de veto al regelui care să nu poată fi contestat de Adunare. Acum au luat naștere, de fapt, conceptele de stânga și dreapta politică, atât de relevante pentru știința politică.

REVOLUȚIA RADICALĂ

În octombrie 1791, când s-a întrunit Adunarea Legislativă conform prevederilor noii constituții, la orizont se întrededa spectrul războiului și al revoluției radicale. În iunie 1791, Ludovic al XVI-lea a încercat să părăsească Franța. Astfel, în timp ce legislativul se confrunta cu probleme grave, îndeosebi cu perspectiva războiului, mai multe facțiuni și cluburi politice se angajaseră în disputa electorală.

Cel mai radical dintre aceste grupuri, condus de către Maximilien Robespierre, s-a întrunit inițial pe strada pariziană St.Jacques, de unde numele de iacobini prin care a devenit cunoscut. Deși, în calitate de susținători ai principiului suveranității poporului, iacobinii aparțineau aripii stângi, acest club eminent burghez dorea să păstreze controlul asupra mult mai radicalilor *sans-culottes*, ale căror vederi le împărtășeau. De asemenea, iacobinii luptau pentru supremația guvernării centrale asupra autorității politice locale.

Delegații Adunării Legislative includeau și un număr de reprezentanți pentru departamentul Gironde, plasat în zona Bordeaux. Girondinii împărtășeau ostilitatea iacobinilor față de puterea monarhică și aristocratică, în schimb se opuneau

suveranității poporului. Federalismul girondin - susținerea unei guvernări puternice la nivel local - venea și el în conflict cu idealurile iacobine.

Oricum, violența civilă și războiul revoluționar au creat o atmosferă de criză pe toată durata alegerilor pentru adunarea constituțională sau, cum avea să fie denumită, Convenția Națională.

Delegații ei s-au întrunit la 20 septembrie 1792, sub impresia încurajatoare despre o mare victorie împotriva prusacilor la Valmy. În cadrul sesiunilor Convenției, iacobinii ocupau scaunele din partea stângă, secțiune situată ceva mai sus decât restul sălii, căpătând astfel numele de *Montagnards* (munteni). Girondinii ocupau partea dreaptă a sălii, iar moderații centrul ei.

Aceste facțiuni s-au solidarizat, luând decizia de abolire a monarhiei și de instaurare a republicii. Cu toate acestea, ei au intrat în dispută în privința situației monarhului, devenit, peste noapte, Cetățeanul Capet. Iacobinii au adus un potop de argumente în sensul ideii că un rege în viață ar fi fost o continuă incitare la contrarevoluție. Girondinii s-au împotrivit, pledând în favoarea grațierii. Delegații de centru au cedat argumentelor aduse de iacobini și radicali. Soarta regelui era pecetluită. La 21 ianuarie 1793, Ludovic al XVI-lea cădea victimă proaspăt inventatei ghilotine.

În aprilie 1793, în cadrul Convenției s-a format așa-zisul Comitet al Salvării Publice, care deținea puterea executivă. Comitetul, compus din nouă membrii, a fost condus de către Georges Jacques Danton, un montagnard. Curând, ei au ajuns să preia controlul adunării după ce, cu ajutorul maselor, i-au eliminat, în iunie, pe girondini din Convenție. Noua constituție, expresie a principiului suveranității populare, extindea dreptul de vot la toți bărbații adulți.

În iulie 1793, Danton împărțea puterea cu trei dintre cei mai radicali montagnarzi. Noii lideri erau M. Robespierre, Louis de Saint-Just și Georges Couton. În acea vară de criză, Robespierre a căpătat puteri supreme în cadrul Comitetului Salvării Publice, organism care includea acum douăsprezece persoane. Din septembrie 1793, noua conducere, în majoritate iacobină, a început să exercite în toată Franța o autoritate dictatorială. Robespierre a determinat Comitetul și Convenția să susțină realizarea mării lui cauze, instaurarea unei *Republici a Virtuții*. În viziunea lui, suveranitatea poporului sau democrația nu puteau exista fără *virtute publică*, concept prin care înțelegea devotament absolut față de națiunea revoluționară și noile ei legi.

Robespierre și iacobinii intenționau să instaureze o dictatură adaptată la starea de necesitate și să lanseze o campanie de teroare etatică, cu scopul de a institui un regim politic complet democratic,

toate sub masca îngăduitoare a principiului suveranității populare. Valul de violențe a cuprins întreaga țară. Victimele Terorii iacobine au murit nu numai ghilotinate, ci și înecate în masă sau în fața plutoanelor de execuție. Până în iulie 1794, când s-a încheiat domnia terorii, revoluționarii au masacrat între 30 000 și 40 000 de persoane. Concomitent cu lichidarea presupușilor trădători, uitând însă de prevederile Constituției din 1793, guvernării au trecut la aplicarea în continuare a programului lor revoluționar. Legislația adoptată abolea pedeapsa cu închisoarea pentru neplata datoriilor, desființa sclavia în coloniile franceze și interzicea acordarea de titluri nobiliare. S-au stabilit, de asemenea, un nou sistem metric, s-a introdus un nou calendar cu săptămâni de zece zile și ani de zece luni și s-a organizat o Religie a Rațiunii. Dacă unitățile de măsură și greutate s-au permanentizat, noul calendar și noua religie au avut o durată limitată. Cele zece luni ale noului calendar aveau denumiri extrem de sugestive. În cea de-a noua zi a lunii Termidor (caniculă) din al doilea an revoluționar (27 iulie 1794), delegații Convenției au luat atitudine împotriva Terorii și lui Robespierre. Ei au decis prin vot arestarea și ghilotinarea lui. Odată cu execuția lui Robespierre, revoluția radicală a luat sfârșit. Convenția a sistat activitatea Comitetului Salvării Publice, concomitent cu desființarea altor organisme ale republicii dictatoriale și cu închiderea Clubului iacobinilor din Paris. Deputații girondini care reușiseră să scape cu viață în timpul Terorii au revenit în Convenție. Începând din acest moment, s-a făcut simțit un nou spirit republican, mult mai moderat. Termidorienii au ridicat restricțiile impuse presei, economiei, producției teatrale și cultului catolic. Convenția nu a revenit la constituția din 1793. În schimb, a elaborat o nouă constituție. După lovitura de stat din 9 Termidor, Adunarea a rămas adepta guvernării republicane, nu și a suveranității poporului. Constituția din 1795 refuza dreptul de vot unui procent de douăzeci și cinci la sută din populație, care avea situația economică cea mai precară. De asemenea ea institua un organism legislativ bicameral. Garanție suplimentară a spiritului moderat în politică, Convenția stipula ca în Camera superioară (Consiliul Bătrânilor) să intre membri în vârstă de cel puțin patruzeci de ani. În sfârșit, termidorienii au numit un executiv slab și cu puteri restrânse, Directoratul, compus din cinci membri nominalizați de Camera inferioară (Consiliul celor 500) și aleși de Bătrâni.

Difuziunea ideilor revoluționare în spațiul românesc. Noile idei revoluționare s-au răspândit, și aici, cu iuțeala focului. Numai că ele au trebuit să se adapteze nivelului de dezvoltare propriu.

Lipsind o burghezie suficientă pentru a le purta politic, și destul de națională pentru a purta stindardul lor național, purtătoarea politică a noilor idei va fi, înainte de toate, boierimea. Acceptând noile idei sociale și politice, boierimea le adoptă diferențiat, în funcție de propriile ei interese. Să mai adăugăm că aici protipendada este străină sau înstrăinată în ochii boierimii de rând, stâlp al regimului fanariot impus din exterior. Aceasta, pretinzând că ea reprezintă autohtonismul, patriotismul, națiunea, a răspândit noul credo sociopolitic prin intermediul a numeroase memorii și proiecte de reformă, elemente de bază în construirea unei istorii a ideilor politice românești în epoca modernă. Între acestea putem aminti proiectul de *republică aristo-dimocrătimească* atribuit logofătului moldovean Dimitrie Sturza (1802), memoriul întocmit de către Ștefan Crișan (1807), *Îndreptarea țării...* de la 1821, și, unul dintre cele mai importante acte revendicative de acest tip, *Constituția cărvunarilor* din 1822.

ASCENSIUNEA LUI NAPOLEON BONAPARTE

Noua formă de guvernare, Directoratul, s-a preocupat mai curând de întărirea ordinii și a controlului, decât de schimbări revoluționare. Totuși, într-o primă fază, această guvernare a ordinii și legii s-a confruntat cu probleme. Condiția ca două treimi din membrii noului legislativ să fi făcut parte din Convenția Națională a declanșat revolte la Paris. Tânărul general Napoleon Bonaparte l-a reprimat cu tunurile.

La începutul războaielor revoluționare, Napoleon a dat dovadă de un excepțional talent în calitate de locotenent de artilerie, avansând în grad cu o uimitoare rapiditate. La vârsta de douăzeci și șase de ani era general de brigadă. Doi ani mai târziu (1796), tânărul general a preluat comanda trupelor franceze din Italia, iar în 1797 avea să le conducă la victorie în confruntarea cu trupele austriece. După o triumfală vizită în Franța, în iulie 1789 Napoleon a început campania din Egipt. El plănuia să dea Angliei o lovitură nimicitoare, închizându-i calea către India, perla imperiului colonial britanic. La sfârșitul anului 1799, după ce trecuseră mai bine de șapte ani de când republica franceză revoluționară pornise războiul de transformare a Europei monarhice, Directoratul oferea națiunii puține șanse de redresare.

Napoleon s-a înapoiat din Egipt într-un moment în care adeziunea față de o republică moderată era aproape inexistentă. Doi membri ai Directoratului au complotat împreună cu generalul în vârstă de treizeci de ani ca să răstoarne guvernul. Lovitura lor de stat a reușit și la 9 noiembrie 1799 (18 Brumar), rolul conducător al Directoratului s-a încheiat, o dată cu guvernarea republicană.

Napoleon a elaborat o nouă lege fundamentală pentru Franța, *Constituția anului VIII* (1799). În acest nou plan de guvernare, el a preluat multe dintre ideile abatelui de Sieyes, la care a adăugat și câteva idei proprii. În decembrie 1799, când a început guvernarea Consulatului, Franța a intrat sub autoritatea dictatorială a lui Napoleon. El a câștigat rapid o largă susținere populară pentru Consulat datorită reacției sale prompte și eficiente la problemele țării și la necesitățile celor mai multe categorii sociale. Primul Consul a trimis trupe cu misiunea să pună capăt actelor de banditism din sudul Franței și rebeliunii regaliste care dura de ani întregi în Vandeea. În paralel cu procesul de pacificare, Napoleon a inițiat reforme care în patru ani i-au adus o popularitate aproape universală. Dezvoltarea sistemului de învățământ inițiată de el în 1802 a mărit cifra de școlarizare și totodată controlul statului asupra sistemului de învățământ. Până în 1804, sub îndrumarea lui Napoleon, prima etapă a procesului de reorganizare juridică se încheiase, cu succes, prin elaborarea unui Cod Civil. În următorii șase ani au fost adăugate alte patru secțiuni, rezultatul fiind un corp unitar de legi naționale. Mai mult, deși împărțea disprețul față de religie manifestat de *philosophes*, el a cucerit masele încheind, la 16 iulie 1801, un concordat cu capii bisericii catolice franceze. Napoleon Bonaparte a mai fost, fapt esențial, primul care a utilizat transferul de mesianism revoluționar de la sanculoți la soldat. Iar rezultatele nu au întârziat să apară.

Curând după preluarea puterii, Primul Consul a declanșat o viguroasă campanie împotriva armatelor austriece staționate în Italia. Luptele date acolo au culminat cu victoria de la Marengo, în iunie 1800. În februarie anul următor, tratatul de la Luneville a adus Italia și o porțiune întinsă a teritoriului german sub dominația lui Napoleon.

Întrucât anumite diferende de ordin politic cu Anglia determinaseră Rusia să iasă din coaliție, Napoleon mai avea de înfruntat numai pe britanici. Totuși, nici una dintre cele două mari puteri nu a reușit să obțină o victorie decisivă, așa încât au hotărât să încheie pace. Înțelegerea semnată la Amiens în martie 1802 nu cerea însă Franței să renunțe la nici una dintre cuceririle sale europene.

IMPERIUL NAPOLEONIAN

Consulatul îi privase pe francezi de dreptul la autoguvernare, oferindu-le în schimb o compensație extrem de satisfăcătoare: pacea internă și internațională, însănătoșirea economiei, o administrație eficientă și un imperiu european. În 1804, Napoleon a oferit națiunii un nou dar: încoronarea lui ca împărat și fondator a unei noi dinastii.

Pe plan extern, pacea de la Amiens pusese capăt războiului cu Anglia, nu însă și luptei lui Napoleon pentru supremație. De altfel, această situație s-a menținut până în mai 1803. În următorii doi ani, britanicii cooptaseră însă Austria, Suedia și Rusia într-o nouă coaliție îndreptată împotriva Franței și a Spaniei, aliata lui Napoleon.

El și-a atacat fulgerător dușmanii la Ulm, în Bavaria austriacă. În această bătălie din 17 octombrie 1805, armatele împăratului au reperțat o victorie decisivă. Încercarea simultană de a ataca Anglia a eșuat. Amiralul Nelson și-a urmărit dușmanul, ajungându-l din urmă în dreptul coastei sud-vestice a Spaniei, la Trafalgar, unde a înfrânt flota aliată a Franței și Spaniei (21 octombrie 1805). Franța nu mai putea rivaliza cu Anglia pe mare!

Austriecii au continuat să lupte și după înfrângerea de la Ulm. La sfârșitul anului 1805, francezii au pornit la atac împotriva armatelor rusești și austriece aflate pe teritoriul Austriei. Rezultatul bătăliei de la Austerlitz (2 decembrie) a convins Austria să iasă din război, decizia fiind stipulată în tratatul de la Pressburg încheiat la 26 decembrie 1805. După ce îi zdrobește pe prusaci la Jena și Auerstadt, Franța mai avea, pe continent, un singur adversar redutabil: Rusia.

O nouă ciocnire între forțele franceze și cele rusești a avut loc în Prusia, la Eylau. Cu toate acestea, războiul a continuat. Armatele lui Napoleon au înaintat la nord-est de Eylau, înfrângându-i pe ruși la Friedland, la 14 iunie 1807. Țarul Alexandru I (1801-1825) a acceptat oficial înfrângerea la 21 iunie. El și Napoleon s-au întâlnit la 25 iunie la bordul unei ambarcații de pe fluviul Nieman, unde au semnat tratatul de la Tilsit.

Prin acest tratat, țarul accepta noua hartă a Europei stabilită prin cuceririle lui Napoleon de până la acea dată. Acordul impus lui Frederic Wilhelm al Prusiei pretindea împăratului austriac să recunoască, la rândul său, aceste schimbări teritoriale și, totodată, să limiteze efectivul armatei austriece la 42 000 de soldați, să plătească Franței 120 000 000 de franci despăgubire de război și să cedeze teritoriul aflat la vest de Elba, acesta urmând să intre în componența Confederației Rinului, înființată de Napoleon.

Destinul Principatelor Dunărene rămânea, ca și până atunci, indisolubil legat de cel al Imperiului otoman.

Tratatul de la Tilsit a reprezentat, de fapt, doar un armistițiu. Țarul Alexandru I aspira să dobândească stăpânirea asupra

Constantinopolului și, implicit, accesul la Marea Mediterană.

Napoleon se împotriva acestei ambiții. În plus, împăratul francez l-a provocat pe țarul Alexandru la acțiuni care sugerau o posibilă anexare a Poloniei la imperiu. Au existat și alte diferende care au tulburat relațiile franco-ruse, însă cele mai însemnate au fost cele legate de blocada continentală, instituită de Napoleon pentru a

sufoca Anglia din punct de vedere economic. Numai că această politică afecta interesele Rusiei, întrucât economia ei predominant agrară necesita un comerț activ cu Anglia industrială.

Alexandru a ignorat din ce în ce mai mult blocada continentală - vasele britanice transportau mărfuri în Rusia sub pavilion american - pentru ca, în cele din urmă, să o respingă deschis. Napoleon s-a hotărât să invadeze Rusia.

În ultimele săptămâni ale anului 1812, împăratul francez a mășăluit cu o armată de 400 000 de oameni până la granița Rusiei, la râul Nieman. În spatele mării armate franceze venea o alta de rezervă, numărând 200 000 de soldați. Napoleon a trecut râul împreună cu primele contingente. În următoarele zile, restul mării armate se afla pe teritoriul Rusiei.

Doar jumătate dintre soldații care înaintau spre Moscova erau francezi, restul fiind recrutați împotriva voinței lor din state înglobate imperiului, ca Suedia, Olanda, Prusia, Polonia, Elveția, Austria și Italia. Rușii s-au retras din fața lor, distrugând aproape totul în cale. Napoleon plănuise să se aprovizioneze la fața locului. Generalul Mihail Kutuzov a amplasat trupele țariste în dispozitiv de luptă la Borodino, localitate amplasată la aproximativ 120 de kilometri la vest de Moscova. Deși înfrânți, la 7 septembrie 1812, rușii au pricinuit pierderi grele francezilor. O săptămână mai târziu, Napoleon intra în Kremlin. A doua zi, în Moscova au izbucnit incendii care au durat aproape o săptămână și care au produs pagube imense.

Trupele de ocupație nu puteau rămâne toată iarna în Moscova fără provizii. La 19 octombrie armata franceză a început să se retragă. La începutul lunii decembrie 1812, când au ajuns la râul Nieman, trupele franceze numărau mai puțin de 100 000 de soldați. La vremea aceea, Napoleon se afla la Paris, pentru a aduna o armată menită s-o înlocuiască pe cea distrusă în campania din Rusia. Ea va fi formată, evident, mai mult din recruți.

Pentru români, campania a avut un rol funest. Alexandru I, cu scopul de a-și disponibiliza trupele angajate în conflictul cu Poarta, a încheiat pacea de la București (mai 1812). Conform prevederilor ei, Moldova a pierdut teritoriul dintre Prut și Nistru, numit, de atunci, Basarabia.

Sfârșitul imperiului napoleonian. În 1813, Napoleon s-a confruntat cu o nouă și temută coaliție. Austria, Prusia, Rusia și Suedia au atacat trupele franceze neexperimentate la Leipzig. Bătălia a durat trei zile, soldându-se cu o înfrângere zdrobitoare pentru Napoleon. În luna următoare, armate engleze și spaniole au atacat Franța dinspre sud. La sfârșitul lunii martie 1814 trupele coaliției au ocupat Parisul iar împăratul a fost silit să abdice.

Învingătorii i-au îngăduit lui Napoleon să-și păstreze titlul imperial, în schimb l-au exilat pe insula Elba, de pe coasta italiană.

Pe tronul Franței a fost adus Ludovic al XVIII-lea, din dinastia Bourbon, fratele lui Ludovic al XVI-lea. Exilul împăratului și restaurația dinastiei de Bourbon nu au reușit să înlăture amenințarea pe care o reprezenta Napoleon pentru Europa monarhistă. La 1 martie 1815, zece luni după debarcarea pe Elba, Împăratul a invadat sudul Franței cu mai puțin de 2000 de oameni. Regele a reacționat imediat, trimițând un corp expediționar care, însă, a îngroșat imediat rândurile armatei imperiale renăscute. La 20 mai, Napoleon a cucerit Parisul, începându-și a doua domnie, care a durat aproximativ 100 de zile. Revenind la cârma Franței, Împăratul a recrutat o nouă armată cu care a intrat în Belgia. Inițial, sorții victoriei au fost de partea sa în lupta cu o coaliție ce grupa, de astă dată, principalele puteri europene. Atacul dat de Napoleon împotriva englezilor la Waterloo, pe 18 iunie 1815, l-a dus la un pas de o nouă victorie. Însă armata comandată de către ducele de Wellington (fostul Sir Arthur Wellesley) a rezistat eroic toată ziua, după care au sosit prusacii care au pecetluit destinul lui Napoleon. Aceasta a fost ultima sa bătălie. El s-a predat englezilor, care, temători, i-au refuzat până și cererea de a se retrage în Marea Britanie. Ei l-au exilat, în schimb, pe insula Sf. Elena, la peste 1600 de km de coasta sud-vestică a Africii, unde s-a stins în 1821.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

1. Care au fost specificul și prevederile constituției revoluționare din septembrie 1781?
2. Care este originea conceptelor de stânga și dreapta în gândirea politică ?
3. Napoleon Bonaparte a fost sau nu continuatorul Revoluției?
4. Care au fost etapele constituirii imperiului napoleonian?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Baczko, Bronislaw, *Ieșirea din teroare. Termidor și Revoluția*, Traducere de Teodora Cristea, Humanitas, București, 1993.
2. Furet, Francois, *Panser la Revolution Francaise*, Paris, 1978.
3. *La Revolution Francaise et les Roumains. Impact, images, interpretations*, Etudes a l'occasion du bicentenaire publiee par Al. Zub, Universitatea "Al. I Cuza", Iași, 1989
4. Liu, Nicolae, *Revoluția Franceză. Moment de răscruce în istoria umanității*, Editura Academiei Române, București, 1994.
5. Palmer, R. Robert, *The World of French Revolution*, New York, 1972.
6. Soria, Georges, *Grande histoire de la Revolution Francaise*, Paris, 1987, 3 vol.

7. Starobinsky, Jean, *1789 emblemele rațiunii*, Traducere și prefață de Ion Pop, Editura Meridiane, București, 1990.
8. Castlot, Andre, *Bonaparte. Napoleon*, Editura Politică, București, 1970, 2 vol.
9. Geyl, Pieter, *Napoleon pro și contra*, Editura Științifică, București, 1968.
10. Eminescu, Gheorghe, *Napoleon Bonaparte*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, 2 vol.
11. Madelin, Louis, *Napoleon*, Dunod, Paris, 1935.
12. Tarle, E. V., *Napoleon*, ed. a doua revizuită, Cartea Rusă, București, 1958.

TEMA VII

PACTUL EUROPEAN. REVOLUȚIILE DE LA 1848

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Congresul de la Viena și urmările sale pe plan internațional
2. Sistemul congreselor internaționale (1815-1829)
3. Evoluția marilor puteri europene între Congresul de la Viena și izbucnirea revoluțiilor de la 1848
4. Anul revoluționar 1848 în Europa

Adepii conservatorismului aristocratic din toate statele aflate în război în 1814 s-au întâlnit în luna septembrie a aceluiași an în capitala Austriei. După exilarea lui Napoleon pe insula Elba și readucerea regelui Ludovic al XVIII-lea pe tronul Franței, coaliția care-l răsturnase pe împărat a invitat pe toate statele implicate în războiul recent încheiat, chiar și Franța, să-și trimită reprezentanții la Viena.

Cei care au răspuns invitației au înțeles că se vor întruni în cadrul unui “congres” care va decide structura Europei post-napoleoniene. Înainte de încheierea lucrărilor Congresului de la Viena, în iunie 1815, delegații au căzut de acord asupra frontierelor, așa cum era de așteptat. După încheierea Congresului, promotorii pactului european au convenit asupra unui sistem de relații permanente. Acest plan demonstra intenția transformării pactului european dintr-o alianță încheiată cu scopul de a înfrânge Franța într-o instituție de menținere a păcii. Cele două evenimente au instaurat între statele europene o perioadă de patru decenii de pace.

Congresul de la Viena. Statele membre ale alianței celor patru care susținuseră bătălia împotriva Franței - Anglia, Rusia, Austria și Prusia - au dominat lucrările Congresului de la Viena. Aceste națiuni urmăreau să instituie un echilibru al puterii în Europa cu scopul menținerii păcii.

Tratatul de la Paris (mai 1824), care a pus capăt războiului dintre Franța și coaliție, retrasa granițele Franței așa cum fuseseră la 1 noiembrie 1792. Potrivit acestei prevederi, Franței îi reveneau regiuni recent cucerite, ca Olanda luată de la austrieci, iar Marii Britanii i se restituiau majoritatea coloniilor pierdute în război. De asemenea, Franța era scutită de plata despăgubirilor datorate în urma devastatorului conflict.

Totuși, înainte ca diplomații să ajungă la un acord oficial, Napoleon își începuse domnia celor o sută de zile (martie 1825). Negocierile au fost suspendate temporar și Alianța celor patru a

reluat războiul cu Franța. Cu toate acestea, conducătorii celor patru mari puteri și-au îndeplinit misiunea diplomatică în timp util, prezentând oficial spre semnare tuturor delegațiilor documentele finale ale Congresului cu nouă zile înaintea înfrângerii lui Napoleon la Waterloo. Documentele permiteau Rusiei să preia ceva mai puțin din Polonia decât ar fi dorit Alexandru, stipulând acordarea unor teritorii mai mici Austriei și Prusiei. Rusia primea și Finlanda, luată de la Suedia. În schimbul teritoriilor cedate, Suedia anexa Norvegia, Țară care-l susținuse pe Napoleon. Congresul a decis să extindă granițele Prusiei, ca garanție împotriva tendințelor expansioniste ale Franței. Așadar, prin tratatul de la Viena se atribuiă Prusiei teritorii de pe Rin și circa o treime din Saxonia. Restul Saxoniei rămânea regat independent. În virtutea acestei înțelegeri, Prusia și celelalte treizeci și șapte de state germane se uneau într-o federație semiindependentă prezidată de Austria. Statele membre ale Confederației Germane își păstrau independența, reunindu-se numai în scopuri defensive. Într-adevăr, Congresul de la Viena a preluat inițiativa lui Napoleon de a consolida zecile de principate germane în mai puțin de patruzeci de state. Totuși, Confederația anula în mare măsură unitatea de ansamblu realizată de Napoleon, deoarece nu avea o coeziune politică efectivă. În plus, negociatorii au unit regatul Olandei și porțiunea austriacă a Țărilor de Jos, constituind un nou bastion antifrancez. În schimbul teritoriilor pierdute în Țările de Jos, Austria primea Veneția și Lombardia precum și o regiune de pe țărmul Mării Adriatice. Documentele finale prevedeau și extinderea regatului piemontez, alături de formarea, prin unirea regatului Neapolului și a Siciliei, a Regatului celor Două Sicilii. După parafarea documentelor finale, țarul Alexandru I a prezentat unul dintre planurile sale de întărire a monarhiilor creștine legitimize. Acum se semna actul de naștere a Sfintei Alianțe.

După Waterloo, puterile care compuneau Alianța antinapoleoniană au încheiat un nou tratat de pace cu Franța. Acest al doilea tratat (20 noiembrie 1815) includea mai multe prevederi punitive decât cel din 1814, stabilind cu aproximație granițele din 1790, nu pe cele din 1792. De asemenea, formațiuni militare ale aliaților urmau să rămână timp de cinci ani pe teritoriul francez. Franța trebuia să suporte întreținerea acestor trupe de ocupație, precum și despăgubiri în valoare de 700 000 000 de franci.

Sistemul de congrese, 1815-1829. Pactul european a admis în scurt timp că atitudinea Franței sub domnia dinastiei de Bourbon se deosebea radical de aceea pe care o adoptase anterior Napoleon. Membrii Alianței s-au întâlnit, astfel, la Aix-la-Chapelle, lângă granița de vest a Prusiei, unde au ridicat sancțiunile stabilite prin cel de-al doilea Tratat de la Paris. Franța condusă de dinastia de Bourbon a devenit membră a Pactului european.

Revoltele izbucnite în Spania și Regatul celor Două Sicilii au obligat pe membrii Alianței să se întrunească la Troppau, în centrul Prusiei, unde au ținut un nou congres (octombrie 1820). Trecând peste obiecțiile Angliei, aliații au adoptat propunerea lui Metternich de a intervenii cu toții pentru a înăbuși revoluțiile din întreaga Europă. După încheierea lucrărilor, Congresul s-a întrunit din nou, ceva mai la sud, la Laibach. Aici s-a perfectat planul intervenției în regatul Piemontului.

Rebeliunea spaniolă continua însă. Din acest motiv, s-a întrunit un nou Congres, de data aceasta la Verona cu scopul de a lua în discuție măsurile care se impuneau. La mijlocul anului 1823, o sută de mii de francezi au ocupat Spania, ducând la bun sfârșit această misiune. Congresul de la Verona semnifică, totodată, retragerea Angliei din Pactul european.

În partea răsăriteană a continentului a izbucnit un nou război ruso-turc centrat pe revolta naționalist-liberală din Grecia. Tratatul de la Adrianopol va pune însă capăt supremației Turciei în Grecia. El a avut, totodată, însemnate urmări pentru Principatele Dunărene, așezând relațiile lor cu Poarta pe baze noi, întărindu-le autonomia, desființând raialele și monopolul comercial turcesc, scoțându-le practic, cu excepția unui mic tribut, din sfera de dominație politică și economică a imperiului Otoman. Tratatul prevedea, de asemenea, reorganizarea neîntârziată a administrației lor interne pe baza unor Regulamente Organice. Acestea au intrat în vigoare la sfârșitul anului 1831 în Țara Românească și la 1 ianuarie 1832 în Moldova. Din punct de vedere extern, principala schimbare introdusă prin tratatul de la Adrianopol, legiferată apoi de regulamente, a fost introducerea protectoratului rusesc. Sultanul a rămas suzeranul nominal, însă adevăratul stăpân al Principatelor a devenit Țarul. Influența rusă a crescut și mai mult prin introducerea în regulamente, în ciuda opoziției Adunărilor Obștești, a așa-numitului “articol adițional”, care dădea dreptul Petersburgului să se opună oricărei reforme interne dacă o socotea în defavoarea Rusiei.

PERIOADA REVOLUȚIILOR EUROPENE, 1815-1848

Rusia. Deși Petru cel Mare (1682-1725) accelerase tranziția Rusiei către modernitate, la sfârșitul secolului al XVIII-lea țara realizase puține progrese în direcția unor modernizări sociale și politice. Rusia avea o lungă istorie de răscoale țărănești și lovituri de palat. În cadrul acestei forme istorice de protest, rebelii nu încercaseră niciodată să răstoarne sistemul de guvernare. În decembrie 1825, la

moartea lui Alexandru, revoluționarii s-au ridicat la luptă cu scopul de a lichida autocrația.

În Rusia învățământul reprezenta un privilegiu acordat aproape în exclusivitate nobilimii. În secolul al XVIII-lea, această elită intelectuală a suferit influența gândirii franceze, astfel că mulți ruși au adoptat idei iluministe. Când au izbucnit războaiele napoleoniene, aristocrația instruită includea în rândurile sale și corpul de ofițeri însărcinat cu campaniile din Imperiul francez. Astfel, membrii celor mai instruite și mai liberale grupări din Rusia au venit în contact cu viața occidentală, experiență care le-a intensificat dorința de înnoire socială și politică. La întoarcerea acasă, o parte dintre ofițeri au înființat societăți secrete având drept scop tocmai producerea unor asemenea schimbări. Acești conspiratori au devenit decembriștii din 1825.

La moartea lui Alexandru I, în decembrie 1825, fratele lui mai mic, Nicolae, a emis pretenții la tron. Incertitudinile referitoare la legalitatea întronării lui Nicolae au oferit rebelilor prilejul mult așteptat. Trei mii de soldați urmau să depună jurământul oficial în fața noului țar. Ofițerii implicați în conspirație au convins însă militarii să nu participe la ceremonie. Rebelii sperau că acest incident va înlesni acceptarea unei monarhii constituționale. După mai multe ore de expectativă, trupele fidele lui Nicolae au recurs la folosirea artileriei, ucigând între șaiszeci și optzeci de persoane. Revolta din capitală a încetat numaidecât. Curând, nucleele conspirației au fost înăbușite în întreaga țară, patru lideri decembriști au fost executați iar alte sute au fost aruncați în închisori sau exilați. În deceniile care au urmat, decembriștii au ajuns să fie considerați eroi de o bună parte a poporului rus. În 1825, însă, prea puțini erau aceia care acordau atenție cauzei lor.

Deși valul represiv din ultimii ani de domnie ai lui Alexandru I a contribuit la izbucnirea revoltei decembriste, Nicolae I (1825-1855) a amplificat sistemul represiv. El a reorganizat Consiliul executiv de stat, Cancelaria Majestății sale, în secțiuni cu răspunderi clar determinate. Printre îndatoririle Secțiunii a treia se numărau crearea și dirijarea unei noi forțe represive, numită uneori “poliția secretă”, deși membrii săi purtau uniforme azurii. De asemenea, Nicolae a instituit o cenzură severă a presei și a stabilit criteriile de apreciere a cetățenilor loiali. Doctrina de stat a “naționalității oficiale” îi caracteriza pe adevărații ruși drept adepți convinși ai autocrației, ortodoxiei și naționalismului. Nimeni nu avea dreptul să conteste aceste valori sacrosancte. Rusia a intrat în epoca împărțirii intelighenței în “pro-occidentali”(care susțineau superioritatea civilizației vestice) și “slavofili”(care militau pentru întoarcerea la vechile tradiții slave, detestând atât instituțiile rusești ale timpului cât și cultura occidentală). Cele două direcții și-au dovedit, în timp, perenitatea.

Anglia. Sistemul britanic de guvernare a fost dominat, în această perioadă, de liderii parlamentari. Condițiile socio-politice în schimbare și accesul de nebunie al regelui George al III-lea au zădărnicit tentativa acestuia de a reinstaura controlul monarhiei în sfera politicului. Fiul său, George al IV-lea, care a domnit între 1820 și 1830, a contribuit într-o măsură și mai mare la subminarea instituției monarhice. Ca urmare, facțiunile care dominau Parlamentul și-au consolidat poziția.

Aristocrația devenea din oficiu membră a camerei superioare a Parlamentului, Camera Lorzilor. Deținătorii de proprietăți se orientau spre Camera Comunelor. Gentilomii relativ înstăriți din mediul rural și aristocrații dominau ambele camere, precum și cele două partide care funcționau în cadrul lor, Tory și Whig. Partidul Tory era adeptul fervent al conformismului religios sub egida Bisericii Anglicane, însă după apariția republicanismului în Franța principalul său obiectiv l-a constituit opoziția față de această ideologie revoluționară. Mulți ani, partidul a reușit să-și impună doctrina în Anglia. Lordul Liverpool a fost prim-ministru între 1811 și 1828, iar partidul său a continuat să domine în guvern până în 1830. În mod tradițional, partidul Whig reunea pe aristocrații bogați, proprietari de pământ, având astfel multe aspecte comune cu partidul Tory. În plus, partidul apăra interesele clasei industriale în ascensiune, precum și pe cele ale disidenților protestanți.

Ambele partide parlamentare erau alcătuite din membri care doreau o reformă moderată. Partidul Whig și oamenii de afaceri adepți ai comerțului liber constituiau principala amenințare la adresa tradițiilor și legilor susținute de către vechea elită. Cum gruparea Tory, care reprezenta aceste elemente tradiționaliste, deținea supremația în Parlamentul Britanic, reforma sistemului electoral a devenit principala preocupare a facțiunilor nemulțumite. Membrii Parlamentului intraseră în corpul legislativ în calitate de reprezentanți ai comitatelor rurale sau ai orașelor mici. Fiecare district trimitea în parlament două persoane. Procedurile de alegere a acestor reprezentanți rămăseseră neschimbate vreme de 150 de ani. Astfel, așa-numitele “târguri putrede” continuau să fie reprezentate de doi membrii în Parlament, în timp ce câteva centre urbane importante nici nu erau reprezentate.

În urma alegerilor parlamentare din 1830, 50 din locurile deținute anterior de Tory au revenit partidului Whig și altor grupări similare. În 1831, conservatorii antireformiști din Camera Lorzilor au blocat o reformă care prevedea redistribuirea locurilor din Camera Comunelor și extinderea dreptului de vot. Primul ministru, lordul Gray, l-a convins pe rege să anunțe că va asigura creșterea corespunzătoare a numărului de membri pentru ca legea să poată fi aprobată în camera superioară. Camera Lorzilor a cedat. Reforma

electorală din 1832 lua aproape 150 de locuri de la districtele reprezentate excesiv și le repartiza unor zone insuficient reprezentate. Legea cobora limita de avere a electoratului, suficient ca să acorde drepturi electorale unei cincimi din populație. Aceste schimbări au sporit influența clasei mijlocii urbane, aflată în plină dezvoltare, creând totodată un precedent pentru astfel de schimbări electorale pe criterii socio-economice. Legea institua în Anglia cel mai democratic sistem de guvernare din Europa, deși la conducere continua să se afle o minoritate.

Franța. Coaliția de state europene care l-a înfrânt pe Napoleon a restaurat dinastia de Bourbon, aducându-l la tron pe Ludovic al XVIII-lea în 1814. Noul rege a optat, totuși, pentru reconstrucția parțială a sistemului existent înainte de revoluție. El și-a oficializat revenirea prin elaborarea unei noi constituții a Franței, Carta din 1814. Documentul prevedea existența unui organ legislativ ales de un număr strict limitat de persoane, cei mai bogați 100 000 de oameni dintr-o națiune de aproape 30 000 000. Carta menținea Codul lui Napoleon și reforma religioasă operată de el, institua controlul statului asupra învățământului, garanta egalitatea în fața legii și îngăduia păstrarea pământurilor cumpărate din fostele domenii ale nobilimii sau ale Bisericii. Deși constituția lui Ludovic nu preciza obligația miniștrilor de a acționa în conformitate cu majoritatea parlamentară, până la urmă primul ministru a adoptat această cale. Guvernarea responsabilă a devenit o problemă politică extrem de importantă, stârnind numeroase dispute.

Faptul că Ludovic acceptase cele câteva schimbări liberale a produs reacția imediată a tradiționaliștilor. Aceștia respingeau politica moderată a regelui, militând pentru restaurarea deplină a vechii ordini aristocratice și monarhice. În fruntea lor se afla chiar fratele regelui, contele de Artois. La moartea regelui, în 1824, el se va urca pe tronul Franței sub numele de Carol al X-lea. Curând, noul rege a început să orienteze Franța direct spre trecut. Într-un singur an, aristocrații care își pierduseră pământurile au primit compensații din partea statului. În continuare, Carol a încercat să restabilească controlul Bisericii asupra învățământului. În Franța au izbucnit proteste. Opoziția s-a estompat în 1827, când regele a acceptat ca politica executivului să reflecte voința majorității parlamentare. Cu toate acestea, doi ani mai târziu, monarhul și-a schimbat radical poziția. Camera Deputaților a protestat dar Carol a reacționat dizolvând legislativul. El a aprins, fără să știe, flacăra revoluției. În noul parlament, adversarii săi au obținut și mai multe locuri. În această situație Carol a emis Ordonanțele din iulie, o serie de decrete care anulau recente alegeri parlamentare, instituind un sever control asupra presei și anulând votul a trei pătrimi dintre alegători. Rezultatul a fost ridicarea maselor din Paris. Astfel, ultimul monarh al dinastiei de Bourbon a fost obligat

să fugă în Anglia. Curând, un “monarh burghez”, Ludovic Filip de Orleans, a devenit “regele francezilor”.

Pe tot parcursul domniei sale (1830-1848), noul monarh, a cărei familie de viță regală sprijinise răsturnarea lui Ludovic al XVI-lea în 1792, a ținut seama de interesele marii burghezii. Din 1815, anumite categorii profesionale și clasa oamenilor de afaceri prosperi au preluat controlul asupra sistemului socio-economic. În 1830 ei i-au înlocuit din nou pe aristocrați, alegându-și un guvern care să-i reprezinte. Ludovic Filip a repus, de asemenea, în drepturi Carta din 1814, anulată de către Carol al X-lea. Mai mult, el i-a revizuit prevederile electorale, acordând drept de vot la 200 000 de persoane.

1848- ANUL REVOLUȚIILOR EUROPENE

Franța. O dată cu înrăutățirea situației socio-economice la mijlocul deceniului al patrulea, nemulțumirile au crescut. Regele l-a destituit pe Guizot, care decretase anterior restricționarea organizării demonstrațiilor publice, însă acțiunile de masă au continuat. Ludovic a trimis trupe ca să disperseze mulțimea. Violența represiunii a transformat protestul într-o revoluție republicană. Unitățile militare au dovedit o simpatie crescândă față de revoluționari, astfel încât rebelii au dispus de suficiente forțe pentru a cuceri Parisul. Ludovic Filip și Guizot s-au refugiat în Anglia. Astfel, primul rege burghez al țării a devenit și ultimul ei monarh.

Revoluționarii s-au reunit în grabă, proclamând Franța pentru a doua oară republică și numind un guvern provizoriu. Această organizație politică provizorie decreta dreptul tuturor bărbaților adulți de a vota alegerea unei adunări constituante care să formeze guvernul permanent – ca răspuns la cererea micii burghezii și a muncitorimii de a primi drept de vot. Tot ca o recompensă acordată muncitorilor, conducerea provizorie recunoștea oficial dreptul la muncă al fiecărui cetățean.

În noiembrie 1848, când adunarea a prezentat constituția celei de a doua Republici, prevederile ei atestau accesul la putere a întregii burghezii, nu numai a membrilor bogați ai clasei mijlocii. Totodată, constituția garanta dreptul la vot pentru toți bărbații adulți, stabilea un parlament unicameral, un executiv cu puteri sporite și asigura protecția absolută a dreptului de proprietate. Constituția mai stipula și alte drepturi individuale de factură liberală, în schimb respingea ideea garantării dreptului la muncă.

Austria. Vestea triumfului obținut de revoluționarii francezi în februarie 1848 i-a determinat pe supușii liberali și naționaliștii din cadrul Imperiului habsburgic să treacă la fapte.

Într-un discurs ținut la Budapesta (3 martie), Lajos Kossuth i-a chemat pe maghiari să i se alăture în lupta pentru un guvern liberal și pentru restrângerea controlului austriac asupra țării lor. Zece zile mai târziu, demonstrații au înfruntat parlamentul imperial din Viena, cerând înfăptuirea de reforme. Încercarea armatei de a împrăștia protestatarii a produs învâlmășeală pe străzi. Împăratul a fost cuprins de teamă și a retras sprijinul acordat lui Metternich. Cancelarul și-a dat demisia și s-a grăbit să se refugieze în Anglia, punând capăt unei lupte antirevoluționare de patruzeci de ani. În continuare, împăratul Ferdinand de Habsburg a declarat că va accepta toate cererile populației austriece.

Forțele național-liberale din Ungaria, conduse de Kossuth, au profitat de ocazie. Ele au elaborat “Legile din martie”, care proclamau sfârșitul imixtiunii austriece în sistemul de guvernare din Ungaria, deși împăratul continua să-și păstreze titlul de monarh al țării. Aceste legi prevedeau crearea unui parlament reprezentativ al Ungariei, promiteau alegeri democratice, aboleau șerbia și privilegiile aristocratice și instituiău libertatea presei. La începutul lunii aprilie, cehii din Boemia habsburgică au obținut de la Ferdinand unele concesi referitoare la crearea unor condiții asemănătoare celor din Ungaria.

Printre promisiunile făcute în martie de împărat supușilor săi austrieci se număra și promulgarea unei noi constituții care să le satisfacă așteptările. Totuși, la 25 aprilie, Ferdinand a impus propria constituție. Aceasta garanta existența unui parlament reprezentativ, a unui guvern responsabil și a dreptului de vot pentru toți bărbații adulți. Împăratul făcuse însă prea puține concesi ca să-i înduplece pe liberalii austrieci. Starea de revoltă s-a perpetuat și, în cele din urmă, în luna mai împăratul a părăsit Viena, refugiindu-se în ambianța mai calmă din Innsbruck. Revoluționarii au preluat puterea și, în iulie, au decretat desființarea tuturor obligațiilor țărănimii față de nobili.

Până în mai 1848, revoluționarii din Ungaria, Boemia și Austria au obținut victorii separate, dar cum nu formau un front unit împotriva guvernării imperiale habsburgice, învingătorii au pierdut curând puterea politică. În iunie, armatele imperiale au atacat Praga, unde i-au înfrânt pe rebeli. În octombrie, trupele imperiale recuceresc Viena. Astfel, naționaliștii unguri au rămas singuri în confruntarea cu forțele habsburgice. Mai mult, ei au fost lipsiți de aportul revoluționar al românilor din Transilvania, prețioși aliați în lupta contra unui adversar comun.

Înainte de sfârșitul anului 1848, împăratul Ferdinand, ale cărui puteri fuseseră mult diminuate, a cedat tronul în favoarea nepotului său, Franz Joseph (1848-1916). Tânărul monarh s-a aliat cu succesorul lui Metternich, prințul Felix von Schwarzenberg, inițiind o nouă campanie antirevoluționară. El a anulat libertățile

acordate de către Ferdinand Ungariei și a trimis un corp expediționar. Ungaria a respins atacul, rezistând până în momentul în care țarul Nicolae I a trimis o armată numeroasă în sprijinul împăratului austriac. La mijlocul anului 1849, Franz Joseph avea puteri depline asupra bătrânului imperiu central-european.

Germania. Căderea monarhiei franceze în februarie 1848 a dus la accentuarea stării de spirit revoluționare în Germania. La mijlocul lunii martie, liberalii prusaci i-au cerut lui Frederick Wilhelm al IV-lea (1840-1861) să reformeze statul în conformitate cu propriile lor principii. Monarhul nu a făcut nici o concesie, astfel că Berlinul a fost zguduit de un val de demonstrații. Afectat de haosul creat, Frederick Wilhelm a cedat, făgăduind să convoace o adunare constituantă. În lunile martie și aprilie conducătorii altor principate germane au acordat, la rândul lor, drepturi liberale garantate prin constituție.

Liberalizarea guvernării a dat satisfacție majorității reformiștilor germani, dar atâta vreme cât nu obținuseră unitatea națională nu-și atinseseră în totalitate scopurile. Atmosfera revoluționară a anului 1848 i-a impulsionat pe naționaliști în adoptarea unor inițiative spectaculoase. Un grup de reformiști fără statut legal s-a întrunit la Heidelberg, unde a elaborat proiectul unei adunări extraordinare care să decidă direcția de acțiune. Ei au decretat că toți bărbații adulți din Confederația Germană își puteau alege reprezentanții în acest organism național. Adunarea, constituită din 830 de deputați, majoritatea aparținând burgheziei s-a întrunit la Frankfurt, pe 18 mai 1848. În disputa dintre susținătorii Germaniei Mari (*Grossdeutsch*), care urma să includă toate teritoriile germane habsburgice, și cei ai Germaniei Mici (*Kleindeutsch*), care excludea o parte sau chiar toate aceste teritorii, au câștigat, în cele din urmă, adepții celei de-a doua variante.

În mai 1848, Frederick Wilhelm al IV-lea și-a respectat promisiunea de a convoca delegații pentru elaborarea unei constituții prusace. Cu toate acestea, în toamnă, regele Prusiei a trecut din nou la represiune și adunarea s-a dizolvat în decembrie, fără să fi definitivat textul constituției. Apoi, Frederick Wilhelm a oferit Prusiei o constituție monarhistă, agrementată cu unele prevederi liberale. De asemenea, el a folosit forța armată pentru a impune anularea majorității drepturilor liberale câștigate în alte state germane.

În martie 1849, Adunarea de la Frankfurt și-a definitivat proiectul de constituire a unui stat german din care era exclusă Austria. Delegații au convenit să instituie o monarhie constituțională, cu un parlament ales de toți bărbații adulți. Apoi, în ciuda recentei atitudini antireformiste a monarhului prusac, delegații l-au invitat să devină “împărat al germanilor”. Dar Frederick Wilhelm a refuzat să primească această “coroană culeasă de prin șanțuri”.

Adunarea s-a dizolvat, iar eforturile ei de a unifica Germania s-au soldat cu un eșec.

Țările Române. Revoluția de la 1848, se încadrează în curentul de renaștere și modernizare început după 1821. Pașoptiștii s-au considerat legatarii moștenirii lui Tudor Vladimirescu și a cărvunarilor, ale căror scrieri le-au scos din uitare și ale căror idei și le-au însușit.

Dar pentru a exploda însă, frământările revoluționare aveau nevoie de un cadru internațional favorabil. De aceea, căderea lui Ludovic Filip și proclamarea republicii a fost salutată cu entuziasm de grupul românilor aflați la Paris. La 8/21 martie, moldovenii și muntenii au hotărât pornirea simultană a revoluției în ambele principate.

La Iași, revoluționarii au crezut în posibilitatea victoriei pe cale pașnică. Astfel, în 27 martie/8 aprilie, peste o mie de persoane s-au adunat la hotelul Petersburg adoptând o petiție în 35 de puncte pe care au înaintat-o domnitorului. Cererile erau, în esență, destul de moderate. Totuși, Mihail Sturza a ales varianta reprimării mișcării, astfel încât, prea grăbit pornită, prea puțin pregătită, revoluția ieșeană – dacă se poate vorbi despre așa ceva - nu a durat decât câteva zile.

În Țara Românească revoluționarii au fost mai bine organizați, reușind să pună mâna pe putere în iunie și s-o mențină până la invazia ruso-turcă din septembrie. Proclamația de la Islaz (9/22 iunie), punctul de pornire al revoluției muntene, a fost prezentată domnului care a acceptat-o, încuviințând și formarea unui guvern provizoriu. Peste două zile, acesta părăsea în ascuns țara. Proclamația, o adevărată “constituție”, cuprindea 22 de articole, cele mai multe aflate de multă vreme în programele politice: independență administrativă și legislativă față de Poartă, egalitatea în drepturi, adunare generală reprezentativă, domn și miniștri responsabili, libertatea tiparului, gardă națională, emanciparea clăcașilor, dezrobirea țișanilor, desființarea rangurilor boierești, emanciparea israeliților. Cele mai multe dintre aceste prevederi au fost puse imediat în practică. S-au pregătit, de asemenea, alegerile pentru noua adunare constituantă. Au început, la fel, discuțiile pe marginea reformei agrare, discuții îndelungate, aprinse și sterile.

Primejdiile externe deveneau însă din ce în ce mai evidente. La sfârșitul lunii iulie, trupe otomane trecuseră Dunărea sub comanda lui Suleiman-pașa și se încartiruiseră la Giurgiu, iar țarul își făcuse cunoscută, printr-o circulară adresată cabinetelor europene, nemulțumirea pentru cursul prea liberal pe care îl luaseră evenimentele din Țara Românească. Astfel, la 13/26 septembrie, trupele lui Fuad-pașa intrau în București, înfrângând scurta opoziție a detașamentului de pompieri de la Dealul Spirii, iar peste

două zile își făceau intrarea în capitală și cazacii generalului Luders.

Autocrațiile vecine puneau, în acest mod, capăt prin forță și contrar legilor fundamentale ale țării, experimentului de liberalizare muntean, prea apropiat de granițele lor pentru a putea fi tolerat.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

1. Care au fost prevederile documentelor finale semnate în cadrul Congresului de la Viena?
2. Care a fost impactul congresului asupra relațiilor internaționale contemporane?
3. Care au fost congresele internaționale desfășurate între 1815 și 1829?
4. Cum au evoluat marile puteri europene între Congresul de la Viena și anul 1848?
5. Explicați care au fost elementele caracteristice ale anului revoluționar 1848 în principalele state europene?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. IV, Institutul European, Iași, 1998.
2. Jean Carpentier, Francois Lebrun, *Istoria Europei*, Humanitas, București, 1997.
3. Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution. Europe 1789-1848*, Abacus, 1979.
4. Barbara Jelavich, *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814-1918*, Archon Books, 1975.

TEMA VIII

EUROPA ÎNTRE ANII 1848 ȘI 1878. RĂZBOIUL DE SECESIUNE DIN STATELE UNITE

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Procesele de unificare ale Italiei și Germaniei
2. Războiul Crimeii și implicațiile sale
3. Napoleon al III-lea și politica sa imperială
4. Războiul de secesiune din Statele Unite

Unificarea Italiei. Regatul Piemont-Sardinia, cuprinzând nord-vestul Italiei și insula Sardinia, s-a implicat în luptele de eliberare națională din 1830 și 1848. Înfrângerea suferită din partea Austriei, în 1849, nu l-a împiedicat pe proaspăt încoronatul rege al Piemontului, Victor Emmanuel al II-lea (1849-1878), să mențină forma de guvernare liberală instituită de tatăl său. În calitate de stat progresist și de dimensiuni relativ mari, dispus să lupte pentru unificare, la începutul deceniului al cincilea Piemontul se bucura de sprijinul naționaliștilor italieni. În 1852 regele l-a numit ca prim-ministru pe contele Camillo di Cavour, un maestru al *realpolitik*. Susținute de conducerea Piemontului, metodele utilizate de către Cavour au făcut din inițiatorul lor fondatorul națiunii italiene.

Modernizarea economică i-a oferit Piemontului, așijderea, posibilitatea de a înzestra mai bine și mai eficient armata pe care și-o dezvoltase. Cavour era conștient că, în viitoarea confruntare cu Austria, victoria va fi de partea statului mai puternic.

Primul ministru mai era conștient și de faptul că statul piemontez avea nevoie de aliați extrem de puternici, care să-i asigure victoria împotriva Habsburgilor. Astfel, în 1855, el a acceptat invitația de a se alătura Angliei și Franței în Războiul Crimeii, câștigând, cu un efort militar mai degrabă simbolic, susținerea celor două mari puteri.

Pe aceleași coordonate, Napoleon al III-lea și Cavour s-au întâlnit preț de câteva ore la Plombières, unde au încheiat un pact secret. Împăratul se angaja să sprijine un război împotriva Habsburgilor în cazul în care Austria ar fi atacat prima. Napoleon accepta și dreptul Piemontului de a anexa teritoriile stăpânite de Austria în nordul Italiei: Lombardia, Veneția, Parma și Modena. În continuare, împăratul francez accepta formarea unei confederații italiene prezidate de Papă, eliberarea Italiei de sub dominația Austriei și controlul Piemontului asupra nordului peninsulei. În schimb,

Cavour îi oferea lui Napoleon Nisa și Savoia, două provincii cu populație majoritar franceză aparținând Piemontului. Cei doi conducători au studiat harta, pentru a decide unde și cum ar putea fi atrasă Austria în război. În urma acestui pact, Cavour a depus eforturi susținute pe parcursul a luni de zile ca să-și determine inamicul să atace. Austria a căzut în cursă în luna aprilie 1859.

Bătăliile purtate la sfârșitul lui mai și începutul lui iunie 1859 au dovedit eficiența pregătirilor făcute de Cavour pe plan intern și extern. După lupte soldate cu mari pagube, austriecii au pierdut Lombardia.

Datorită ieșirii neașteptate a Franței din război, Piemontul a trebuit să se mulțumească doar cu Lombardia. Totuși, înainte de sfârșitul războiului a fost pus în evidență efectul combinației dintre *realpolitik* și acțiunile de masă. Statele italiene Toscana, Modena, Parma și Romagna au răsturnat vechiul regim, apoi s-au unit cu Piemont-Sardinia. Victor Emmanuel al II-lea și Cavour se găseau, acum, în fruntea unui regat care cuprindea cea mai mare parte a nordului Italiei.

Statele papale din centrul și estul peninsulei au votat, și ele, anexarea la Piemont, iar Papa a păstrat regiunea central-vestică a peninsulei. Legendarul Giuseppe Garibaldi și populația regatului sicilian cucerit de el l-au acceptat ca rege pe Victor Emmanuel.

La 17 martie 1861, noul parlament italian a proclamat Regatul Italiei, condus de regele Victor Emmanuel. Numai teritoriul papal și Veneția austriacă rămâneau în afara granițelor acestui nou stat național.

În 1866, când a izbucnit războiul dintre Prusia și Austria, Italia a profitat de ocazie pentru a susține Prusia împotriva Habsburgilor. Prusia a învins, iar Veneția a revenit Italiei. În 1870 a izbucnit un conflict armat între Prusia și Franța. Ca urmare, trupele franceze rămase să-l susțină pe Papă au părăsit Peninsula Italică. În aceste condiții, Regatul Italiei a ocupat ultimul dintre Statele Papale, stabilind la Roma capitala unei națiuni pe deplin unificate.

Unificarea Germaniei. În 1850, monarhia și aristocrația rurală (*Junkers*) reprezentau singurele vechi valori respectate în Prusia. Economia prusacă beneficia și de avantajul aderării la uniunea comercială (*Zollverein*), înființată în 1819 și care includea toate statele germane, cu excepția Austriei. Cu toate acestea, regele Frederik Wilhelm al IV-lea respinsese categoric ideea de a rivaliza cu Austria pentru a-și asigura dominația asupra Confederației germane.

Venirea lui Wilhelm I (1861-1888) pe tronul Prusiei a redus inițial șansele acestui stat de a conduce eforturile de unificare a

Germaniei. Imaginea de ultraconservator diminuea considerabil popularitatea sa în rândurile naționaliștilor.

În 1862, Wilhelm I-a numit prim-ministru pe Otto von Bismarck, cu scopul de a lansa un contraatac asupra Parlamentului. Energic și abil, Bismarck intenționa să promoveze în continuare modernizarea economică și să accepte aparențele unei guvernări parlamentare pentru a câștiga adeviziunea clasei mijlocii. Mai mult decât atât, deși nu punea prea mare preț pe naționalism, nu numai că s-a alăturat, dar a și condus campania de unificare națională a Germaniei, care până atunci fusese o cauză a clasei mijlocii.

Bismarck a demonstrat curând eficiența politicii sale conservatoare în confruntarea cu Parlamentul prusac. Deși acesta continua să refuze perceperea impozitelor cerute de către rege în schimbul campaniei sale militare, totuși Bismarck a adunat taxele. Cetățenii au plătit, iar Parlamentul a cedat în fața acestei inițiative ilegale. Astfel, clasa mijlocie a continuat să aibă o constituție și un organism reprezentativ, în timp ce Bismarck proceda în funcție de propriile interese. această victorie a perpetuat dominația monarhiei și a accentuat cursul ascendent al Prusiei către supremație militară în Europa

Primul prilej de a aplica propria *Realpolitik* s-a ivit în conjunctura politică din 1863, când regele Christian al IX-lea al Danemarcei (1863-1906) și-a manifestat intenția de a anexa ducatul Schleswig. Bismarck a convins Austria să i se alăture într-un război împotriva Danemarcei. Trupele germane au intrat în Schleswig în februarie 1864, după care au cucerit Danemarca în aprilie, înfrângând rapid trupele daneze. Tratatul de pace permitea armatelor austriece să ocupe Holsteinul, iar celor prusace să anexeze Schleswigul, ambele ducate rămânând sub dublul control al Austriei și Prusiei. Situația din Schleswig-Holstein de la sfârșitul războiului cu Danemarca i-a oferit lui Bismarck ocazia ideală de a provoca confruntarea pe care dorea să o aibă cu Austria.

În aprilie 1866, împăratul Austriei, Franz Joseph, a ajuns la concluzia că Prusia nu-i lăsase altă opțiune decât războiul. Acțiunile provocatoare ale lui Bismarck în Schleswig-Holstein și în Dieta Confederației justificau pe deplin acest raționament. Confruntările decisive au avut loc la granița austro-prusacă. La început, cele două armate s-au ciocnit în lupte de mică amploare. Apoi, în iulie 1866, două armate cu un efectiv total de aproape jumătate de milion de oameni au dat o luptă crâncenă la Sadova. Bătălia a decis deznodământul Războiului de șapte săptămâni, soldat cu o înfrângere dezastruoasă pentru Austria.

Deși prusacii obținuseră o victorie zdrobitoare, Bismarck a oferit Austriei condiții de pace extrem de generoase: o despăgubire de război simbolică, a cedat Veneția Italiei și a acceptat dezmembrarea Confederației Germane. Practic, el nu-și dorea un

inamic înverșunat la granița de sud, în timp ce Prusia își continua suita triumfurilor sale militare.

După excluderea amestecului austriac în treburile Germaniei, prestigiul Prusiei crescând spectaculos în ochii naționaliștilor, lui Bismarck nu i-a fost greu să edifice o nouă structură politică prin care cea mai mare parte a Germaniei ajungea în subordinea monarhului său. În 1867, primul ministru a trecut la organizarea Confederației Nord-Germane, o uniune a tuturor statelor germane, cu excepția principatelor din sud (Hessa-Darmstadt, Wurttemberg și Baden). Tratatul de unificare le permitea conducătorilor statelor din nord să se ocupe de problemele interne, numai că regele Prusiei devenea șeful Confederației. În această calitate, Wilhelm avea autoritate deplină în domeniile diplomatic și militar. Șeful executivului, Bismarck, devenea cancelar al Confederației, guvernând efectiv noua organizare etatică.

La sfârșitul anilor '60, statele germane din sud nu erau prea interesate de o fuziune cu Germania de Nord. Între aceste regiuni existau deosebiri de ordin religios: sudul era predominant catolic, iar nordul luteran. Monarhismul prusac nu convenea germanilor din sud, determinând opoziția acestora față de alipirea la noua Confederație. Ultranaționalismul ar fi putut face sudul mai îngăduitor față de nord, însă această stare de spirit încă nu se născuse. Bismarck s-a gândit că un război cu Franța ar putea trezi în populația din sud sentimente similare. El a inițiat o politică activă menită să provoace un conflict cu Franța.

La 19 iulie 1870, Franța a făcut declarația de război mult așteptată de Bismarck. Primul ministru prusac încheiase o alianță defensivă cu cele patru state germane din sud. Acum intrau toate în război împotriva Franței. Curând după declarația de război, trupele lui Napoleon al III-lea au pătruns pe teritoriul german, ieșind victorioase dintr-o ciocnire de mică importanță. În continuare, trei armate moderne ale alianței germane au replicat printr-un atac fulgerător. La sfârșitul lunii august, forțele germane i-au înfrânt pe francezi la Sedan.

Războiul s-a prelungit însă până la jumătatea lunii ianuarie. Până la acea dată, germanii exercitaseră un control atât de strict asupra centrului Franței, încât regele Prusiei s-a putut aventura până în palatul regal de la Versailles. În Sala Oglinzilor, la 18 ianuarie 1871, conducătorii tuturor statelor germane s-au întrunit ca să-l proclame pe Wilhelm împărat al noii lor națiuni. Astfel, războiul i-a dat lui Bismarck posibilitatea să desăvârșească procesul de alipire a celor treizeci și opt de state într-o națiune unificată, dominată de Prusia. În plus, el nu a manifestat nici un fel de milă față de victima sa: Franța era obligată să plătească Germaniei două sute milioane de franci și să cedeze Alsacia și Lorena, măr al

discordiei care va învenina încă multă vreme relațiile franco-germane.

PRĂBUȘIREA VECHIULUI INTERNAȚIONALISM

Sistemul Pactului creat de *Anciens Regimes* europene la Viena, în 1815, a asigurat, într-o oarecare măsură, unitatea continentului, contribuind la menținerea păcii internaționale până la mijlocul veacului. Ulterior, această formă tradițională de internaționalism european s-a prăbușit.

În deceniile care au urmat înfrângerii lui Napoleon din 1815, între statele europene se constată condiții favorabile unor stări conflictuale generate de politica și acțiunile din Orientul Apropiat. Franța și Anglia considerau această regiune drept o zonă vitală de legătură cu părți ale lumii în care aveau interese imperiale sau comerciale. Țării se extinseseră în această direcție ani la rând, dorind să-și păstreze controlul asupra zonei, ceea ce ar fi oferit Rusiei rute maritime sigure de la Marea Neagră la Marea Mediterană. Imperiul Otoman se întindea în această regiune până la limita sud-estică a Europei, incluzând mari comunități creștine ortodoxe și catolice. Rusia și-a arogat dreptul de a proteja populația ortodoxă din cuprinsul imperiului, iar Franța îi ocrotea pe credincioșii catolici. Cum Turcia se afla în declin, șansele ca interesele divergente ale europenilor să ducă la izbucnirea unui conflict au sporit treptat.

Incidentele care au reprezentat cauza directă a primului război european s-au produs, în 1850, în Imperiul Otoman. Aici a izbucnit un conflict între creștinii ortodocși și cei catolici privind accesul la locurile sacre din Țara Sfântă. Franța și-a declarat intenția de a-i sprijini pe catolici, în timp ce Rusia s-a erijat în protectoarea creștinilor ortodocși. Între Turcia și Rusia a început o dispută îndelungată, care, în octombrie 1853, a dus la izbucnirea unui război. În luna martie a anului următor, Franța și Anglia au intrat în război împotriva Rusiei.

Imediat după intrarea în război a celor două mari puteri, au avut loc câteva acțiuni navale de mică amploare, pe coastele Rusiei. Au urmat lupte lungi și grele în Crimeea. Datorită pregătirilor și strategiilor din portul Sevastopol, Rusia a reușit să reziste atacului aliat timp de un an.

În septembrie 1855, când rușii au abandonat orașul, cauza lor era deja pierdută. Toate părțile combatante au suferit pierderi grele, însă cursul războiului și deznodământul lui au demonstrat neta superioritate tehnică și organizatorică a statelor industrializate occidentale. Mai mult, Războiul Crimeii a dezvăluit caracterul perimat al instituțiilor economice, politice și militare din această țară.

Țarul Nicolae I murise în martie 1855, în timp ce la Sevastopol se dădeau lupte crâncene. Urmașul său la tron, Alexandru al II-lea a încheiat imediat pace. Tratatul negociat la Paris în februarie și martie 1856 punea capăt controlului rusesc asupra unor teritorii importante de la Dunăre, anulând dreptul Rusiei de a avea forțe navale sau fortificații al Marea Neagră. Înfrângerea a fost completă, iar Pactul european s-a destrămat.

Deznodământul neașteptat al războiului a avut, de asemenea, urmări imediate asupra situației interne din Principatele Române. Înlăturarea prezenței ruse, a unei influențe care dominase politica românească vreme de aproape un sfert de veac, a întărit partida națională și a permis organizarea ei fățișă. Prin tratatul de la Paris, Principatele au trecut sub garanția colectivă a celor șapte mari puteri europene; tratatul a hotărât convocarea unor adunări ad-hoc care să exprime dorințele locuitorilor și trimiterea în Principate a unei comisii europene care să ia act de aceste dorințe. Marile puteri își rezervau apoi dreptul de a lua măsuri de reorganizare a celor două entități statale românești pe temeiul propunerilor exprimate de români.

AL DOILEA IMPERIU FRANCEZ. Revoluționarii care la 1848 răsturnaseră monarhia mării burghezii a lui Ludovic Filip au elaborat proiectul celei de-a doua republici franceze. Ei au instituit un sistem de guvernare parlamentară, condus de către un președinte care putea fi ales numai pentru patru ani. Adunarea revoluționară conferea drept de vot tuturor persoanelor adulte și fixa alegerile prezidențiale în decembrie 1848. Toți candidații erau necunoscuți, cu excepția unuia singur. Ludovic Napoleon Bonaparte, nepotul împăratului Napoleon, nu avea de înfruntat un asemenea handicap. Ca urmare, a obținut o victorie decisivă.

În primăvara următoare, electoratul a ales un organism legislativ dominat de monarhiști. Votul democratic a dus la acest rezultat pentru că majoritatea populației era reprezentată de țărănime, care venera tradiția, iar o și mai mare parte din electorat se temea de o nouă revoltă a păturilor sărace de la oraș. Deși ascendența președintelui Bonaparte sugera o persoană autoritară, gata oricând să reprime rebelii, legiuitorii monarhiști doreau un rege adevărat, nu un împărat ca Napoleon. Așadar, atunci când președintele a solicitat emendarea constituției astfel încât să poată fi reales, adunarea nu i-a dat câștig de cauză.

Ludovic Napoleon nu a întârziat să riposteze. La 1 decembrie 1851, trupele lui au intrat în capitală. În ziua următoare președintele a dizolvat legislativul, după care a încercat să obțină acordul poporului francez pentru actele sale neconstituționale. Noul Napoleon instituisese o dictatură, în cadrul căreia voia să-și asigure, totuși, sprijinul maselor.

După primele zile ale lunii decembrie 1851, președintele a guvernat cu puteri absolute. Nu exista nici un organism legislativ care să i se împotrivescă. Totuși, acest simulacru de dictatură nu era pe placul președintelui. El dorea un sistem autoritar oficial, sprijinit de mase. Ludovic Napoleon a apelat la populație, cerându-i un vot de încredere care să-i confere dreptul de a elabora o nouă constituție. Plebiscitul din 21 decembrie 1851, dădea președintelui această împuternicire, în proporție de 90% din 8 000 000.

Noul sistem de guvernare prelungea mandatul președintelui de la patru la zece ani, asigurând controlul deplin al executivului asupra propunerilor legislative, relațiilor diplomatice și armatei. De asemenea, constituția institua un organism legislativ bicameral, cu un senat numit de președinte și un Corp Legislativ ales prin vot popular. Toate persoanele de sex masculin aveau drept de vot. Procedurile legislative garantau adoptarea tuturor legilor propuse de președinte, fără alte modificări decât cele aprobate de către el. Constituția prevedea că acest executiv atotputernic trebuia să răspundă în fața poporului, îndatorire de care se achita parțial, cerând aprobarea inițiativelor sale prin plebiscite- votul prin “da” sau “nu” în anumite probleme.

Bunăvoința cu care Ludovic Napoleon cerea aprobarea maselor demonstra dorința lui de a guverna în interesul maselor și de a implica populația în viața politică. Francezii au răspuns cu căldură la chemarea conducătorului lor, sprijinindu-i măsurile de extindere a autorității prezidențiale. La 21 noiembrie 1852, în cadrul unui plebiscit care consulta populația în privința transformării Franței într-un imperiu, peste 90% din cei 8 000 000 de electori au votat în favoarea acestei schimbări. Francezii, care doreau un împărat, îl socoteau pe fiul lui Napoleon I, “Regele Romei”, care nu domnise niciodată, drept al doilea dictator din familia Bonaparte. Astfel, prin decretul din 2 decembrie 1852, președintele a devenit Napoleon al III-lea.

Consecvent spiritului tradițional al imperiului, Napoleon al III-lea visa să dobândească putere și glorie în afara granițelor. Probabil că această viziune de glorie internațională a sporit considerabil simpatia de care se bucura în rândul cetățenilor. O încercare prematură de transpunere a acestor speranțe în realitate a implicat Franța în Războiul Crimeii, conflict lipsit de învingători în adevăratul sens al cuvântului și care nu arunca o lumină prea favorabilă asupra monarhiei.

O inițiativă care a adus mai mult prestigiu Franței s-a înregistrat în același an cu Războiul Crimeii, atunci când Napoleon al III-lea a sprijinit proiectele lui Ferdinand de Lesseps de construcție a unui canal care să lege Marea Mediterană de Marea Roșie. Acest proiect, încheiat în 1869, a permis Franței să-și mențină influența în estul Mediteranei până în anul 1950. Trupele imperiale franceze

au pătruns și în Asia, unde au ocupat Indochina între anii 1859 și 1869. În aceeași perioadă, Franța a dezvoltat mici așezări și sfere de influență în estul și vestul Africii, care ulterior va constitui baza vastului imperiu colonial francez.

Încercarea lui Napoleon al III-lea de a-și extinde imperiul și pe pământ american s-a soldat cu un eșec. La fel ca Anglia și Spania, Franța a trimis și ea trupe în Mexic în 1861, deoarece această țară nu-și achitase datoriile față de statele europene. Totuși, împăratul francez intenționa să obțină mai mult decât bani. Armatele lui au răsturnat guvernul mexican, aducându-l la tron pe arhiducele austriac Maximilian, în încercarea de a crea în America Centrală un imperiu controlat de Franța. În 1865, după încheierea războiului civil din Statele Unite, guvernul federal a putut relua aplicarea Doctrinei Monroe. În fața amenințărilor americane, Franța a răspuns prin retragerea trupelor sale, în 1866. Iar mexicanii l-au executat pe Maximilian. Acest deznodământ a umbrit imaginea lui Napoleon al III-lea în Franța.

În pofida rezultatelor contradictorii ale politicii imperiale duse de Napoleon și a opoziției crescânde față de guvernarea sa autoritară, în anii '70 el a continuat să-și păstreze popularitatea, după douăzeci de ani de domnie. În acest interval, Bonaparte a extins procesul de modernizare a sistemului politic francez, contribuind la sporirea fără precedent a atașamentului maselor față de autoritatea statală.

RĂZBOIUL DE SECESIUNE DIN STATELE UNITE

Spre mijlocul secolului al XIX-lea, contradicția dintre Nordul și Sudul americane a devenit din ce în ce mai evidentă. Nemulțumiți de marile profituri acumulate de către oamenii de afaceri din Nord de pe urma vânzării recoltelor de bumbac, Sudul puneu înapoierea sa pe seama îmbogățirii Nordului. Acesta, pe de altă parte, declara că sclavia, "instituția aparte" pe care Sudul o considera esențială pentru economia sa, este în întregime răspunzătoare de relativa rămânere în urmă a Sudului.

Încă din 1830 chestiunea sclaviei condusesse la o divizare tot mai pronunțată a regiunilor. În Nord, sentimentele aboliționiste deveneau din ce în ce mai puternice, încurajate fiind și de o mișcare a "pământului liber" care se opunea cu tărie extinderii sclaviei în regiunile încă neorganizate ca state. Pentru Sud, sclavia constituia, în 1850, o situație pentru care nu se simțeau mai răspunzători decât pentru faptul că vorbeau engleza sau pentru instituțiile reprezentative. În unele zone de pe litoral, sclavia avea la acea dată o vechime de peste două sute de ani, fiind parte integrantă a economiei regiunii. În cincisprezece state din sud și de la granița cu Mexicul, populația de culoare era doar de aproximativ

de două ori mai mică decât cea albă, pe câtă vreme în Nord ea nu constituia decât o fracțiune insignifiantă.

De pe la jumătatea deceniului al patrulea, tema sclaviei a eclipsat orice altă problemă din politica americană. Sudul, de la Atlantic la Mississippi și chiar mai departe, reprezenta o unitate politică destul de compactă în ceea ce privește toate deciziile politice fundamentale referitoare la cultura bumbacului și la sclavie. Cultura bumbacului, folosind numai tehnologii primitive, se adaptase într-un mod unic la utilizarea sclavilor. Sistemul asigura astfel lucrul pe o perioadă de nouă luni pe an și permitea inclusiv folosirea femeilor și copiilor.

În alegerile prezidențiale din 1860, Partidul Republican l-a desemnat pe Abraham Lincoln drept candidat. Starea de spirit ce domnea în sânul partidului s-a îmbunătățit radical, iar liderii săi declarau că sclavia nu se mai putea extinde. Partidul promitea, de asemenea, tarife pentru protejarea industriei și se angaja să promulge o lege prin care se acordau, gratuit, case coloniștilor care vor contribui la dezvoltarea vestului. Lipsa de unitate a democrațiilor, conduși de Stephen A. Douglas, a ajutat Partidul Republican să câștige alegerile.

Secesiunea Carolinei de Sud, în cazul alegerii lui Lincoln, era o decizie prestabilită întrucât statul așteptase de multă vreme un eveniment care să unească Sudul împotriva forțelor care luptau împotriva sclaviei. O dată confirmate rezultatele alegerilor, o convenție special convocată din Carolina de Sud a declarat că “uniunea existând acum între Carolina de Sud și alte state sub numele de Statele Unite ale Americii este prin prezenta dizolvată.” Celelalte state din sud au urmat cu promptitudine exemplul și, la 8 februarie 1861, au format Statele Confederate ale Americii.

La mai puțin de o lună, în 4 martie 1861, Abraham Lincoln a depus jurământul în calitate de președinte al Statelor Unite. În cuvântarea rostită cu ocazia ceremoniei, el a refuzat să recunoască secesiunea, considerând-o “nulă din punct de vedere legal”. Cuvântarea s-a încheiat cu o pledoarie în favoarea restaurării legăturilor de uniune. Sudul a ignorat însă apelul, iar la 12 aprilie tunurile au deschis focul asupra fortului Sumter din portul Charleston, Carolina de Sud. Orice urmă de ezitare a dispărut acum din mințile nordiștilor.

În cele șapte state care se retrăseseră din Uniune, oamenii au răspuns cu promptitudine apelului președintelui lor, Jefferson Davis. Amândouă părțile așteptau acum, în tensiune, să vadă cum vor acționa statele sclavagiste care rămăseseră loiale. Virginia a făcut și ea pasul fatal la 17 aprilie, urmată curând de Arkansas și Carolina de Nord. Oamenii de stat de aici jucaseră un rol de frunte în câștigarea revoluției și în elaborarea constituției

americane. De asemenea, Virginia dăduse țării nu mai puțin de cinci președinți. Robert E. Lee, din loialitate față de statul său, a refuzat comanda armatei Uniunii. Între confederația lărgită și Nord se găseau statele de frontieră care, dând dovadă de un neașteptat spirit naționalist, și-au menținut legăturile cu Uniunea. Populația fiecărei părți a început războiul cu speranța obținerii unei victorii rapide. În ce privește resursele materiale, nordul beneficia de un avantaj hotărâtor. Douăzeci și trei de state cu o populație de douăzeci și două de milioane se opuneau unui număr de unsprezece state cu nouă milioane de locuitori. Superioritatea industrială a Nordului depășea chiar și preponderența sa în materie de mână de lucru, asigurându-i din abundență facilități pentru producerea de arme și muniții, îmbrăcăminte și alte accesorii. În mod similar, rețeaua de căi ferate din Nord oferea perspective mai bune armatei federale.

Cea mai mare parte a marinei militare se găsea, la începutul războiului, în mâinile Uniunii, dar era dispersată și slabă. Ministrul Marinei, Gideon Wells, a întreprins măsuri prompte pentru a o întări. Lincoln a anunțat blocarea coastelor sudice. Deși efectul blocadei a fost neglijabil la început, în 1863, expedierea bumbacului în Europa și importul de muniții, îmbrăcăminte și materiale sanitare, de care sudul avea atâta nevoie, deveniseră aproape imposibile.

Între timp, un comandant strălucit, David Farragut, a condus două operațiuni remarcabile. În una dintre acestea, a dus flota Uniunii până la gura fluviului Mississippi, unde a forțat cel mai mare oraș din sud, New Orleans, să se predea. În cealaltă, a reușit să treacă prin intrarea fortificată din Mobile Bay, a capturat un vas confederat blindat și a blocat portul.

În valea fluviului Mississippi, forțele Uniunii au reușit o serie aproape neîntreruptă de victorii. Au început prin a rupe liniile confederate din Tennessee, făcând astfel posibilă ocuparea aproape în întregime a părții de vest a statului. După ocuparea importantului port Memphis, trupele Uniunii au reușit să înainteze aproximativ 320 de kilometri în interiorul Confederației. Sub comanda tenacului general Ulysses S. Grant, forțele Uniunii au efectuat un atac surpriză la Shiloh, pe malurile abrupte ale râului Tennessee, unde au rezistat cu dârzenie până când întăririle sosite le-au ajutat să-i respingă pe confederați. Grant a avansat apoi încet dar continuu spre sud, având drept obiectiv principal câștigarea controlului complet asupra fluviului Mississippi, de pe al cărui curs inferior confederații fuseseră deja forțați să se retragă prin capturarea de către Farragut a New Orleansului.

O vreme Grant a fost blocat la Vicksburg, unde confederații construiseră fortificații considerate inexpugnabile. Apoi, în 1863, a încercuit Vicksburgul, supunând pozițiile confederate unui

asediu de zece săptămâni. La 4 iulie el a ocupat orașul, capturând și cea mai puternică armată confederată din vest. Fluviul era acum în întregime în mâinile Uniunii. Confederația a fost ruptă în două, aprovizionarea din Texas și din Arkansas devenind practic imposibilă.

Înaintarea lentă dar ineluctabilă a generalului Grant spre Richmond în 1864, prevestea sfârșitul. Din toate părțile se apropiau trupe nordiste, iar la 1 februarie 1865, armata din vest a generalului Sherman și-a început marșul din Georgia spre nord.

La 17 februarie, confederații au abandonat Columbia, capitala Carolinei de Sud. Charleston căzut fără luptă în mâinile flotei Uniunii după ce fuseseră tăiate legăturile de cale ferată cu interiorul. Între timp, pozițiile confederate de la Petersburg și Richmond nu au mai putut fi apărate și, la 2 aprilie, Lee le-a părăsit. O săptămână mai târziu, la Appomatox, în Virginia, încercuit de către inamic, el nu a mai avut decât alternativa capitulării.

Condițiile capitulării au fost generoase și, după negocieri, s-a vehiculat ideea că “rebelii sunt din nou compatrioții noștri”. Iar războiul pentru independența sudului a devenit o cauză pierdută.

În ce privește Nordul, războiul dăduse un mare erou național în persoana lui Abraham Lincoln, o personalitate dornică, dincolo de orice, să refacă Uniunea. Destinul i-a rezervat însă o moarte tragică. Oricum, deși trebuise să facă uz de puteri fără precedent atât pe timp de război cât și pe timp de pace, el nu a încălcat niciodată principiile autoguvernării democratice.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

1. Care sunt asemănările și deosebirile dintre procesele de unificare ale Italiei și Germaniei?
2. Ce moment marchează Războiul Crimeii în dinamica relațiilor internaționale a secolului al XIX-lea?
3. Care au fost elementele definitorii ale celui de-al doilea imperiu francez?
4. Care au fost factorii ce au generat războiul de secesiune din

Statele Unite ale Americii?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. IV, Institutul European, Iași, 1998.
2. Jean Carpentier, Francois Lebrun, *Istoria Europei*, Humanitas, București, 1997.
3. Allan Nevins, Henry Steele Commager, *Petite histoire des Etats Unis*, Overseas Editions, Inc., New York, 1942.
4. J.M. Roberts, *The Pelican History of the World*, Penguin Books, 1986.

TEMA IX

CONFIGURAȚIA LUMII LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Evoluția principalelor puteri europene la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX
2. Rusia sau problemele insuficienței modernizării
3. Noul imperialism și cauzele sale
4. Avatarele expansiunii europene

Noul Imperiu German, 1871-1914. În calitate de cancelar al Germaniei, Otto von Bismarck a dezvoltat un sistem de tip autoritar, bazat pe sprijinul maselor, pe care l-a pus în aplicare în numele suveranului său, împăratul Wilhelm I, între 1871 și 1890.

Constituția germană, adoptată în aprilie 1871, institua o structură parlamentară care dădea aparențele unei guvernări autentice reprezentative. Constituția conferea legiuitorilor o influență semnificativă, deși limitată, în sfera afacerilor publice. Camera superioară, *Bundesrat*, era alcătuită din reprezentanți separați pentru state germane precum Prusia și Saxonia, care se uniseră în 1871. Prusia, cu tradițiile ei conservatoare și autoritare, domina această adunare. Reprezentanții camerei inferioare, *Reichstag*, aleși prin sufragiu masculin universal, aveau puterea de a aproba sau a respinge bugetul național și de a ratifica sau nu legile. Acest sistem îngăduia cancelarului și împăratului să exercite o dictatură limitată, însă totuși o dictatură.

Bismarck îi considera pe creștinii luterani, religia majoritară din Germania, ca fiind cetățeni loiali, în schimb pe catolicii aproape la fel de numeroși îi socotea periculoși, văzând în ei niște potențiali trădători.

Campania anticatolică a cancelarului a început în 1872. Printre măsurile luate de el pentru a anihila influența conducătorilor Bisericii se numărau desființarea dreptului clerului de a formula critici la adresa statului precum și interzicerea doctrinei iezuite și a misionarismului. De asemenea, statul a închis școlile confesionale, înființate pentru cler, obligându-i pe oamenii bisericii să frecventeze instituții laice de învățământ. Pe tot parcursul deceniului al șaptelea s-au adăugat și alte măsuri împotriva influenței catolice, cum ar fi obligativitatea legalizării de către stat a căsătoriilor.

Deși socialiștii germani păstrau o atitudine moderată, ideologia lor revoluționară i-a transformat într-o țintă ușoară pentru Bismarck. Cancelarul i-a acuzat pe socialiști că ar fi complotat să-

l asasineze pe împărat și a cerut dizolvarea Partidului Social-Democrat.

Cu oarecare dificultate, Bismarck a convins în cele din urmă Partidul Liberal să sprijine inițiativa de scoatere în afara legii a Partidului Social-Democrat. Legea antisocialistă a fost adoptată în 1878, rămânând în vigoare până la retragerea din funcție a lui Bismarck, în 1890. Se prea poate ca aceste cruciade împotriva catolicilor și socialiștilor să fi stimulat devotamentul cetățenilor față de stat, totuși ele nu au reușit să slăbească mișcările pe care au încercat să le submineze.

În afară de faptul că a luptat fără preget împotriva altor crezuri care riscau să slăbească statul, Bismarck a oferit cel mai generos program european de îmbunătățire a calității vieții, cu scopul de a-și asigura sprijinul maselor. O lege promulgată în 1882 stipula un program de asistență pe caz de boală pentru toți muncitorii, suma urmând a fi achitată de angajați și de patroni. Șapte ani mai târziu, a fost pus în aplicare un program de acordare a pensiei de bătrânețe.

În 1884, statul a instituit o asigurare în caz de accidente pentru muncitori, toate costurile urmând a fi suportate de către patroni. În paralel cu încercarea de a atrage muncitorii de partea sa printr-un program de ameliorare a condițiilor de viață, Bismarck a promovat cu succes dezvoltarea comerțului și industriei, spre beneficiul comunității oamenilor de afaceri.

În 1890, a venit la putere un conducător tânăr și îndrăzneț, care și-a luat numele de Wilhelm al II-le. Înainte de sfârșitul anului, acest nepot al lui Wilhelm I l-a obligat pe Bismarck să-și dea demisia. Începând din acest moment, cancelarii trebuiau să fie obedienți față de împărat. Anumite politici inițiate de Bismarck au rămas însă în vigoare și după demiterea fondatorului statului național. Muncitorii au continuat să beneficieze de programul de îmbunătățire a condițiilor de viață început în deceniul al optulea, la care s-au adăugat și alte legi pentru protecția lucrătorilor și sporirea influenței lor în societate.

Wilhelm al II-lea a continuat și campania lui Bismarck de întărire a armatei. Însă măsurile împăratului vizând extinderea armatei și construirea unei flote mai eficiente decât cea engleză au creat imaginea unei Germanii agresive și militariste, pe care Bismarck avusese prudența să o evite. Împăratul a sporit efectul diplomatic negativ al politicii sale militare prin declarații publice belicoase. Anglia ripostat îndepărtându-se de tradiționalele sale aliante, statele germane, începând să cultive relațiile cu Franța.

În ciuda declinului sistemului de conducere al Germaniei după 1890, autoritarismul popular al lui Bismarck și al succesorilor săi realizase în scurt timp un stat modern, deosebit de puternic și

prosper. Anglia, apoi și alte state din vestul Europei au urmat însă o altă direcție de modernizare și sporire a puterii politice.

Anglia. În deceniul al șaselea, în Anglia au apărut organizații politice restructurate și înprospătate, conduse de lideri noi și eficienți. John Bright și William Gladstone au transformat Partidul Whig în Partidul Liberal, iar Benjamin Disraeli i-a reunit pe Tory în Partidul Conservator. În continuare, atât liberalii cât și conservatorii au declanșat o campanie de extindere a dreptului la vot, fiecare partid aspirând să capete sprijinul cetățenilor.

Încă de la apariție, Partidul Liberal, influențat și inspirat de Gladstone, a început lupta pentru democratizare.

Reforma electorală din 1867, născută din acest demers partizan, prevedea dublarea numărului de cetățeni cu drept de vot. Astfel, ea acorda drept de vot tuturor bărbaților care posedau o casă. De asemenea, beneficiau de acest drept și bărbații din mediul urban care închiriau o locuință. După cum se vede, legea era mai puțin restrictivă în cazul bărbaților de la oraș decât al celor de la țară, făcând discriminări între săracii din zona rurală și cea urbană și excluzând complet femeile.

În următorii șaptesprezece ani, nici administrația Gladstone, nici Disraeli nu au extins dreptul de vot. Totuși, liberalii au obținut promulgarea legii electorale din 1884, care prevedea pentru bărbații de la sate aceleași criterii stabilite în 1867 pentru bărbații de la oraș. Noua lege acorda drept de vot tuturor bărbaților, în afara muncitorilor fără domiciliu stabil, a servitorilor și a bărbaților necăsătoriți care locuiau cu părinții.

În 1870, când la putere se aflau Gladstone și liberalii, un decret al executivului a permis accesul tuturor cetățenilor la posturile de conducere a statului, selecția urmând a fi făcută pe baza unor examene. Această reformă încerca să pună capăt tendinței de a angaja personal mai curând pe criteriul relațiilor clientelare decât al competenței. În mod similar, guvernul reducea controlul forțelor sociale tradiționale asupra învățământului superior și asupra corpului ofițeresc.

Muncitorii au beneficiat și ei de pe urma interesului manifestat de liberali față de categoriile defavorizate. O lege adoptată în 1872 prin vot secret prevedea interzicerea represaliilor împotriva muncitorilor care nu votau în favoarea intereselor patronilor. În 1874, după ce conservatorii au preluat controlul asupra Parlamentului, primul ministru Disraeli și partidul său au continuat să promoveze acest curent reformist în avantajul maselor. Două legi promulgate în 1875 instituiau programe de

ameliorare a igienei publice și de construire a locuințelor pentru săraci.

În deceniul al optulea, ritmul reformei a încetinit considerabil, accelerându-se din nou la începutul secolului XX. O nouă echipă liberală a reluat campania de transformare a Angliei în 1905, când a preluat controlul în Parlament. Îndepărtându-se de tradiția *laissez-faire* a partidului, ei au lansat un program de bunăstare socială similar cu cel din Germania. Între 1906 și 1912, liberalii au ratificat legi care prevedeau asigurarea muncitorilor în caz de accident, pensii de bătrânețe, asigurări de sănătate pentru toți cetățenii, ajutoare de șomaj și o legea salariului minim.

Cheltuielile necesare acestui program de bunăstare socială au dus la apariția unei crize bugetare, a cărei rezolvare a asigurat Camerei Comunelor deplina supremație asupra Camerei Lorzilor. Această înfruntare a început în 1909 când ministrul de finanțe David Lloyd George a introdus un așa numit Buget al Poporului. Proiectul lui prevedea un impozit progresiv pe venit și o taxă de moștenire, astfel încât cetățenii mai înstăriți să preia o parte mai mare din costurile programului ide bunăstare socială. Camera Comunelor a adoptat propunerea, în schimb Camera Lorzilor a blocat-o. Incidentul a marcat începutul unui impas în această problemă care avea să fie soluționată abia peste optsprezece luni. Camera Comunelor a recurs însă la o armă formidabilă. În 1910, camera inferioară a propus abolirea puterii lorzilor de a bloca legile bugetului, lăsându-le numai puterea de a tergiversa adoptarea altora. Camera Lorzilor a acceptat măsura consfințită în reforma parlamentară din 1911. Lorzii au cedat în momentul în care primul ministru liberal Herbert Asquith i-a avertizat că, la nevoie, regele va desemna un număr suficient de mare de noi aristocrați ca să asigure aprobarea legii. Camera aleasă prin vot popular își încheiase lunga perioadă de tranziție către suveranitate.

Nici democratizarea sistemului de guvernare britanic, nici proiectele de bunăstare socială ale liberalilor nu i-au convins pe liderii clasei muncitoare că dețineau suficientă putere politică. Mișcarea muncitorească de la sfârșitul secolului al XIX-lea reflecta convingerea că cele două partide principale nu-i reprezenta adecvat interesele. În 1883, un grup de intelectuali simpatizanți ai clasei muncitoare au pus bazele unei organizații, Fabian Society, care milita pentru democrație totală și o economie socialistă. Curând, fabienii au lansat ideea formării unui partid al muncitorilor care să sprijine cauza egalității sociale.

În 1893, minerul scoțian Keir Hardie a ajuns la aceiași concluzie ca și fabienii organizând un grup politic colateral. Dezvoltarea rapidă a sindicatelor alcătuite din muncitori necalificați demonstra

că atât masele din fabrici, cât și conducătorii lor doreau să dețină mai multă putere în Anglia. În 1906, aceste forțe s-au unit formând Partidul Laburist. Acum liberalii și conservatorii se confruntau cu o organizație devotată dezideratelor clasei muncitoare. Peste două decenii, acest partid și cel conservator au ajuns să domine parlamentul britanic. În plus, după demersuri active, în 1918, a fost acordat dreptul de vot tuturor femeilor care au împlinit vârsta de treizeci de ani, pentru ca abia în 1928 aceasta să fie redusă cu nouă ani.

Franța. Napoleon al III-lea a instituit un program foarte inspirat de ameliorare a condițiilor de trai în Hexagon. Inițiativele lui peste hotare au dat însă greș de cele mai multe ori, provocând în cele din urmă un dezastru. Împăratul spera într-un conflict militar care să-l umple de glorie, dar în 1870 un conflict diplomatic a declanșat războiul franco-prusac. În loc să devină erou, el a ajuns curând prizonier. După ce a fost eliberat, Napoleon s-a exilat în Anglia. Între timp, în Franța s-a constituit un guvern provizoriu, care a reluat războiul împotriva Prusiei. Franța a suferit și de această dată o jalnică înfrângere. Tratatul umilitor pe care l-a încheiat îi impunea să cedeze noului Imperiu German teritorii importante, o dată cu plata unor despăgubiri considerabile.

În momentul în care guvernul provizoriu francez a început să pledeze în favoarea păcii, patrioții militanți din capitală au încercat să impună continuarea războiului cu Germania. Totodată, rebelii francezi doreau o republică, întrucât considerau conducerea provizorie drept o adversară a guvernământului popular. La fel ca fanaticii din 1792, acești republicani înverșunați au organizat așa-numita Comună din Paris, pregătindu-se să lupte împotriva Germaniei, dar și pentru un guvernământ reprezentativ. Administrația provizorie a sporit și mai mult furia comunarzilor căci le impunea cetățenilor o oneroasă povară financiară, plata impozitelor și arendelor, sistată pe durata războiului.

În februarie 1871, conducerea provizorie a încheiat tratatul cu Germania, iar în martie a trimis trupe care să-i dezarmeze pe comunarzi. Parizienii au ținut piept armatei, reușind să-l ucidă pe comandantul contingentului militar. În luna mai, Adolphe Thiers, șeful guvernului provizoriu, a ripostat printr-un atac armat asupra capitalei. Au urmat lupte crâncene, care au durat mai mult de o săptămână, soldându-se cu mii de morți și cu zdrobirea Comunei din Paris. În contextul haotic al unui război pe cale de a fi pierdut și al unor violente conflicte civile, în Franța începe să se cristalizeze o nouă formă de guvernare.

Înainte de sfârșitul războiului franco-prusac, germanii îi permisese războiului să-și aleagă o adunare reprezentativă, astfel

încât această conducere provizorie să poată începe negocierile de pace.

Întrunindu-se pentru a constitui un nou guvern, membrii adunării au proclamat Republica a Treia. Această inițiativă oarecum surprinzătoare era rezultatul unei scindări monarhiste. O facțiune dorea un rege în tradiția Vechiului Regim. Cealaltă voia un monarh care să guverneze în interesul clasei înstărite a oamenilor de afaceri, cum făcuse Ludovic Filip.

Impasul regalist a permis unei minorități republicane să domine și să institue un sistem de guvernare asemănător cu cel din Anglia. În structura înființată în 1875, președintele era în mod formal șeful statului, fără a deține mai multă putere decât un monarh englez. Legislația prevedea și existența unui puternic organism parlamentar, care includea o cameră superioară (Senatul) și o Cameră a Deputaților. Toți bărbații aveau dreptul de a vota membrii camerelor, un grad al democrației la care Anglia urma să ajungă abia peste un deceniu.

O dată instituit sistemul, partidul, sau mai degrabă coaliția de partide care deținea majoritatea în legislativ, a ales un organ executiv. Un prim-ministru devenea automat șeful cabinetului. Membrii executivului ocupau posturi de înaltă răspundere, însă camera își păstra autoritatea supremă.

Cum spectrul politic era compus dintr-o multitudine de partide, nu două dominante ca în Anglia, prim-miniștrii francezi rareori au reușit să mențină o coaliție și să câștige majoritatea în legislativ. Astfel, în Republica a Treia au avut loc frecvente căderi de guvern, miniștrii fiind înlocuiți cu cabinete sprijinite pe o nouă combinație de deputați. Din acest punct de vedere, sistemul de guvernare francez s-a deosebit radical de cel englez din aceeași perioadă.

Instabilitatea executivului în Franța a creat o stare de nesiguranță pentru Republica a Treia, pe lângă multe alte probleme care amenințau sistemul de guvernare populară. Descoperirea unor fraude financiare, în care erau implicați membrii ai camerelor, a diminuat sprijinul maselor față de acest sistem. Nemulțumirile legate de conducerea republicană au alimentat opțiunea cetățenilor francezi pentru o guvernare autoritară cu sprijin popular. La sfârșitul deceniului al optulea s-a creat un larg curent de opinie în favoarea generalului Georges Boulanger. Tot mai mulți sperau că el va prelua puterea. Însă generalul a plecat din țară în 1889, iar mai târziu s-a sinucis pe mormântul iubitei lui, la Bruxelles, în 1891.

Anul 1894 a adus cu sine un alt eveniment de răsunet. Căpitanul Alfred Dreyfus a fost acuzat de spionaj în favoarea Germaniei. Adevărații trădători din corpul de ofițeri aveau nevoie de un țap ispășitor. Ei l-au ales ca victimă pe Dreyfus în parte pentru că era

evreu, iar camarazii lui manifestau clare tendințe antisemite. Condamnarea acestui ofițer nevinovat și încarcerarea lui pe Insula Diavolului au provocat o criză care a periclitat existența republicii mai mult decât toate problemele survenite până atunci.

Apărătorii căpitanului au luptat pentru eliberarea lui, dar și pentru salvarea guvernului, întrucât opoziții lui Dreyfus au folosit cazul respectiv pentru a declanșa o campanie de denigrare a republicanilor. Susținătorii lui Dreyfus nu au obținut achitarea lui decât în 1899, anularea condamnării venind abia după alți șapte ani. Republica a Treia a avut de suferit, dar a ieșit învingătoare.

Victoria susținătorilor lui Dreyfus i-a determinat pe susținătorii republicii să înăsprească legislația împotriva acelei facțiuni a opoziției reprezentată de clerul catolic. Legile promovate în anii optzeci slăbiseră influența Bisericii, restrângându-i formele de organizare și creând un sistem de învățământ public gratuit, în care era interzisă educația religioasă. Noile măsuri luate la începutul secolului XX limitau și mai mult activitățile laice ale catolicilor, decretând completa separare a Bisericii de stat.

Guvernământul a manifestat o atitudine mai benevolentă față de clasa muncitoare, legalizând sindicatele în 1884. Drept urmare, clasa muncitoare lua un nou avânt, după ani întregi în care avusese o influență redusă. În cadrul Republicii a Treia a progresat și socialismul, care și-a intensificat presiunile asupra republicii prin solicitarea unor programe de bunăstare socială. Totuși, forțele muncitorești nu au beneficiat de sprijinul popular de care se bucurau cele din Germania și Anglia. Ca atare, s-a menținut tradiția de guvernare fără a se ține seamă de doleanțele clasei muncitoare.

La rândul lor muncitorii au luat atitudine în spiritul propriilor tradiții, astfel că după 1906 au recurs la tactica acțiunii directe. Grevele s-au înmulțit, iar sindicatele au lansat chemarea la grevă generală ca instrument revoluționar. Totuși, devotamentul popular față de națiune a crescut spectaculos, după cum avea să demonstreze marele război ce se profila la orizont.

Italia. Franța revoluționară a dat naționaliștilor germani și italieni lecții despre puterea și gloria la care putea ajunge un popor unit și angajat politic. Astfel, în 1870, noul Regat al Italiei anticipa un asemenea gen de răsplată pentru generațiile sale de sacrificiu. În următorii patruzeci și cinci de ani, o multitudine de diferende sociale au împiedicat împlinirea acestui ideal, punând sub semnul întrebării însăși ideea de națiune italiană.

Mulți lideri ai campaniei de unificare visaseră să creeze un stat laic, fidel principiilor liberale. Clerul catolic se împotrivese cu înverșunare, iar după unificare, biserica a continuat să se opună

existenței statului național. Atitudinea refractară a clerului a făcut dificilă realizarea adevăratei unificări, mai ales că țărănimea, care alcătui majoritatea populației, rămăsese atașată vechilor valori ecleziastice. Lipsa de adeziune a țărânimii apărea și mai semnificativă în condițiile în care aceasta era concentrată în sudul peninsulei. În 1914, diferendele de ordin religios, social, economic și regional au continuat să rămână o problemă în Italia.

În pofida diviziunilor sociale, guvernul italian s-a angajat într-un experiment democratic care a afectat populația întregii peninsule. Deși o mare parte dintre italieni a continuat să rămână fidelă mai curând statelor separate decât Italiei, totuși națiunea avea un sistem comun de guvernare, cu o structură foarte asemănătoare cu cea a Republicii a Treia din Franța.

Regele Victor Emmanuel al II-lea ocupa o poziție echivalentă cu cea a președintelui francez. Senatul avea o componentă unică prin faptul că membrii lui erau fie rude cu regele, fie numiți de către el. Cu toate acestea, Camera Deputaților se alegea prin vot, ca în Franța, deși până în 1912 electoratul a continuat să fie foarte redus numeric. În același an, Italia a acordat drept de vot tuturor bărbaților, drept instituit în Franța în 1848, iar în Marea Britanie în 1884.

Întrucât înainte de 1914 democrația limitată din Italia conferea prea puține drepturi claselor de jos, legislația socială s-a bucurat de o atenție și mai scăzută decât în Franța. În schimb, liderii și-au concentrat eforturile asupra controlului clasei muncitoare militante și asupra câștigării de adepți fideli pentru cauza glorioasă a construirii imperiului, mai ales în Africa de Nord. Tânărul stat național italian și democrația sa încă și mai tânără nu au înregistrat același succes ca Germania, Anglia și Franța în încercarea de a mobiliza populația, nici măcar atunci când campaniile expansioniste au obținut unele victorii. În ciuda acestor eșecuri, până în 1914 italienii puseseră bazele unui stat național modern.

Rusia. Când Alexandru al II-lea (1855-1881) a devenit țarul Rusiei, el domnea peste cel mai întins stat din Europa și peste o populație de 75 000 000 de locuitori. Din nefericire, imperiul lui era mai puțin omogen decât orice altă țară de pe continent. Această lipsă de unitate era în parte rezultatul mării diversități culturale a supușilor țarului. Numărul de naționalități cuprinse între granițele imperiului oscila între 120 și 200, în funcție de criteriile de determinare. Există însă și un alt tip de fragmentare socială, mai îngrijorătoare chiar decât diviziunile naționale. Noul țar considera, de fapt, că discrepanța dintre masele de țărani săraci și aristocrația restrânsă ca număr, dar beneficiind de imense privilegii, ar fi putut

însemna ruina imperiului, dacă nu se puneau în aplicare o serie de reforme sociale la scara întregului stat.

Alexandru a acționat cât a putut de repede împotriva rezistenței micii nobilimi, care se temea de pierderile economice și de tulburările sociale pe care le-ar fi putut provoca desființarea șerbiei. Decretul din 1861 elibera toți șerbii și totodată venea în întâmpinarea intereselor de ordin economic ale foștilor stăpâni, stipulând ca aceștia să fie despăgubiți în bani pentru pământul și lucrătorii la care renunță.

Banii respectivi erau plătiți de stat, însă șerbii eliberați trebuiau să achite taxe anuale către stat timp de patruzeci și nouă de ani. Enormă îndatorire și atribuirea cu 20% mai puțin pământ țăranilor decât lucraseră ca șerbi a redus substanțial rezultatele pozitive ale măsurii. Mulți reformatori au condamnat desființarea șerbiei și au instigat la revoluție. Această opoziție s-a menținut, deși Alexandru al II-lea a continuat să aplice o serie de reforme care au amplificat influența populară la nivel local, au modernizat armata și au creat condiții mai propice pentru desfășurarea procesului educațional.

Situația generală din timpul domniilor lui Alexandru al II-lea și a fiului său Alexandru al III-lea (1881-1894), au favorizat izbucnirea a numeroase mișcări tinzând către o reformă radicală sau către revoluție. În această perioadă apare un număr neobișnuit de mare de activiști politici, hotărâți să răstoarne vechiul regim.

Mișcările revoluționare având drept scop răsturnarea vechii ordini sociale și politice din Rusia au izbucnit în primii ani ai secolului al XIX-lea, sub influența intelectualității răzvrătite. Până în a doua jumătate a secolului acești lideri rebeli nu s-au bucurat de susținerea populației.

În deceniul al șaselea asemenea mișcări au căpătat însă o oarecare amploare, în momentul în care studenții și alte categorii sociale au îmbrățișat teoria potrivit căreia țăranii ruși aveau capacitatea înăscută de a crea și a trăi într-o societate socialistă rurală. Intelectualii care susțineau acest punct de vedere au devenit cunoscuți sub numele de *narodniciști*. În anii șaptezeci, o parte dintre ei au încercat să penetreze mediul rural și să instige la revoluție. Demersul lor a înregistrat un eșec evident. Țărănimea rusă nu înțelegea intențiile acestor vizitatori ciudați.

În urma eșecurilor acestor prime acțiuni idealiste, mișcarea de tip populist s-a destrămat. Unii dintre reprezentanții acesteia au rămas cu convingerea că populația rurală poate fi luminată, în așa fel încât transformarea Rusiei să se opereze pe cale pașnică. Alții susțineau că, dimpotrivă, numai violența poate distruge sistemul opresiv. În 1881, membrii unei facțiuni militante, "Voința Poporului", au reușit să-l asasineze pe țarul Alexandru al II-lea. Deși noul țar, Alexandru al III-lea, a dezlănțuit o represiune

brutală, pe parcursul domniei lui mișcările pentru reformă sau revoluție au continuat să se dezvolte, de regulă acțiunile de protest desfășurându-se în secret sau în exil.

Gheorghi Plehanov a creat prima organizație marxistă rusă în 1883, anul morții lui Marx. În anii nouăzeci, marxiștii deveniseră o grupare importantă în sânul mișcării revoluționare rusești. În 1898, reprezentanții ei s-au reunit la Minsk, unde au înființat Partidul Social Democrat, răspândindu-și ideile prin intermediul ziarului *Iskra* (*Scânteia*).

În 1903, marxiștii ruși au ținut prima conferință internațională la Bruxelles. Între timp, Vladimir Ilici Lenin ajunsese principala personalitate a Partidului Social Democrat.

Atunci când se întruneau, social-democrații se angajau adesea în dispute înfierbântate. La Bruxelles, Lenin s-a aflat în fruntea unei facțiuni care cerea adoptarea unei atitudini radicale în interiorul partidului, o adevărată dictatură a conducătorilor asupra membrilor de rând. El a obținut majoritatea voturilor, de unde termenul de *bolșevici* pe care l-au primit adepții săi. Membrii grupării de opoziție, care se declarau în favoarea unor proceduri de partid mai democratice, au rămas cunoscuți sub denumirea de *menșevici*, adică minoritari.

Aceste două facțiuni au format două partide separate, bolșevicii militând pentru o revoluție armată a muncitorilor conduși de o elită organizată, revoluție care urma să depășească printr-un salt spectaculos etapa capitalistă. Menșevicii susțineau o doctrină marxistă tradițională și mai moderată. Începând cu anul 1903, Lenin va eclipsa pe ceilalți marxiști ruși și va edifica forța comunistă radicală care va ajunge la putere în 1917.

Până atunci, însă, Rusia a intrat, în 1904, în război cu Japonia, rivala ei imperialistă de la răsărit. Iar anul următor a adus pentru armatele țariste o înfrângere cruntă și umilitoare. Povara războiului a sporit și mai mult dificultățile materiale ale maselor, scoțând în evidență grava incompetență a conducerii statului.

În ianuarie 1905, muncitorii din Petersburg s-au revoltat împotriva condițiilor tot mai grele de trai și s-au alăturat unei demonstrații pașnice care avea drept scop să înmâneze țarului o cerere de reformă a fabricilor (de exemplu, ziua de muncă de opt ore), menită să rezolve o parte din dificultăți. Conduși de un preot, părintele Gapon, două sute de mii de oameni au mărșăluit către palatul țarului din centrul orașului. A urmat un masacru. Trupele țarului Nicolae al II-lea (1894-1917) au ucis aproape 500 de oameni și au rănit alte câteva mii. Ziua a intrat în istorie sub denumirea de „Duminică sângeroasă”.

În urma masacrului de la Petersburg s-a declanșat o revoltă de mari proporții. Conducerea statului a promis câteva reforme, dar în septembrie numărul grevelor din capitală a crescut, mulțimile

au ieșit în stradă și, în cele din urmă, a avut loc o grevă generală de mari proporții. Rebelii din Petersburg, Moscova și alte orașe mari au început să se organizeze politic pentru a negocia cu conducerea statului. Ei au format consilii muncitorești (*soviete*), care în orașe precum Petersburgul rivalizau cu autoritatea de stat.

Presat de evenimente, Nicolae al II-lea s-a angajat să întreprindă reforme mai drastice. În octombrie 1905, el și-a declarat intențiile printr-un decret. La începutul anului 1906 revolta din orașe s-a mai atenuat parțial datorită concesiilor făcute de țar, însă în mediul rural revoltele au continuat pe tot parcursul anului. Manifestul din octombrie reprezenta de fapt angajamentul transformării Rusiei în monarhie constituțională.

Conducerea statului a prezentat detaliile unui sistem reformat în Legile Fundamentale (6 mai 1906). În pofida concesiilor acordate, țarul deținea autoritatea supremă. Avea dreptul de a controla armata și politica externă, de a conduce Biserica Ortodoxă sau de a convoca și dizolva noul organism legislativ (Duma). El avea până și dreptul de a anula orice lege aprobată de Dumă. Totuși era un pas înainte. Până atunci nu existase nici un parlament național rusesc, oricât de limitat ca atribuții. Mai mult decât atât, membrii Dumei urmau să fie aleși prin vot.

Prima Dumă părea să promită mult mai mult decât simulacrul unei reforme. Aproape toți bărbații au câștigat dreptul de a-i vota pe membrii adunării, astfel că a fost ales un corp legislativ puternic reformist, nu unul conservator, așa cum se așteptau anumite cercuri.

Membrii Dumei au propus împroprietărirea țăranilor cu pământurile aflate în proprietatea statului, Bisericii și nobililor, precum și elaborarea unei constituții. Statul a făcut tot posibilul să controleze alegerile pentru a doua Dumă, asigurându-se că aceasta va fi obedientă.

Întrunită la 5 martie 1907, noua Dumă s-a dovedit a fi și mai reformistă. Noul prim-ministru, Piotr Stolipin, a dizolvat-o. În ziua în care a fost dizolvată cea de-a doua Dumă, o nouă lege electorală împiedica orice control al reformiștilor asupra viitoarelor adunări legislative. Astfel, în 1907, când s-a întrunit a treia Dumă, peste 300 din cei 442 de reprezentanți erau simpatizanți ai regimului.

Cea de-a patra Dumă (1912-1917) a avut aceeași atitudine conservatoare. Deși aceste adunări erau dominate de dreapta conservatoare, liberalii moderați exercitau o influență considerabilă. Semiliberalii respectivi erau octombriștii, reprezentanții unui partid care accepta monarhia constituțională promisă în manifestul din octombrie 1905. Ei erau expresia intereselor nobililor și industriașilor adepți ai unei reforme moderate.

Pușinii cadeți din Dumă au devenit principalii critici ai sistemului de guvernare. Ei reprezentau îndeosebi funcționarii de profesie, dar se bucurau de un sprijin considerabil și din partea clasei mijlocii. Existau chiar și câțiva nobili simpatizanți ai cadeților. Totuși, în pofida prezenței lor, Duma ajunsese incapabilă să mai participe la guvernarea Rusiei.

Revoluționarii nu au avut acces în Dumă, însă și-au continuat atacul asupra sistemului. Teroarea dezlănțuită de ei a făcut 1400 de victime în 1906 și 3000 în 1907. Rebelii atacau membrii din conducerea statului, fără să-și facă probleme pentru nevinovații care își puteau pierde viața în cursul acestor acțiuni. O explozie declanșată de ei în 1906 într-una din reședințele primului ministru s-a soldat cu peste 30 de victime.

Stolipin a ripostat atât prin represiune, cât și prin reformă. El a instituit legea marțială în anumite regiuni ale Rusiei, înființând tribunale în care urmau să fie judecate procesele. Aceste tribunale se preocupau prea puțin de respectarea legii. Procesele judecate în pripă au dus la executarea a peste 1000 de persoane (rușii au început să numească lațul călăului *cravata lui Stolipin*). În general, represiunea și-a atins scopul. Pentru moment, actele teroriste s-au restrâns numeric.

Programul de reformă se axa în primul rând pe eforturile țarului de a redistribui o parte a pământului rusec. El urmărea să creeze un grup conservator de agricultori particulari, care să sprijine sistemul. Politica funciară nu a reprezentat totuși o transformare economico-socială reală în interesul țărănimii. Acest lucru nici nu era posibil, din moment ce primul ministru refuza să ia pământ de la nobili fără a-i despăgubi integral pentru proprietățile respective. Principalul său scop îl constituia prezervarea vechii ordini.

Epoca de represiune a administrației Stolipin a avut un sfârșit paradoxal. La 14 septembrie 1911, un agent de poliție care lucra sub acoperire într-un grup revoluționar l-a împușcat mortal pe primul ministru. Ulterior, alți funcționari de stat, mai puțin eficienți, s-au străduit să mențină unitatea unui imperiu vast, divers și măcinat de conflicte interne. Apoi, în 1914, dinastia Romanov a condus Rusia sfâșiată de contradicții într-un război european multinațional, care avea să dureze patru ani.

Noul imperialism. Desăvârșirea cuceririi lumii de către puterile europene. Expansiunea europeană în afara granițelor continentului, începută în epoca modernă timpurie nu a încetat niciodată, însă agresiunea împotriva altor state a pierdut din intensitate cam cu un secol înainte de anul 1870. La sfârșitul secolului al XIX-lea a început o nouă campanie imperialistă, mai puternică și mai eficientă. Efectul conjugat al mai multor

elemente a avut drept consecință cea de-a doua fază a cuceririi lumii.

Între 1870 și 1880, Anglia, Belgia, Olanda, Germania și Franța aveau deja sisteme industriale bine dezvoltate, celelalte state intrând și ele în procesul de modernizare economică. Mulți oameni de afaceri se temeau oarecum nejustificat la gândul că, pe măsura continuării procesului de industrializare în Europa, resursele naturale și piețele de desfacere ar putea deveni în curând insuficiente pentru a susține creșterea economică. Convingerea că națiunile lor trebuiau să achiziționeze noi teritorii care să furnizeze atât materii prime, cât și clienți pentru produsele industriale i-a determinat pe anumiți industriași să sprijine ideea unei expansiuni imperialiste.

În acești ani, întreprinderile industriale și dezvoltarea economică a Europei erau controlate din ce în ce mai mult de mari firme de investiții. O dată cu consolidarea sistemului economic modern, finanțistii și investitorii particulari au început să-și facă planuri de afaceri tot mai rentabile, pe care Europa era prea mică pentru a le aduce la îndeplinire. Dincolo de granițele continentului însă existau o infinitate de posibilități financiare.

Uneori, conducători de stat precum Bismarck s-au opus inițial tendințelor imperialiste ale capitaliștilor și ale altor grupuri sociale, însă ulterior au cedat. Susceptibilitatea funcționarilor de stat în fața acestor cereri deriva în parte din conștientizarea necesității ca statul național în proces de consolidare să câștige și să păstreze sprijinul oamenilor de afaceri și al altor segmente ale clasei mijlocii care împărtășeau aceleași puncte de vedere. Fără bunăvoința acestor forțe sociale extrem de bogate, educate și active politic, chiar și regimurile autocrate ar fi suferit o diminuare a puterii. Statele democratice trebuiau să se supună necondiționat voinței unor astfel de grupuri de presiune influente.

Noul naționalism al epocii înflăcăra inimile liderilor politici la fel ca și pe cele ale oamenilor de afaceri, intelectualilor, vârfurilor ecleziastice și multor altor categorii de cetățeni. Convinși de superioritatea culturii lor naționale și a statului care o personifica, liderii și masele entuziaste erau pregătite să întreprindă o inițiativă imperialistă comună, dovedindu-și forța prin cucerirea și colonizarea unor teritorii străine.

În plus, la sfârșitul secolului al XIX-lea, darwinismul social și rasismul au exercitat o puternică influență. Distorsionarea teoriei lui Darwin a alimentat conflictele izbucnite pe glob între națiuni care țineau să-și dovedească superioritatea, cea mai capabilă urmând să triumfe asupra popoarelor pe care pornise să le cucerească, întrecându-și rivalii europeni în competiția imperialistă. Rasismul a izvorât, de asemenea, din credința că anumite rase erau superioare prin naștere. Conștienți de

superioritatea rasei lor albe (germanice sau britanice, cum credeau unii), rasiștii europeni au decretat că datoria lor este să supună rasele inferioare din afara granițelor continentului.

Alți europeni, care nu manifestau față de atitudini darwiniste sau rasiste, pur și simplu nutreau convingerea că civilizația lor le depășea pe toate celelalte din punct de vedere material, moral și spiritual, condiție care le impunea obligația de a emancipa popoarele înapoiate din restul lumii. Mai precis, ei susțineau ideea de extindere a puterii europene cu scopul de a aduce acestor nefericiți confort, valori umane și credința într-o civilizație superioară. Pornirile imperialiste de acest fel au persistat chiar și atunci când beneficiarii modernizării se împotriveau și trebuiau supuși cu forța.

În secolul al XIX-lea, când tendințele imperialiste europene s-au intensificat, ele au afectat mai puternic doar zonele unde anterior europenii făcuseră doar mici incursiuni, Asia, Oceania și Africa.

La începutul epocii moderne, Portugalia a atacat India, însă afacerile particulare ale englezilor, care au organizat Compania Indiilor de Est, au determinat ocuparea acestei arii și ulterior, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dominarea întregului continent. În perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, câteva mii de administratori britanici și jumătate de milion de autohtoni au construit un aparat birocratic colonial care guverna aproape două treimi din uriașul subcontinent, influențând indirect afacerile publice din restul Indiei. Populația colonizată, care număra între 200 și 300 de milioane de locuitori, a beneficiat, dar a și suferit de pe urma politicilor pe care nu le putea influența în nici un fel.

Dominația britanică a accelerat bunăoară dezvoltarea unui stat modern, a practicilor economice și medicale moderne. Aceste schimbări au ameliorat curând starea de sănătate și securitatea civilă a unui număr restrâns de persoane. Autoritățile au încercat, mai mult, să pună capăt anumitor practici tradiționale, cum ar fi arderea soțiilor de vii o dată cu cadavrul soților. Poate că victimele potențiale ale ritualului ar fi apreciat această măsură, însă, în general, încălcarea tradiției provoca reacții negative. Rasismul și practicile spoliatoare ale britanicilor i-au nemulțumit cu siguranță și mai mult pe indieni. Astfel, la sfârșitul veacului al XIX-lea oprimarea rasială a declanșat în India o mișcare naționalistă care în scurt timp s-a bucurat de o adeziune largă în rândul maselor.

Sfera afacerilor desfășurate de Compania britanică a Indiilor de Est la începutul secolului al XIX-lea includea și introducerea opiului în China spre comercializare. Conducătorii chinezi au încercat să pună capăt acestui comerț dar britanicii au ripostat prin forța armelor. Anglia a câștigat aceste războaie ale opiului (1839-1842), în urma cărora China și-a pierdut parțial suveranitatea.

Învingătorii au reușit să obțină dreptul de a-și continua afacerile cu opiu, fixând totodată tarife avantajoase pe mărfurile englezești vândute în China și aplicând cetățenilor britanici rezidenți în țară legislația britanică, nu chineză.

În continuare, Franța, Rusia și Statele Unite au umilit și mai mult China, extinzând aceleași privilegii tarifare și drepturi legale asupra cetățenilor lor. Probabil că și japonezii ar fi suferit o limitare similară a suveranității dacă nu și-ar fi occidentalizat instituțiile economice și militare suficient de mult încât să-i țină la distanță pe europeni și pe americani. Creșterea puterii Japoniei i-a permis acestei națiuni asiatice să-și construiască în zonă un imperiu colonial propriu și să înfrângă un gigant european în războiul ruso-japonez (1904-1905).

Expansiunea Rusiei a urmat o altă cale. Un capelan creștin ortodox rus, cu crucea ridicată deasupra capului a pătruns în Tașkent în fruntea armatelor care au ocupat orașul în iunie 1865. Acest centru musulman cucerit de soldați în numele țarului Alexandru al II-lea era primul oraș important capturat de el într-o vastă regiune din Asia Centrală, Turkestanul Occidental. Un deceniu mai târziu, imperiul rus înglobase întreg acest teritoriu.

Până în 1875, Rusia a obținut și alte posesiuni la est de Asia Centrală. Sub presiunea simultană a Angliei, Franței și Rusiei, în 1858 și 1860, China a semnat tratate prin care renunța la o serie de teritorii în favoarea țarului. În continuare, Rusia a cedat Japoniei un lanț de insule din Pacific, în schimbul jumătății sudice a Sahalinului. Expansiunea imperialistă sub Alexandru al II-lea a reprezentat punctul culminant al unei îndelungate istorii conflictuale între ruși și popoarele turcice și asiatice din această regiune. Demersul imperialist a fost motivat și de considerații religioase. Probabil însă că agenții expansiunii ruse erau preocupați mai curând de profiturile materiale și strategice pe care doreau să le realizeze. Indiferent de intențiile rușilor, modul de viață al autohtonilor din zonă s-a schimbat foarte puțin.

În timp ce Alexandru al II-lea își extindea imperiul către nordul Asiei, Napoleon al III-lea asigura Franței un nou imperiu colonial în sud. O demonstrație de forță a flotei sale la Saigon a marcat debutul campaniei imperialiste franceze în această regiune, în anul 1859. Zece ani mai târziu, trupele împăratului ocupau întreaga Indochină. Agenții imperialiști ai celui de-al doilea Imperiu și ai Republicii a Treia au depus eforturi mai susținute de convertire a băștinașilor asiatici la modul de viață european decât rușii și englezii. Totuși francezii au continuat să-i trateze pe locuitorii Indochinei ca pe o populație supusă și inferioară, ceea ce a generat, ca și în India, mișcări naționaliste anticoloniale.

În secolul al XIX-lea, după mai bine de 300 de ani de când portughezii începuseră să cucerească primele colonii de coastă în

Africa, europenii continuau să dețină o porțiune foarte mică din continent, fără a ști aproape nimic despre geografia lui fizică și socială. În următorii șaptezeci de ani, ei și-au accelerat treptat ritmul de anexare teritorială, angajându-se într-o competiție năvalnică de cucerire a întregului continent.

Olandezii își adjudecaseră, la începutul epocii moderne, Capul Bunei Speranțe, o vastă colonie din extremitatea sudică a Africii. În 1806, englezii au cucerit Cape Town, de unde au început să pătrundă în interior. Coloniștii olandezi (burii) s-au revoltat, mai ales după ce englezii au decretat abolirea sclaviei în 1834. Ca să scape de englezi, burii s-au retras în interiorul continentului (1834-1837), unde s-au organizat în două republici. Conflictele între primul și al doilea val de invadatori europeni au persistat. În cele din urmă, o numeroasă armată britanică a pus capăt acestor divergențe în brutalul Război al burilor (1899-1902).

Penetrația franceză începută în 1830 pe coasta Africii de Nord, în Algeria, a provocat o reacție și mai ostilă decât cea produsă în aceiași perioadă de englezi în sud. Au trebuit să treacă treizeci de ani de lupte crâncene cu musulmanii algerieni pentru ca Franța să dobândească controlul definitiv în regiunea de coastă. Proiectul lui Napoleon al III-lea de construire a Canalului de Suez, încheiat în 1869, preciza marile interese franceze pe continentul negru. Cu toate acestea, Anglia s-a împotrivit prompt pătrunderii Franței în colțul nord-vestic al continentului, ajungând chiar să controleze canalul (1872). În continuare, rivalitatea franco-engleză în zonă a crescut atingând cote primejdioase.

În vreme ce trupele britanice și franceze încercau să ocupe nordul și sudul Africii, regele belgian Leopold al II-lea a pătruns în inima continentului, cucerind această regiune cu titlul de posesiune personală. David Livingstone, medic și misionar englez, ajunsese în Africa Centrală în 1841. Ca subterfugiu de atragere a cititorilor, ziarul newyorkez "Herald" l-a trimis pe H. M. Stanley în căutarea doctorului Livingstone (1871). În continuare, Stanley a promovat comerțul în teritoriile de pe fluviul Congo explorate de el. În 1876, Stanley a reușit să-l convingă pe Leopold să-i cedeze un teritoriu vast amplasat la sud de fluviul Congo, și să creeze plantații de cauciuc, ca afacere particulară. Franța a intervenit imediat, pretinzând teritoriul aflat la nord de fluviu. Era începutul unui puternic conflict

Noul regat din Africa Centrală al lui Leopold era o colonie personală, nu o posesiune belgiană. El conținea teritorii râvnite în egală măsură de Franța, Anglia, Portugalia și Germania. Astfel, conducătorii marilor puteri europene au decis să țină o conferință în cadrul căreia să rezolve aceste diferende și să reglementeze colonizarea teritoriilor din jurul deșertului Sahara. În discuțiile purtate la Berlin, participanții au convenit că ținutul african al lui

Leopold era o posesiune personală, neputând fi controlată nici de Belgia, nici de alt stat. De asemenea, diplomații au delimitat un perimetru convenabil pentru colonia lui Leopold, declarând că, pe viitor, marile puteri nu puteau avea pretenții decât asupra teritoriilor ocupate efectiv.

După conferința de la Berlin, regele Leopold a continuat să-și exploateze plantațiile cu aceleași metode inumane de muncă “sclavagistă” ca și anterior. În decursul anilor s-a declanșat o anchetă internațională pe această temă. Sub presiunea comunității internaționale care urmărea cu un ochi critic proiectul inițiat de monarhul belgian, până la urmă colonia a fost preluată de stat, în 1908, ea devenind cunoscută sub denumirea de Congo belgian.

Goana frenetică după noi teritorii, care a condus la convocarea Conferinței de la Berlin, a continuat și după încheierea lucrărilor acesteia. Britanicii au cucerit regiuni la nord de Capul Bunei Speranțe, ajungând până la teritoriile ocupate de germani, portughezi și belgieni. La nord de fâșia formată de Africa de Est, Anglia a mai cucerit alte două colonii (Kenya și Uganda), impunându-le Egiptului și Sudanului statutul de *protectorat*. Astfel, cea mai mare parte a Africii de Est aparținea englezilor. Franța a înglobat aproape două treimi din vestul continentului în imperiul ei și, dacă nu ar fi fost blocată de Anglia, ar fi continuat să înainteze către est, spre Marea Roșie. Spania, Germania și Italia dețineau teritorii relativ mici în Africa de Nord. În 1911, italienii au cucerit Tripoli pe care l-au rebotezat Libia. După căderea regiunii tripolitane, numai Etiopia în estul Africii și Liberia pe coasta de vest și-au mai păstrat independența. În 1896, etiopienii reușesc să respingă o expediție italiană, prezervându-și libertatea. Liberia, stat înființat de americani pentru sclavii eliberați, și-a păstrat, de asemenea, neatârnată. Oricum, până în 1914, marile puteri europene cuceriseră cea mai mare parte a lumii. Începând cu această dată, au început să-și dispute propriile teritorii.

România în relațiile internaționale (1878-1914). Prevederile tratatului de la Berlin au fost primite cu răceală și resentiment în România, pierderea sudului Basarabiei fiind interpretată ca o încălcare a suveranității naționale. Drept urmare, Rusia a devenit din nou, atât în ochii guvernului cât și în cei ai opiniei publice, inamicul public numărul unu, cel care își înșela aliatul după ce se folosise de el în război.

În condițiile slăbiciunii franceze de după 1871 și ale interesului marilor puteri occidentale pentru Balcani, singurele țări care puteau reprezenta o contrapondere față de expansionismul rus erau Germania și Austro-Ungaria. În pofida relațiilor încordate cu Viena, tensionate nu numai din pricina Transilvaniei, dar și din cea a chestiunii Dunării și a raporturilor comerciale, guvernul liberal condus de I.C.Brătianu s-a apropiat treptat de Puterile

Centrale, ajungându-se în 1883 la semnarea unui tratat de alianță cu Austro-Ungaria, la care au aderat apoi Germania și Italia. Tratatul va fi reînnoit în 1892, 1902 și 1913, iar prevederile lui au fost ținute departe de cunoștința publicului, fiind cunoscute doar de șefii cabinetului. Ele nu au fost aduse niciodată în discuția parlamentului de teama respingerii lor. Totuși, în contextul internațional ulterior tratatului de la Berlin, aderarea la Tripla Alianță a avut unele efecte favorabile, a scos România din izolarea diplomatică în care se găsea, i-a consolidat poziția în sud-estul Europei, aducându-i în același timp unele avantaje economice pe piața central-europeană. În același timp însă, ea a stânenit lupta națională materializată prin ajutorul pe care regatul îl putea acorda deschis românilor ardeleni. Astfel, pe termen lung, alianța cu Puterile Centrale mergea în contra intereselor naționale și împotriva spiritului public autohton.

Față de zona balcanică, România a manifestat în această perioadă un interes scăzut. Relațiile cu Grecia au fost în general proaste, mai ales datorită problemei aromânești. Relațiile cu Poarta au fost practic inexistente. Cele cu Bulgaria au fost mai degrabă reci. Mai strânse au fost doar relațiile cu Serbia, Bucureștiul fiind, de obicei, ostil politicii antisârbești a Austro-Ungariei.

Renașterea politică și militară a Franței către sfârșitul veacului al XIX-lea, precum și o adevărată explozie de sentimente filofranceze în rândurile intelectualității, dublate de o eternă animozitate față de autoritățile maghiare, au pregătit terenul pentru lenta dar sigura reorientare diplomatică care va culmina cu ieșirea României din Tripla Alianță și aderarea ei la Antantă.

Războaiele balcanice au deviat pentru scurt timp atenția opiniei publice de la tot mai ascutitul conflict româno-maghiar din Transilvania. Încheierea celui de-al doilea război balcanic prin pacea de la București a adus României Cadrilaterul, acea parte a Dobrogei lăsată Bulgariei în 1878. Măsura va învenina pentru multă vreme relațiile noastre cu vecinul de la miazăzi și va slăbi, în chip evident, frontul de sud în clipa intrării României în război.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

1. Care au fost principalele trăsături ale Germaniei bismarckiene?
2. Ce importanță și amploare au avut politicile sociale în Germania, Anglia și Franța?
3. Modernizarea principalelor state europene a fost un proces uniform sau a cunoscut diferențe de la un caz la altul?
4. Care au fost factorii care au predispus Rusia spre o cale a schimbării sociale de tip revoluționar?

5. Care au fost circumstanțele redimensionării fenomenului de expansiune europeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea?
6. Care a fost locul și rolul României în contextul Europei sud-estice între anii 1878 și 1914?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Alistaire Horne, *The Fall of Paris. The Siege and the Commune, 1870-1*, The Reprint Society, London, 1967.
2. Jacques Madaule, *Istoria Franței*, vol. II și III, București, 1973.
3. Giuliano Procacci, *Istoria italienilor*, Editura Politică, București, 1975.
4. J.M. Roberts, *The Pelican History of the World*, Penguin Books, 1986.
5. G.M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, Editura Științifică, București, 1975.
6. * * * *România în relațiile internaționale 1699-1939*, (coord. L. Boicu, V.Cristian, Gh. Platon, Editura Junimea, Iași, 1980.

TEMA X

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Originile primei mari conflagrații mondiale
2. Principalele operații militare de pe fronturile de vest și de est
3. Sistemul tratatelor de pace de la Versailles și importanța lui
4. Revoluția bolșevică sau instaurarea primului totalitarism al stângii

Condițiile existente în Europa începutului de secol XX sporeau probabilitatea unui conflict armat, deși conflagrația care avea să se dezlănțuie timp de patru ani între principalele puteri europene nu era, firește, inevitabilă. Un conflict european de asemenea proporții a fost generat, în principal, de un ardent naționalism și din influența a două sisteme potrivnice de alianțe.

Combinarea dintre puterea rusească și naționalismul slavilor din sud reprezenta o amenințare căreia Habsburgii nu-i puteau face față singuri. Numai că Austria avea un aliat redutabil în Germania. În 1871, când s-a format Imperiul German, el a devenit foarte curând cadrul instituțional care adăpostea cea mai puternică națiune de pe continentul european. De îndată ce a asigurat Germaniei poziția dorită, cancelarul Otto von Bismarck a inițiat o acțiune de protejare a intereselor națiunii prin instituirea unui sistem complicat de alianțe îndreptat în primul rând împotriva Franței.

Cât timp a fost la putere, Bismarck a reușit să țină atât Austria, cât și Rusia legate de Germania, zădărniciind astfel efortul Franței de a-și găsi un aliat puternic pe continent. Acest rezultat a fost obținut în deceniul al optulea prin formarea Ligii celor trei împărați, asocierea liberă a Germaniei, Austriei și Rusiei. Conflictele dintre imperiul Romanovilor și cel al Habsburgilor au determinat Rusia să iasă din Ligă în 1878, însă Bismarck a găsit o altă modalitate de prevenire a unei alianțe franco-ruse.

Interesele germane cereau mai presus de orice menținerea legăturilor cu Austria. Așadar, în 1879, Bismarck a încheiat în secret o Dublă Alianță cu Imperiul Habsburgic. Cele două puteri se angajau să lupte împreună împotriva Rusiei dacă această țară ar fi atacat fie Germania, fie Austria.

În 1882, Italia s-a alăturat structurii diplomatice austro-germane, creând Tripla Alianță. Prin caracterul secret al acestor acorduri și prin iscusite manevre diplomatice, Bismarck a reușit să mențină relații amicale între Germania și Rusia pe tot parcursul deceniului

al optulea, deși Alianța îi desemna pe ruși ca fiind potențialii dușmani. Cu toate acestea, structura de securitate s-a modificat rapid și periculos după retragerea lui Bismarck în 1890.

Succesorul lui Bismarck, Leo von Caprivi, nu era interesat de continuarea relațiilor amicale dintre Germania și Rusia. După expirarea acordurilor cu Germania, în 1894, statul țarist a încheiat o alianță cu Franța. Începând din deceniul al nouălea, Germania s-a slujit de Dubla Alianță cu scopul de a promova inițiativele agresive ale Austriei, în loc să le limiteze. Ca urmare, atitudinea Austriei față de Rusia a devenit mai îndrăzneță.

Evoluția structurii de putere de pe continent reprezenta o problemă gravă pentru Anglia. Rivalitățile imperialiste îi menținuseră pe britanici în conflict cu rușii și cu francezii, însă consolidarea rapidă a puterii militare a Germaniei și progresele ei remarcabile în comerțul internațional au devenit până la urmă principalul motiv de îngrijorare al englezilor. Așadar, în 1904, Franța și Anglia au încheiat “Antanta Cordială”, pact de apărare reciprocă, dar nu o alianță propriu-zisă. În 1907, aceste două națiuni au încheiat acorduri similare cu Rusia, creând Antanta. Acum marile puteri ale Europei erau grupate în două alianțe. Această structură diplomatică oferea garanția că, dacă vreuna dintre națiuni ar intra în vâltoarea războiului, toate celelalte o vor urma.

O perioadă de crize – cauzele imediate ale războiului

O serie de crize internaționale cu evoluție rapidă au încurajat formarea alianțelor menite să garanteze o mai mare securitate a statelor membre. Conflicte din ce în ce mai frecvente au afectat relațiile din interiorul grupărilor rivale și interacțiunile dintre aceste grupări – alianțele s-au strâns iar cele două tabere au devenit și mai agresive.

Imperiul african al Franței includea cea mai mare parte a Marocului, amplasat pe coasta nord-vestică. În 1905, împăratul Wilhelm al II-lea al Germaniei s-a dus la Tanger, în Maroc, unde s-a angajat să susțină eliberarea Marocului de sub dominația franceză. El intenționa să demonstreze că într-o asemenea confruntare francezii nu puteau să conteze pe sprijinul Angliei, partenera lor în noua Antantă. O conferință internațională ținută în 1906 la Algeciras, în Spania, a dovedit exact contrariul. Anglia nu

numai că a susținut dreptul Franței de a-și exercita dominația în Maroc, dar a și inițiat proiecte de colaborare militară în cazul unui război cu Germania. O confruntare similară între Franța și Germania, în 1911, a consolidat și mai mult relațiile militare din cadrul Antantei, accentuând ostilitatea statelor membre față de Tripla Alianță.

Conflictele internaționale care în 1914 au dus la izbucnirea Marelui Război au avut însă loc în Peninsula Balcanică. Astfel, regiunea și-a meritat denumirea de “butoi cu pulbere” al Europei. Componentele acestei “bombe” erau: lupta micilor state (Grecia, Serbia, Bulgaria și Muntenegru) pentru a-și extinde puterea sau teritoriul în detrimentul țărilor din jur, inclusiv Austria și Turcia ; lupta turcilor otomani de a-și păstra supremația asupra unei porțiuni cât mai întinse din Balcani, încercările Rusiei de a-și spori influența în zonă, eforturile Austriei de a face față amenințărilor Rusiei și forțelor naționaliste din Balcani.

Prima criză balcanică a început prin anexarea neașteptată a Bosniei-Herțegovina de către Austria, în 1908, cu scopul de bloca ambițiile turcești sau sârbe în această regiune. Serbia nu putea face nimic atâta vreme cât Rusia, slăbită de recentul război cu Japonia și de revoluția din 1905, nu-i oferea sprijinul. Totuși, la nevoie, trupele germane erau gata să intre în luptă de partea Austriei, astfel încât stratagema Habsburgilor a reușit. În urma acestui incident, Austria a devenit tot mai îndrăzneată, iar inamicii imperiului tot mai ostili.

După patru ani de relativă liniște în sud-estul Europei, în Balcani au izbucnit două războaie, la scurt timp, unul după altul. Primul a izbucnit în 1912, când Serbia, Grecia, Bulgaria și Muntenegru și-au unit forțele pentru a anexa teritoriile turcești. La o lună după încetarea ostilităților, lupta pentru împărțirea prăzii a generat războiul dintre Bulgaria și aliații ei. Bulgaria a fost învinsă. Totuși, amenințarea austriacă i-a împiedicat pe sârbi să profite de această victorie așa cum ar fi dorit. Serbia a considerat faptul drept un afront, așa că situația din Balcani a devenit mai explozivă.

În deceniile dinaintea declanșării războiului, în 1914, europenii au cochetat cu ideea de putere militară mai mult ca oricând în decursul istoriei. Această adeziune provenea într-o oarecare măsură din satisfacția și emoția de a privi desfășurările de forță militară dublate de certitudinea că forțe masive apărau interesele țării. Experiența sugera și considerentele de ordin practic care

justificau admirația față de puterea militară. De la jumătatea secolului al XIX-lea, războaiele au fost, de regulă, rapide și decisive, aducând rezultatele dorite cu prețul unor pierderi umane și materiale relativ scăzute.

Încrederea în primatul puterii militare a determinat statele europene să se angajeze într-o cursă a înarmărilor care a dus la formarea celor mai mari și mai distrugătoare armate cunoscute în istorie. Dimensiunile acestor armate și înzestrarea asigurată de epoca industrială necesitau o planificare atentă pentru mobilizarea lor. Angajamentele între aliați complicau și mai mult planurile strategice. De exemplu, conducătorii germani erau nevoiți să se pregătească pentru un război pe două fronturi. Ei considerau că mai întâi era necesar să înfrângă Franța, care se dezvoltă rapid, apoi să întoarcă armele împotriva Rusiei.

Aceste circumstanțe au determinat adoptarea unor strategii și proceduri de mobilizare complicate și rigide, care, o dată inițiate, ar fi fost greu de modificat. Chiar dacă scopul acestei competiții războinice era în primul rând defensiv, complexitatea situației sporea temerile și antipatiile naționale, amplificând fiecare criză.

Primul război mondial, 1914-1918

Criza din Balcani care a declanșat primul război mondial a început la 28 iunie 1914. În acea zi, la Sarajevo, în Bosnia, a fost asasinat arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austriei. Austria i-a făcut răspunzători de acest act terorist pe slavii naționaliști influențați de Serbia și a făcut asupra acesteia presiuni menite să ofere un pretext pentru declanșarea războiului. Guvernarea habsburgică era hotărâtă să înlătore definitiv pericolul slav, iar Germania a făgăduit o dată în plus să sprijine Austria, cu care era aliată. Rusia nu-i putea dezamăgi din nou pe slavii din sud. Ca atare, a asigurat ajutor Serbiei. O luna mai târziu a izbucnit Marele Război, printr-o reacție în lanț a mobilizărilor.

Declarația de război făcută Serbiei de către Austria la 28 iunie 1914 a determinat Rusia să-și mobilizeze trupele la granița Austriei și Germaniei, la 29 iulie. Doua zile mai târziu, Germania a cerut Franței să-și precizeze intențiile și totodată a trimis un avertisment categoric Rusiei să înceteze mobilizările. Cum conducerea țaristă nu a dat atenție avertismentului, la 1 august, Germania a declarat război Rusiei.

În aceeași zi în care Germania și Rusia au intrat în război, a început mobilizarea trupelor franceze. Peste doua zile,

Germania a lansat un atac prin Belgia în direcția Franței. Anglia a declarat că un tratat semnat în 1829 o obliga să apere statul neutru al Belgiei, astfel că, la 4 august, a intrat în război împotriva Germaniei. Planurile de război ale tuturor acestor combatanți anticipau victorii rapide, deci un război scurt. Din nefericire, previziunile lor nu au fost sortite să se îndeplinească.

Când Tripla Alianță și Antanta au dezlănțuit războiul, Italia a rămas la început neutră. Dar Germania și Austria și-au găsit alți aliați. În noiembrie 1914 li s-a alăturat Turcia. În anul următor, Bulgaria s-a aliat cu Germania și Austria. Aceste patru “Puteri Centrale”, grupate la un loc în mijlocul continentului, dispuneau de avantajul strategic de a-și putea coordona relativ ușor operațiunile militare. Un dezavantaj mai important era efortul epuizant al luptei pe două fronturi.

Pe frontul de vest, unde se decidea soarta războiului, Germania se confrunța cu trei dintre “puterile aliate”- Franța, Anglia și, din mai 1915, Italia. În 1917, Statele Unite au devenit o “putere asociată” de partea aliaților. În anul 1917, printre puterile aliate asociate se numărau și România, Grecia, Portugalia și multe state din America Latină. Pe frontul de est, Rusia ducea greul războiului luptând de partea Aliaților împotriva Puterilor Centrale.

Frontul de Vest

La câteva săptămâni după invazia Franței, a devenit limpede că ofensiva germană pe frontul de vest suferise un eșec. Forțele masate aici s-au rezumat la un război de rutină, fără prea multe manevre și cu mari pierderi de vieți omenești. Armatele potrivnice au săpat o serie de tranșee de-a lungul liniilor frontului care străbăteau estul Franței pe o lungime de circa 800 de km. Aici au rămas să se supravegheze una pe alta peste o fâșie de pământ neutră, scurmată de obuze și înțesată de sârmă ghimpată. Mitralierele, “reginele tranșeelor”, poziționate astfel încât să acopere liniile frontului cu foc încrucișat, făceau ca atacuri să fie extrem de distructive. Barajele de artilerie grea, vremea nefavorabilă, șobolanii au făcut din aceste tranșee iadul pe pământ. Noua tehnologie militară – gaze toxice, tancuri și avioane – a sporit ororile acestui război de tranșee.

Două din cele mai importante bătălii de pe frontul de vest ilustrează natura și consecințele luptei duse în asemenea condiții. După un război greu și costisitor, purtat pe toată durata anului 1915 aproape fără nici o deplasare a liniilor frontului, în 1916, comandamentul german a decis inițierea unui atac la Verdun, mai mult cu scopul de a ucide soldați francezi decât de a crea o breșă. Atacurile care durau de aproape un an “scăldaseră Franța în sânge”, cum se și dorea, pierderile

cifrându-se la aproximativ 350.000 de vieți. Dar și nemții au avut mult de suferit, înregistrând un număr aproape egal de victime.

În timp ce la Verdun se dădeau lupte crâncene, Anglia a lansat o ofensivă pe râul Somme. 70.000 de militari britanici au murit aici, înainte ca vreunul dintre ei să ajungă la liniile germane. Încă din prima zi de luptă un batalion canadian a pierdut 90% dintr-un efectiv de 800 de oameni. Aliații nu au reușit să înainteze mai mult de 10 km, fără să facă vreo cucerire mai importantă, în schimb, în cele șase luni ale campaniei de pe Somme au pierdut peste 600.000 de oameni. Pierderile Germaniei s-au ridicat la aproape 700.000 de soldați.

Frontul de Est

Pe frontul de est armatele au purtat un război mai dinamic. Cu toate acestea, în primul an rezultatele nu s-au deosebit prea mult de cele din vest – pierderi grele și nici o victorie remarcabilă în încheștarea dintre armata rusă și cea germano-austriacă. Totuși, în 1916, șansa părea să le suradă germanilor (care duceau greul efortului de război al Triplei Alianțe). Cum în 1917 economia Rusiei apoi sistemul socio-politic au început să se prăbușească, Germania avea toate motivele să spere că-și va muta în curând întregul efectiv pe frontul de vest.

Războiul naval

Încă de la începutul războiului, Anglia a deținut supremația pe mare, folosind acest avantaj pentru a menține o blocadă împotriva Puterilor Centrale. În cele din urmă, lipsa de materii prime și de hrană a zădărnicit în mare măsură efortul de război, provocând o adevărată foamete. Submarinele germane dominau adâncurile, având posibilitatea de a bloca Anglia, dar numai prin generalizarea atacului, împotriva tuturor navelor, inclusiv ale țărilor neutre ca Statele Unite. Germania a ezitat mult timp înainte de a-și lansa submarinele într-un astfel de război naval întrucât atacurile împotriva vaselor națiunilor necombatante i-ar fi determinat cu siguranță pe americani să declare război Puterilor Centrale. Dar cum în 1916-1917 se întrezăreau perspectivele unei victorii germane, iar efectele războiului începeau să se facă simțite asupra poporului german submarinele au pornit la atac.

În aprilie 1917, Statele Unite au declanșat război Puterilor Centrale, conflictul devenind “o cruciadă morală”, care reflecta atitudinea președintelui Woodrow Wilson față de această campanie militară. Wilson a descris conflictul drept o luptă pentru democrație, pentru “libertatea mărilor”, autodeterminare națională

și o lume guvernată prin diplomație cinstită și deschisă, sub îndrumarea “ Ligii Națiunilor”. El a rezumat aceste idealuri în cele “Paisprezece puncte”, făgăduind că acest conflict va fi “un război care va pune capăt tuturor celorlalte războaie”, astfel încât “lumea aflată în siguranță să poată instaura democrația”.

Revoluția din Rusia, din martie 1917, a înlocuit autocrația printr-o guvernare care părea orientată către o democrație parlamentară. Cu toate acestea, noii conducători s-au bucurat de o slabă adeziune din partea maselor, fără a beneficia de alte baze de putere. Ei au mai greșit și prin faptul că au continuat un război pe care majoritatea rușilor nu-l mai puteau suporta. Astfel, în noiembrie 1917, a izbucnit un al doilea val de revolte, care a adus la putere un guvern decis să scoată țara din război. La începutul anului 1918, Rusia s-a recunoscut învinsă.

Chiar și după încetarea războiului de pe frontul de est, Germania tot nu mai putea ieși învingătoare împotriva forțelor unite ale Puterilor Aliate occidentale. O ofensivă germană inițiată în primăvara și vara anului 1918 s-a oprit la 80 km de Paris, după care a urmat un contraatac al Aliaților. Până în toamnă, această ofensivă a adus victoria. La 11 noiembrie 1918, Germania a semnat armistițiul care punea capăt războiului.

Pacea de la Paris și urmările războiului

Președintele Wilson s-a dus la Paris ca să participe la Conferința de pace în calitate de șef al delegației Statelor Unite. El a luat această inițiativă fără precedent pentru un președinte al Statelor Unite pentru a se asigura că scopurile sale pacifiste vor fi consemnate în tratate. Numai că premierul francez Georges Clemenceau reprezenta o națiune decisă să-i pedepsească pe germanii care pierduseră războiul. Proiectele pacifiste ale lui Wilson stăteau în calea unui astfel de tratat cu caracter punitiv. Primul ministru al Angliei, David Lloyd George venise la Paris cu intenții mai apropiate de cele ale lui Clemenceau decât ale lui Wilson.

Pacea încheiată la Paris s-a concretizat în cinci documente, începând cu cel mai important, Tratatul de la Versailles, semnat cu Germania la 28 iunie 1919. Acest acord și cele încheiate cu celelalte Puteri Centrale conțineau multe elemente pe care Wilson le socotea indispensabile. Dar atitudinea francezilor și a englezilor, pe lângă alte aspecte, a împiedicat realizarea în totalitate a scopurilor lui Wilson. De exemplu, răspândirea eterogenă a grupurilor naționale în estul Europei făcea imposibilă aplicarea consecventă a ideii sale de autodeterminare națională.

Măsura reușitei lui Wilson poate fi apreciată în parte printr-o trecere în revistă a prevederilor Tratatului de la Versailles. Wilson dorea o pace cât mai puțin revanșardă cu putință; eforturile sale au reușit să atenueze întrucâtva spiritul vindicativ, fără însă a-l anula complet. Tratatul stipula ocuparea de către învingători a bazinului Rinului, zonă de importanță industrială și strategică, pe o perioadă de 15 ani. În ansamblu, această prevedere făcea ca Germania să piardă un teritoriu în care locuia o zecime din populația sa. În plus, armata germană urma să funcționeze fără un comandament general, fiind limitată la numai 100.000 de oameni. Germaniei i se interzicea accesul în noua Ligă a Națiunilor, iar coloniile sale trebuiau cedate învingătorilor, urmând să treacă sub controlul Ligii.

Articolul 231 al tratatului de la Versailles dădea Germaniei o lovitură extrem de cruntă. Astfel, ea se vedea nevoită să accepte o clauză prin care era socotită răspunzătoare de toate distrugerile provocate de război. De asemenea, Germania trebuia să se angajeze că va plăti aceste distrugerii (reparații). Când delegația germană a formulat obiecții cu privire la aceste clauze, Puterile Aliate au obligat-o să le accepte. Revoltați, naționaliștii germani au început curând să atace acest tratat umilitor. Totodată, ei i-au condamnat cu asprime pe guvernanții care îl acceptaseră. Indiferent de intențiile lui Wilson, era limpede că Germania se simțea pedepsită.

Până la data parafării documentelor diplomatice, forțele naționaliste reușiseră să zdruncine din temelii Imperiul Habsburgic. Puterile Aliate au cerut Austriei, redusă acum la un sfert din fostul său teritoriu, să semneze tratatul de la Saint Germain (septembrie 1919), iar noului stat al Ungariei să accepte tratatul de la Trianon (iunie 1920). Aceste documente conțineau prevederi restrictive și punitive similare cu cele din tratatul de la Versailles. Turcia, la Neuilly în noiembrie 1919, și Bulgaria au fost tratate identic. De asemenea, tratatele au consfințit edificarea a ceea ce s-a numit România Mare.

Urmările imediate ale Marelui Război

La încheierea primului război mondial, pierderile umane se cifrau la 110 milioane de vieți, iar cele materiale la aproape 400 miliarde de dolari. Rusia fusese grav afectată. De fapt, pierderile omenești, materiale și financiare au făcut imposibilă supraviețuirea Imperiului Romanovilor. Prăbușirea Rusiei țariste a dus la apariția

primului stat comunist, Rusia Sovietică și la independența Poloniei, Lituaniei, Letoniei, Estoniei și Finlandei.

Războiul a zdruncinat un alt stat de mari proporții: Imperiul Austriac. Astfel, minoritatea slavă din sud era acum liberă să se alipească Serbiei, formând un nou stat – Iugoslavia. Minoritatea cehă s-a desprins și ea de Austria, întemeind o țară de sine stătătoare, Cehoslovacia. Un vechi stat dinastic a dispărut de pe harta Europei. Fostele sale teritorii s-au reorganizat într-o structură de state naționale care va dura până în anii '90.

Prăbușirea autocrației, martie 1917

Lipsit treptat și de sprijinul aristocrației, regimul țarist se apropia cu pași repezi de sfârșit. Totuși, cei care au dărâmat vechiul regim au fost oameni de rând. Pâinea și combustibilul insuficient au determinat o parte din populația chinuită de foame și frig a Petrogradului să intre în grevă. Curând după izbucnirea războiului cu Puterile Centrale, conducerea statului dăduse capitalei numele rusesc de “Petrograd”, în locul celui germanic de “Sankt Petersburg”.

Forțele revoluționare au ieșit pe străzile capitalei de ziua internațională a femeii, la 8 martie 1917 (23 februarie după vechiul calendar rusesc care a rămas în vigoare până după revoluția comunistă).

Statul a încercat fără succes să reprime prin forță revolta. La sfatul Alexandrei, țarul Nicolae a recurs la ultima armă: a ordonat rebelilor să înceteze demonstrațiile. Nimeni nu l-a luat în seamă. Atunci liderii Dumei (Parlamentului), care până atunci fuseseră uneltele obediente ale țarului, au luat atitudine împotriva conducătorului. La 12 martie ei au format un guvern provizoriu alcătuit din douăzeci de membri. Majoritatea erau liberali burghezi, totuși grupul includea și un cunoscut revoluționar socialist de orientare moderată, Alexandr Kerenski. Acest guvern provizoriu intenționa să desființeze autocrația și să instituie o guvernare parlamentară. Nicolae al II-lea nu a avut de ales. La 15 martie el a fost nevoit să abdice.

În ziua în care a fost creat guvernul provizoriu, s-a format în paralel un alt centru de putere, Sovietul de deputați al muncitorilor și soldaților din Petrograd.

Curând, în toată Rusia s-au format Soviete revoluționare similare. Reprezentanții acestor consilii locale s-au întrunit la Petrograd la 16 iunie 1917, în cadrul primului Congres al Sovietelor din întreaga Rusie. Participanții (285 revoluționari socialiști) au pus bazele unui Comitet Executiv Central, asigurând continuitatea conducerii. Sovietele s-au bucurat de un larg sprijin popular, nu însă și guvernul provizoriu.

Faptul că guvernul provizoriu nu a reușit să câștige adeviziunea maselor reprezintă consecința unei anumite linii politice și a incapacității de a rezolva gravele probleme cu care continua să se confrunte. De exemplu, noii lideri promiteau o reformă funciară de perspectivă, nu una imediată, cum pretindea țărănimea. Mai mult decât atât, întreaga populație continua să sufere din pricina inflației galopante, a scăderii drastice a producției industriale și a distrugerii sistemului de transport. Mai presus de orice, guvernul a dezamăgit masele în momentul în care s-a declarat fidel alianței de război, deși era din ce în ce mai limpede că Rusia nu avea nici o șansă să iasă învingătoare. Întrucât guvernul provizoriu continua să adopte o politică pe care masele o respingeau, bolșevicii s-au pregătit să pună mâna pe putere.

Revoluția din Octombrie

Lenin, care, după eșecul revoltei din iulie se refugiase în Finlanda, a trimis mesaje prin care îndemna Partidul să preia puterea în țară. La 5 noiembrie Lenin s-a întors deghizat la Petrograd și, cu mare dificultate, a obținut adeviziunea celorlalți lideri bolșevici la insurecția armată. Leon Troțki, marxist înveterat și proaspăt convertit la bolșevism, s-a dovedit cel mai înflăcărat supporter al lui Lenin în problema revoluției.

În noaptea de 7 noiembrie (25 octombrie, după vechiul calendar) trupele rebele au preluat controlul asupra nodurilor de transport și comunicații din capitală. În zorii zilei de 8 noiembrie o "Gardă roșie" formată din muncitorii orașului, o unitate de soldați din Petrograd condusă de bolșevici și marinarii de la baza Kronstadt din apropiere, care s-au alăturat proletariatului, au atacat Palatul de Iarnă, în care se afla sediul guvernului provizoriu. Aici nu au întâmpinat aproape nici o rezistență. O lovitură de stat practic fără vărsare de sânge a răsturnat guvernul provizoriu, iar clasa muncitoare a preluat puterea. În ciuda acestei schimbări lipsite de violență, rușii aveau să treacă printr-o perioadă de tranziție brutală.

În martie 1918, bolșevicii au schimbat denumirea organizației din care făceau parte, numind-o Partidul Comunist. În această organizație, pozițiile cele mai înalte erau deținute de trei mici grupuri. Aceste organe executive erau biroul politic (Politbiuro), secretariatul și biroul organizatoric (Orgbiuro). Politbiuro și secretariatul aveau puterea cea mai mare, deși în statutul partidului se prevedea că ele trebuiau controlate de un comitet central. Teoretic, acești membri erau aleși și îndrumați de marea masă a membrilor de partid. Începând cu micile organizații (celule) de partid locale de la baza ierarhiei, fiecare grup de comuniști ar fi trebuit să-și aleagă delegații care să-i reprezinte la următorul nivel ierarhic, printr-o succesiune de verigi ajungând până la Congresul partidului și la Comitetul central. Practic, conducătorii partidului desemnau liderii, trecând peste organizațiile locale și decideau linia politică fără a cere avizul celor aflați pe trepte ierarhice inferioare.

Deși după Revoluția din noiembrie 1917 puterea supremă era deținută de partid, din punct de vedere tehnic, statul se baza pe structura sovietelor. În iulie 1918, conducătorii noului stat au adoptat o constituție care descria acest sistem oficial de “Republică Socialistă Federativă Sovietică Rusă” (RSFSR), instituit în locul autocrației și guvernului provizoriu. Organizarea statului în soviete și principiile de funcționare a acestora erau identice cu cele ale partidului, în sensul că, teoretic, consiliile inferioare își trimiteau delegați la nivele succesiv tot mai înalte, până la Congresul național al sovietelor din Rusia. Și de această dată, conducerea la vârf controla de fapt, majoritatea alegerilor și liniilor politice. O dată cu elaborarea constituției în primele luni ale anului 1918, liderii ruși au mutat și capitala noii RSFSR la Moscova.

Întrucât Congresul sovietelor nu se întâlnea decât periodic, în cadrul lui au fost alese un Comitet central executiv și un Consiliu al comisarilor poporului (Sovnarkom), care urmau să funcționeze ca organe de conducere permanente. În linii mari, Consiliul comisarilor poporului era analog cu cabinetul miniștrilor dintr-un sistem parlamentar. Membrii acestor organe executive ale sovietelor aveau o poziție înaltă în partid. De exemplu, Lenin conducea atât Biroul politic al partidului, cât și Sovnarkom. Această practică ștergea deosebirile la vârf între cele două sisteme, însă din punct de vedere organizatoric, partidul domina sistemul de guvernare și controla statul sovietelor.

Împlinirea Revoluției

În primele luni după instalarea sa la putere, noua conducere a decretat revoluția socio-economică. S-au înlăturat reminiscențele vechiului regim, prin interzicerea titlurilor nobiliare și prin confiscarea averilor aristocrației, ale unei părți din clasa mijlocie și ale Bisericii. De asemenea, liderii comuniști au început să naționalizeze economia, luând pământul de la țărani, favorizând preluarea controlului fabricilor de către muncitori și transformând toate băncile și marile industrii în proprietăți de stat. Deși aceste măsuri revoluționare, precum și altele aplicate până în 1921 nu au fost întotdeauna duse până la capăt, începuse totuși o transformare radicală.

Asemenea schimbări generale, operate de un singur partid, au stârnit proteste. La începutul anului 1918, comuniștii au ripostat prin suprimarea tuturor celorlalte partide, în afara revoluționarilor socialiști cu vederi de stânga. În următoarele câteva luni, revoluționarii socialiști de stânga s-au îndepărtat de comuniști, drept care toate partidele de opoziție au fost desființate. Ca o garanție suplimentară a puterii, în decembrie 1917, conducătorii sovietelor au înființat o forță de securitate numită CEKA. Această organizație condusă de Feliks Dzerjinski, a fost precursora "poliției secrete", care a operat sub diverse denumiri până la desființarea KGB, în 1991.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

1. Care au fost crizele internaționale care au premers izbucnirii primului război mondial?
2. Care a fost principala diferență dintre desfășurarea ostilităților pe fronturile de vest și de est?
3. Care au fost principalele prevederi ale tratatului de la Versailles?
4. Din ce motive sistemul tratatelor de la Paris a fost considerat germenul care a pregătit următoarea conflagrație mondială?
5. Care au fost principalele etape ale desfășurării revoluției ruse?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Eric J. Hobsbawm, *Secolul extremelor*, Editura Lider, București, 1999.
2. Michael Howard, *Războiul în istoria Europei*, Editura Sedona, Timișoara, 1997, cap 7.
3. Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, 2 vol.
4. Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluției ruse*, Humanitas, București, 1999.
5. Marcel N. Popa, *Primul război mondial*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.

TEMA XI

EUROPA ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Primele etape ale evoluției Rusiei Sovietice. Suprastructura stalinistă
2. Instaurarea și evoluția regimurilor politice de tip totalitar în Italia și Germania
3. Viața politică a Franței între cele două războaie mondiale
4. Marea Britanie și problemele insolubile ale crizei socio-economice

Uniunea Sovietică. Primii ani. După ce s-au confruntat cu criza din 1920-1922, conducătorii comuniști au avut posibilitatea să acorde mai multă atenție edificării noii ordini. Către sfârșitul deceniului, în linii mari se încheiase formarea noului stat: Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice (URSS). În continuare, autoritățile comuniste au dispus o vreme îndelungată de un stat extrem de puternic, ca instrument de aplicare a propriei politici.

În 1921, Lenin a propus adoptarea unor măsuri drastice pentru a pune capăt suferințelor și tulburărilor create de războiul civil și de comunismul de război. El și-a denumit planul “Noua Politică Economică”(NEP) , proiect care i-a înspăimântat pe numeroși lideri comuniști. NEP displăcea multor funcționari ai partidului fiindcă implica o îndepărtare de extremismul comunismului de război și orientarea către un sistem care combina socialismul dictatorial cu inițiativa privată capitalistă. În cele din urmă, adversarii lui Lenin au cedat în fața argumentului zdrobitor potrivit căruia numai prin adoptarea acestor practici burgheze limitate se va putea reface economia îndeajuns de rapid ca statul sovietic să fie salvat de la pieire.

Din punct de vedere politic, constituția URSS din 1924 nu făcea nici o referire la Partidul Comunist. În pofida acestei omisiuni, în 1924, cele 472 000 de comuniști conduceau o populație de 150.000.000 de locuitori. Mai mult decât atât, partidul era cel care decidea în privința admiterii noilor membri. Deși dețineau supremația asupra restului populației, cei aproape 500.000 de comuniști auto-aleși nu aveau puteri egale în cadrul partidului. În conformitate cu principiile stipulate, autoritatea supremă revenea Congresului național al partidului, dar, în realitate, câțiva lideri (mai puțin de 100) din patru mici organisme executive exercitau un control dictatorial asupra partidului și al statului. Cei mai importanți dintre acești acești șefi comuniști erau secretarul

general și membrii *Politbiuro*-ului (în 1924 , numărul lor era de șapte).

După moartea lui Lenin însă (21 ianuarie 1924), dezbaterile politice s-au bucurat de o atenție deosebită în cadrul luptei pentru putere. Fiecare candidat susținea că el cunoaște linia corectă care trebuia adoptată de partid. Troțki și Stalin s-au înfruntat cel mai violent în problema șanselor de reușită a comunismului în Rusia Sovietică, în absența unei revoluții marxiste internaționale în viitorul apropiat. Troțki era adeptul concepției tradiționale a partidului potrivit căreia succesul din URSS necesita o victorie a proletariatului mondial, opinie pe care o susținea cu îndârjire.

În replică, Stalin susținea că, fără îndoială, comunismul putea învinge în URSS, chiar în condițiile triumfului comunismului mondial în viitorul îndepărtat. Partidul Comunist Sovietic, devenit tot mai naționalist, se simțea extrem de atras de ideea lansată de Stalin, aceea a “comunismului într-o singură țară”. Evidentul eșec al mișcărilor comuniste din alte țări pleda în favoarea doctrinei lui Stalin.

Troțki și Stalin aveau păreri divergente și într-o altă problemă: continuarea NEP sau impunerea unei schimbări rapide, pentru desăvârșirea socialismului în URSS. Totuși, faptul că Stalin era adeptul NEP era în avantajul lui, situându-l în aceeași tabără cu Buharin și alți câțiva veterani de partid.

Victoria lui Stalin a fost obținută la Congresul partidului din decembrie 1927. Deputații participanți la această sesiune au decis că nimeni nu se putea abate de la politica de partid stabilită de el. Rivalii săi fie i-au adoptat punctul de vedere, fie au fost demși sau chiar excluși din partid. După excluderea sa din partid, Troțki a părăsit, în 1929, Uniunea Sovietică. În 1940 a fost asasinat din ordinul lui Stalin.

La începutul anului 1928, curând după alegerea lui Stalin în fruntea partidului, măsurile luate de el demonstrau hotărârea de a impune o dezvoltare rapidă a statului, cu o economie industrială total socialistă. Metodele lui Stalin i-au dezvăluit în scurt timp intenția de a exercita controlul absolut asupra statului, economiei și a oricărui alt aspect al existenței.

În disputa cu Troțki, Stalin susținuse perpetuarea NEP-ului. În 1929 el și-a schimbat opinia, cerând o extindere rapidă a industriei, schimbare care presupunea aplicarea consecventă a principiilor socialismului. Totodată, Stalin a decretat instituirea colectivizării în agricultură. Primul plan cincinal a fost elaborat de Stalin în 1929. Pentru perioada 1929-1933 el conținea următoarele prevederi: colectivizarea a 20% din gospodăriile țărănești, o creștere de circa 250% a industriei oțelului, o creștere a numărului de tractoare de la 1300 la 170 000 pe an. Planul prevedea creșteri la fel de spectaculoase și pentru producția de fier, ciment, textile,

curent electric și alte bunuri. Al doilea plan cincinal (1933-1937) aproape că desăvârșea transformarea economică a marii puteri răsăritene. În 1941, când al treilea plan a fost întrerupt de izbucnirea celui de-al doilea război mondial, Uniunea Sovietică devenise una dintre primele țări industriale. URSS ocupa atunci locul al treilea la producția industrială, în urma Statelor Unite și a Germaniei, dar înaintea Marii Britanii. Această remarcabilă realizare a necesitat adoptarea unor măsuri drastice. Munca silnică prestată de milioane de deținuți arestați pentru delikte economice și politice a devenit o componentă esențială a sistemului industrial stalinist. Astfel, deși țărani au dus greul în acest deceniu de revoluție industrială, muncitorimea a avut și ea de suferit. Între 1928-1941, nivelul de trai al tuturor familiilor muncitorești a înregistrat o scădere accentuată.

Stalin a renunțat la practicile NEP, revenind la politica sa de industrializare și dezvoltare militară forțată, pentru a oferi Rusiei garanția securității într-o lume dominată de capitaliști. În încercarea sa de a garanta securitatea pe cale diplomatică, Stalin a continuat linia epocii NEP. Miniștrii de externe din anii 1920-1930 au folosit îndeosebi metode tradiționale de a trata cu alte state. De exemplu ei au solicitat – și în cele din urmă au obținut – recunoașterea diplomatică oficială din partea aceluiași națiuni capitaliste pe care doctrina comunistă le declarase adversare. Diplomații tînărului stat comunist au înregistrat și alte succese, în afara recunoașterii oficiale internaționale. Ei au stabilit relații speciale cu Germania (Tratatul de la Rapallo), în 1922, încheind un pact de neagresiune cu Estonia, Letonia, Polonia și România în 1929. În 1935, Ministerul de Externe a făcut un important pas înainte prin semnarea unui acord de securitate mutuală cu Franța. Oficialitățile sovietice au combinat aceste măsuri diplomatice cu o intensă campanie propagandistică de dezarmare și cooperare internațională pusă în slujba păcii. Această ultimă inițiativă a dus pînă la urmă la acceptarea URSS în Liga Națiunilor în 1934. Nu cu mult înainte de sfîrșitul deceniului al doilea, sovieticii respinseseră Liga, declarînd-o un club burghez, iar statele capitaliste, la rîndul lor, refuzaseră să admită Rusia Sovietică în cadrul organizației. La mijlocul anilor 30, URSS pierduse sub multe aspecte imaginea de stat proscris.

Cu toate acestea, deși securitatea URSS se baza în principal pe dezvoltarea economică, pe Armata Roșie și pe diplomatie, conducerea sovietică a adoptat o altă măsură, mult mai puțin obișnuită, pentru a-și promova interesele peste hotare. În 1919 a fost înființat Kominternul, o nouă organizație comunistă internațională, care încerca să infiltreze comuniști pretutindeni, cu scopul de a slăbi statele capitaliste și a face propagandă sovietică.

Acest scop subversiv asumat contrazicea diplomația tradițională a Ministerului de Externe, împiedicând uneori statornicirea unor bune relații cu națiunile capitaliste.

La mijlocul deceniului al patrulea, când guvernările de extremă dreaptă din Germania și Italia au început să constituie o amenințare pentru Uniunea Sovietică, ostilitatea Kominternului față de capitalism a devenit mai puțin fătășă. Atunci organizația a proclamat o politică a “Frontului comun”, îndemnând toate forțele politice care se opuneau fascismului și național-socialismului să se unească în lupta împotriva acestor noi pericole. În realitate, activitatea Kominternului, atât în faza subversivă, cât și în cea a Frontului comun, nu avea prea mare importanță pentru poziția internațională a URSS. În 1941, când a avut loc ciocnirea dintre comuniști și fasciști, industria sovietică și Armata Roșie modernă s-au interpus între statul sovietic și dezastru.

Italia. Instaurarea regimului fascist. Cei doi ani de criză de după Marele Război i-au determinat pe mulți naționaliști îndârjiți să emită pretenția că ar putea salva Italia ducând-o pe culmile gloriei. Ei au organizat bande de bătuși de stradă, pregătiți ca, la nevoie, să-și impună punctul de vedere prin forță. Figura cea mai proeminentă din rândurile acestor naționaliști a fost Benito Mussolini.

Mussolini (1883-1945) și-a început cariera politică înainte de primul război mondial, ca socialist. Talentul său oratoric și scriitoricesc i-a asigurat în scurt timp un loc de frunte în partid, Mussolini devenind editorul ziarului organizației. În pofida succeselor sale politice, Mussolini s-a îndepărtat de socialiști. După izbucnirea Marelui Război în 1914, acestia s-au declarat împotriva oricărei opoziții naționaliste, însă Mussolini ar fi vrut ca Italia să lupte împotriva Puterilor Centrale. Când Italia a intrat în război, Mussolini a acționat pe baza acestei convingeri și s-a înrolat ca voluntar. La sfârșitul războiului, în 1918, Mussolini aderase la extrema dreaptă. Era deja pregătit să lupte pentru noile sale principii. În 1919, el a organizat *Fasci di Combattimento* (grupuri de luptă) în vederea luptelor de stradă cu stângiștii, forță pe care acum o socotea cel mai mare dușman al Italiei.

După luni întregi de lupte în stradă, care l-au pregătit pentru a-și putea asuma răspunderea guvernării, în noiembrie 1921, Mussolini și-a organizat adepții într-un partid politic. Noul Partid Fascist număra circa 300 000 de membri și avea 35 de reprezentanți în legislativ.

În calitate de apărători ai inițiativei particulare, ordinii publice și drapelului italian, fasciștii s-au bucurat de o adeziune și mai largă în rândul maselor. Reacțiile față de lupta pentru putere a fasciștilor demonstau că, la mijlocul anului 1922, printre adepții partidului se numărau nu numai aristocrați, elemente din păturile inferioare ale clasei mijlocii, dar și câțiva industriași. Între timp, fasciștii deveniseră în egală măsură eroii conducătorilor militari, ai Bisericii catolice și ai regelui Italiei, Victor Emmanuel al III-lea (1900-1946).

Mussolini a înțeles că sosise momentul potrivit. În septembrie 1922 el a început negocierile cu reprezentanții autorității monarhice și cu alte oficialități, pregătindu-și accesul la conducerea statului. Cămășile Negre au susținut pretențiile la putere ale șefului lor, organizând un marș de proporții spre Roma, la 28 octombrie 1922. Conducerea statului a încercat să împiedice prin forță această acțiune. Regele a refuzat să semneze un decret de instituire a legii marțiale și i-a oferit lui Mussolini funcția de prim-ministru al Italiei. În clipa în care i s-a deschis un drum liber și sigur către Roma, Mussolini a urmat Cămășile Negre în Capitală, unde s-a instalat la cârma țării.

Germania. Republica de la Weimar. Instaurarea nazismului.

Până în ultimele zile ale primului război mondial, majoritatea germanilor sperau într-o victorie. În octombrie-noiembrie 1918, vestea că țara lor suferise o înfrângere militară și că în curând urma să se predea i-a aruncat pe germani într-o stare de neagră deznădejde și de haos. Au izbucnit revolte, care s-au extins rapid. La 9 noiembrie 1918, împăratul Wilhelm al II-lea a abdicat iar socialiștii moderați din Berlin au proclamat Germania republică. În pofida acestei declarații, națiunea abia își începuse dificila tranziție către autodeterminare.

În afara cercului de socialiști susținători ai noii republici, existau și alții, care voiau să urmeze exemplul rușilor bolșevici. Una dintre aceste forțe marxiste revoluționare, Uniunea Spartakus, condusă de Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht, s-a pregătit să răstoarne noua guvernare încă înainte ca aceasta să fi prins contur. La 5 ianuarie 1919, spartachiștii au întreprins o tentativă de revoluție proletară care a fost însă imediat zdrobită. Trupele germane au reprimat mișcarea și i-au arestat pe cei doi conducători, care au fost asasinați la 15 ianuarie.

Conducătorii militari germani au apelat la armată pentru a-i reprima pe spartachiști, fiindcă nu aveau nimic comun cu orientarea de stânga. Totodată, acești militariști nu erau interesați de ideea de republică. Se impunea ca adepții guvernării reprezentative să creeze instituții politice eficiente, dacă voiau să

aibă vreo șansă de succes în Germania. Ei s-au întrunit la Weimar într-o adunare constituantă, desfășurată timp de câteva luni, din februarie până în iulie 1919, în cadrul căreia au fost elaborate legile fundamentale ale Republicii Germania. Constituția de la Weimar prevedea existența unui președinte ales și împuternicit să numească un cancelar. Cabinetul de miniștri condus de cancelar alcătuiă organul executiv de conducere. Constituția de la Weimar mai stipula înființarea unei camere legislative (Reichsrat), compusă din reprezentanți ai celor 18 state ale națiunii. Un alt organ legislativ (Reichstag) includea membri aleși să reprezinte întreaga națiune, nu numai districtele. Prin constituirea “Republicii de la Weimar” în Germania a fost instituită prima guvernare cu adevărat democratică din istoria sa.

Deși permitea participarea reală a cetățenilor la conducerea țării, totuși noul sistem făcea dificilă guvernarea de către cancelar și cabinet. Dacă executivul nu putea promulga legi, el trebuia să depășească acest impas în două feluri. Astfel, el putea să demisioneze și atunci președintele ar fi numit un nou cancelar, cu misiunea de a încerca să obțină voturile în Reichstag. În cel de-al doilea caz, cancelarul care nu reușea să-și treacă legile prin Reichstag îl dizolva, cu speranța că viitoarele alegeri îi vor asigura o majoritate confortabilă. Multitudinea de diviziuni politice din Republica de la Weimar făcea ca un cancelar să poată obține majoritatea necesară promulgării legilor numai dacă își asigura sprijinul unui grup de partide. În general, aceste coaliții nu aveau o durată prea mare. În medie, cabinetele cădeau cam o dată la opt luni. În aceste condiții era dificil de realizat o guvernare eficientă.

La întoarcerea din război, Hitler a intrat în rândurile militanților naționaliști hotărâți să distrugă Republica de la Weimar. El a aderat la Partidul Muncitoresc din Germania, un mic grup de dreapta afirmându-se curând în cadrul organizației. Mesajul naționalist rasist și discursul său aproape hipnotic au contribuit la creșterea numerică a partidului. În iulie 1921 partidul l-a numit pe Hitler conducător suprem (*Fuhrer*). Între timp organizația își luase denumirea de Partidul Național-Socialist al Muncitorilor din Germania. Deși Hitler respingea adevăratul socialism, spera ca denumirea acestui partid de dreapta să atragă muncitorii de stânga. În câțiva ani situația economică s-a agravat treptat, apoi în 1929, Germania a fost afectată de marea depresiune economică

mondială, ceea ce a dus la o creștere masivă a numărului de membri de partid. Curând naziștii au devenit cel mai puternic partid din Germania. Grupul de luptă în cămăși cafenii al lui Hitler s-a mărit și el. Șomeri disperăți au dat năvală în SA, unde aveau de lucru și primeau salarii. Criza economică a atras și electoratul de partea lui Hitler. În alegerile pentru Reichstag din iulie 1932, naziștii au obținut 230 de mandate, cu 100 mai multe decât socialiștii, ieșiți pe locul doi.

Politicienii de profesie din cadrul dreptei moderate se gândeau că, la rândul lor, îl puteau ține pe Hitler sub control. Facțiunea Schleicher a făcut presiuni asupra lui Hindenburg, care l-a numit pe Hitler cancelar la 30 ianuarie 1933.

De îndată ce a fost numit în funcție, Hitler a instituit un regim dictatorial. Un incendiu care a devastat clădirea Reichstagului la sfârșitul lui februarie 1933 a oferit naziștilor pretextul de a trece la fapte. Ei i-au acuzat pe comuniști că sunt autorii incendiului și au declanșat o campanie susținută de suprimare a lor.

La 23 martie 1933, Hitler a promulgat o lege care îi conferea puteri dictatoriale până la 1 aprilie 1937. Singurii care au votat împotriva au fost socialiștii, dar erau prea puțini pentru a fi luați în seamă.

Opoziția legală față de Hitler încetase să existe, dar nu dispăruseră toate facțiunile adverse. Reprezentanți influenți ai dreptei moderate ca Schleicher constituiau un motiv de îngrijorare pentru Fuhrer. Există riscul ca aceștia să nu-l sprijine cu toată convingerea. Membrii dreptei radicale, care obișnuiau să facă uz de violență politică îl nelinișteau și mai mult pe acesta. Printre militanții turbulenți ai extremei drepte se număra și șeful trupelor SA, Ernst Roehm, precum și alți cunoscuți lideri ai organizației. Hitler era decis să elimine riscul unei acțiuni independente inițiate de trupe.

Lovitura a fost dată la 30 iunie 1934. În valul de asasinate din "Noaptea Cuțitelor Lungi" și-au pierdut viața Roehm, Schleicher și alți potențiali opozanți. Această epurare a sporit autoritatea gărzilor personale ale lui Hitler, Schutzstaffel (SS). Unitățile SS fuseseră forța ucigașă care comiseseră asasinamentele. În continuare, aceste trupe speciale au devenit unul dintre principalele instrumente de impunere a voinței lui Hitler.

În paralel cu desființarea instituțiilor Republicii de la Weimar și a posibilelor nuclee de rezistență față de nazism, partidul a construit un nou stat. Acțiunile naziste din mai și iunie 1933 au suprimat toate sindicatele independente, înlocuindu-le cu un singur front al clasei muncitoare aflat sub controlul partidului. În iulie, toate partidele de opoziție au fost scoase în afara legii. Aceste măsuri luate împotriva partidelor și sindicatelor au avut ca scop eliminarea a două puternice structuri neguvernamentale care ar fi putut elimina puterea nazistă.

Membrii SA măcelăriți în “Noaptea Cuțitelor Lungi” și-au pierdut viața în bună parte pentru păcatul de a fi crezut literalmente în denumirea de “Național-Socialism”. Ei respingeau idealurile internaționaliste ale clasei muncitoare, în schimb erau dispuși să confişte proprietățile celor avuți, folosindu-le în beneficiul altor categorii sociale din cadrul națiunii. Hitler a vărsat valuri de sânge tocmai pentru a demonstra sugestiv că respingea socialismul sub toate aspectele. Deoarece Fuhrerul nu intenționa să confişte banii, bunurile sau întreprinderile celor bogați, obsesia lui de natură economică era să înzestreze statul nazist cu o mașină de război perfectă. Finanștii, industriașii, comercianții și agricultorii puteau realiza profituri din întreprinderile sau terenurile lor cu condiția să slujească acest unic scop. Hitler era cel care guverna, nu capitaliștii. Dar oamenii de afaceri s-au îmbogățit.

În efortul lor de a stăpâni sufletele tuturor germanilor, naziștii au creat Ministerul Propagandei. Joseph Goebbels (1897-1945) conducea această instituție, care elimina spiritul iluminist din toate publicațiile, emisiunile radiofonice, filmele și piesele de teatru. Crezul nazist a pătruns în întreaga artă și literatură. Operele de artă au ajuns să fie total lipsite de conținut.

Deși unii cetățeni au protestat sau au fugit din țară, aproape întreaga elită culturală și științifică s-a arătat dispusă să participe la campania lui Goebbels de prezentare a unei viziuni exclusiv rasist-naționaliste asupra existenței. La toate nivelurile de învățământ se denatura realitatea, astfel încât să slujească scopurilor naziste. Ele propovăduiau supunerea absolută față de conducător, precum și credința în mitul arian și antisemit predicat de acesta. Îndoctrinarea continua și în afara orelor de clasă, în cadrul organizației *Tineretul lui Hitler*, singura autorizată să funcționeze în întreaga țară. Aici erau înregimentați toți tinerii între zece și optsprezece ani. Partidul convoca mitinguri de mare amploare, îndeosebi la Nürnberg, menite să accentueze starea de transă naționalistă a tinerilor și a vârstnicilor deopotrivă.

Imediat după preluarea puterii, naziștii au pornit, cum era de așteptat, campania împotriva evreilor. Partidul a început să le confişte bunurile și să-i excludă din afaceri și alte domenii de activitate. O mare parte din legislația antisemită anterioară a fost încorporată sub forma unor clauze de “lege rasială” în coduri referitoare la presă și alte aspecte ale existenței. Legile de la Nürnberg din septembrie 1935 erau însă și mai aspre. Ele ridicau evreilor cetățenia germană, interziceau căsătoriile mixte dintre germani și evrei și considerau o infracțiune relațiile sexuale între membrii acestor două “rase”.

Franța. Ravagiile războiului nu au provocat prăbușirea democrației, așa cum se întâmplase în Italia. Dimpotrivă, Franța și-a revenit rapid, astfel încât în anii '20 devenise cea mai mare putere de pe continent.

În paralel cu enormele probleme economice create de război, conducătorii francezi s-au confruntat cu dificultatea conducerii unui aparat politic de o complexitate monstruoasă. Șeful executivului (primul ministru) trebuia să-și asigure majoritatea în camera inferioară (Camera Deputaților) pentru a obține promulgarea legilor. Totuși, cei 600 de membri ai Camerei erau împărțiți în atâtea facțiuni politice, încât premierii rareori puteau fi siguri că vor obține un vot favorabil. Înfrângerea într-o problemă importantă nu-i lăsa primului ministru altă soluție decât demisia – legea interzicea dizolvarea Camerei și organizarea unor alegeri anticipate menite să asigure votul majoritar.

Un șef de guvern care voia să aplice politici constructive trebuia să găsească o cale de a-și păstra postul o perioadă mai îndelungată, într-un sistem în care, de regulă, prim-miniștrii rămâneau în funcție nouă luni. La rândul ei, longevitatea politică presupunea alcătuirea unor coaliții extrem de delicate. În cursul deceniului al treilea, premierii au suferit adesea eșecuri lamentabile. De exemplu, într-un singur an, începând cu iunie 1925, în Franța s-au succedat la guvernare șase cabinete.

Câteva personalități de excepție au izbutit să contracareze tendința către instabilitate guvernamentală. Raymond Poincare a reușit neobișnuita performanță de a rămâne în funcție din ianuarie 1922 până în iunie 1924 și din iulie 1926 până în iulie 1929. El, împreună cu alți doi prim-miniștri cu mandate relativ mai scurte, s-au dovedit lideri capabili și democrați. Realizările lor politice au contribuit în mare măsură la refacerea economică a națiunii din anii '20.

Criza anilor treizeci a creat condiții mizere pentru un mare număr de oameni din fiecare națiune afectată. În Franța, ca și în alte țări, afacerile și băncile dădeau faliment, rata șomajului creștea vertiginos și un mare număr de persoane nu-și putea asigura nici măcar strictul necesar. Astfel, deși francezii au avut de suferit mai puțin decât alte națiuni afectate de criză, și Franța avea nevoie de o acțiune rapidă și eficientă din partea guvernului.

Deși criza impunea o reacție promptă, mecanismul democrației franceze a fost la un pas de a-și înceta funcționarea. Alegerile parlamentare din mai 1932 au adus la putere două partide de stânga cu doctrine prea diferite să poată colabora. Unul dintre ele, Partidul Socialist Unit condus de Leon Blum, dorea să naționalizeze marile întreprinderi și instituții financiare,

aplicând programe menite să creeze locuri de muncă. Cealaltă tabără, reprezentată de Edouard Herriot și socialiștii radicali, era adepta unei cu totul alte politici. În pofida denumirii, radicalii se opuneau naționalizării întreprinderilor, insistând asupra unui control strict al cheltuielilor guvernamentale. Divergența de opinii adus la un impas clar și la căderea unei serii întregi de cabinete executive (cinci în treisprezece luni).

Nemulțumirea față de inactivitatea guvernului a creat, astfel, condiții propice dezvoltării dreptei radicale. Vechile grupări extremiste au devenit tot mai militante, în paralel cu apariția altora noi. Aceste organizații de tip fascist includeau: *Action Francaise* (“Acțiunea franceză”), *Croix de feu* (“Crucea de foc”) și *Jeunesses Patriotes* (“Tinerii patrioți”). Marii bancheri și industriași au susținut financiar atât grupările fascizante, cât și ziarele care atacau vehement guvernul. Democrația franceză se afla în stare de asediu. Oricum, printre cei care au atacat parlamentul în timpul scandalului Stavinski s-au numărat și comuniștii, dar cea mai mare parte a opozanților era reprezentată de extrema dreaptă. Timp de doi ani după aceste tulburări, prim-miniștrii și cabinetele lor au reflectat întrucâtva starea de spirit antidemocratică a drepte și mai puțin atitudinea electoratului de la ultimele alegeri parlamentare (1932). Doi prim-miniștri din această perioadă au împărtășit ostilitatea fascizanților față de o guvernare reprezentativă, deși ei înșiși erau șefi ai executivului tocmai într-un astfel de sistem.

Orientarea de dreapta a liderilor guvernamentali de la mijlocul deceniului al patrulea a determinat, firește, solidarizarea stângii franceze. La sfârșitul anului 1935, Partidul Radical Socialist, Partidul Socialist Unit și Partidul Comunist s-au asociat oficial, formând Frontul Popular. În mai 1936, această coaliție de stânga a câștigat alegerile parlamentare. Leon Blum a devenit prim-ministru din partea Frontului Popular, în timpul unei crize economice acute, agravată de izbucnirea unor greve la care participau 300 000 de muncitori.

Blum a început imediat să pună în practică reforme extensive. Frontul Popular a redus săptămâna de lucru a muncitorimii aflate într-o situație dificilă la patruzeci de ore, a acordat concedii plătite și alte avantaje. Într-un efort de a controla mai eficient economia, guvernul a naționalizat Banca Franței și industria de război.

În cadrul unei controverse asupra unor probleme de politică internă, Blum a pierdut însă sprijinul parlamentului, la un an de la numirea sa în funcție. El a demisionat în iunie 1937. În 1938 a revenit la conducerea executivului, în încercarea de a unifica Franța pentru soluționarea problemelor de politică externă, dar în câteva luni a fost nevoit să-și accepte înfrângerea și să se retragă

din nou. Către anul 1938, coeziunea Frontului Popular slăbise în mare măsură și, înainte de sfârșitul anului, coaliția de stânga a căzut de la putere. În locul ei a fost instaurat un guvern de dreapta, dar nici el nu s-a bucurat de un sprijin ferm din partea parlamentului și a cetățenilor. În preajma anului 1939, națiunea era divizată de conflicte politice ireconciliabile. În același an, Germania nazistă, unită și puternică, a început cucerirea Europei.

Marea Britanie. O coaliție de partide formase un cabinet executiv care urma să guverneze în timp de război. Acest cabinet mixt, condus de primul-ministru liberal David Lloyd George a continuat să funcționeze și după război, pînă în anul 1922. În această perioadă economia avea nevoie de o atenție deosebită. Lloyd George se pricepea prea puțin la astfel de chestiuni, așa încât s-a preocupat în principal de afacerile externe.

În 1922, guvernul de coaliție a fost înlocuit de un cabinet exclusiv conservator, Stanley Baldwin, noul prim-ministru avea însă marele talent de a prezenta idei mediocre sub forma unor discursuri impresionante. Planul său neinspirat de dezvoltare economică - bazat pe achitarea rapidă a datoriilor de război față de SUA - a înrăutățit și mai mult situația. Economia britanică trebuia stimulată, dar programul lui împovăra și mai mult un sistem deja greoi.

La începutul secolului XX, programul socialist moderat al Partidului Laburist britanic a căpătat tot mai mulți susținători. Către 1920, politica britanică era dominată de laburiști și conservatori. Liberalii se găseau pe locul trei, continuând să piardă din popularitate. În 1923, când alegerile au conferit pentru prima dată laburiștilor poziția dominantă în guvern, primul ministru Ramsay MacDonald nu s-a arătat deloc interesat de programul economic socialist. El a preferat să continue planul financiar conservator al lui Baldwin. Cu toate acestea, laburiștii au optat pentru o linie politică externă care i-a adus în conflict cu conservatorii.

Totuși, în cadrul celui de-al doilea mandat, Baldwin a încercat să consolideze economia ridicând valoarea monedei naționale (lira). O dată cu consolidarea lirei, a crescut și prețul produselor englezești. Ca urmare, patronii au redus salariile muncitorilor, în efortul de a scădea prețurile, pentru a putea rămâne competitivi pe piețele mondiale. Incompetența conducătorilor britanici nu le lăsa muncitorilor nici o speranță de ameliorare a condiției lor. Criza a continuat să se agraveze.

În iunie 1929, Partidul Laburist și primul ministru MacDonald au revenit la putere. Acești lideri socialiști au decis să stopeze agravarea crizei prin reducerea cheltuielilor de stat, inclusiv a

ajutoarelor de șomaj. Majoritatea membrilor Partidului Laburist au respins categoric acest proiect conservator, elaborat de propriii lor lideri. Întrucât nu a reușit să obțină voturile socialiștilor din Parlament, MacDonald a fost nevoit să demisioneze din funcția de prim-ministru (august 1931).

La o zi după demisie, MacDonald a revenit în funcție, formând un cabinet împreună cu membrii partidelor Conservator, Laburist și Liberal. Acest “guvern de coaliție națională” a rămas la putere până la sfârșitul deceniului al patrulea. Deși MacDonald și-a păstrat funcția de prim-ministru până în 1935, conservatori ca Baldwin și Neville Chamberlain căpătau o influență tot mai mare în politica de stat. În cele din urmă ei au preluat oficial puterea, Baldwin devenind prim-ministru în 1935, iar Chamberlain în 1937. Sub influența acestor conservatori, guvernul a încercat să aplice unele măsuri mai energice de redresare a economiei. Liderii coaliției au început prin a schimba cursul politicii monetare urmate de Baldwin la mijlocul anilor ‘20. Această intervenție a dus la creșterea fluxului monetar, deprecierea monedei naționale contribuind la sprijinirea populației în a-și achita datoriile. Cabinetul a operat ulterior o schimbare și mai spectaculoasă în practicile economice. În încercarea de a proteja agricultorii și industriașii britanici, guvernul a renunțat la doctrina veche de nouăzeci de ani a comerțului liber, instituind o taxă pe grâul adus de peste hotare și pe anumite produse de import.

Printr-un nou pachet de legi anti-criză, guvernul a sprijinit industria navală, aflată într-un grav declin și a ajutat muncitorii șomeri să se mute în zone cu oferte de lucru mai avantajoase. În cele din urmă, economia a început să înregistreze o ușoară creștere, dar aceste programe timide au avut un efect mult prea ne semnificativ pentru a scoate Anglia din criza profundă în care se afla.

Tulburările economice persistente din anii ‘20 și condițiile de criză create de marea depresiune economică nu au împiedicat dezvoltarea instituțiilor britanice democratice. Totuși, începând din anul 1918, națiunea suferise un grav declin al puterii economice și militare. În septembrie 1939, Marea Britanie a intrat în război cu statele fasciste. Câteva luni mai târziu, rămânea singura democrație europeană angajată în luptă.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

1. Prin ce s-a caracterizat noua politică economică promovată în prima etapă a constituirii întâiului stat comunist din lume?
2. Italia a avut un regim politic totalitar între cele două războaie mondiale?

3. Care au fost factorii care au generat ascensiunea la putere a lui Hitler în Germania?
4. Cum explicați instabilitatea care a caracterizat politica internă a Franței și Marii Britanii în perioada interbelică?
5. Cum motivați impactul crizei anilor treizeci asupra principalelor state europene?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Francois Fejto, *Histoires des democraties populaires*, vol.I-*L'erede Stalin*, Editions du Seuil, Paris, 1992.
2. Francois Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Humanitas, București, 1996.
3. Eric J. Hobsbawm, *Secolul extremelor*, Editura Lider, București, 1999.
4. Leonard Schapiro, *The Government and Politics of the Soviet Union*, Revised Edition, Vintage Books, New York, 1966.
5. William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany*, Fawcett, New York, 1968.
6. A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Editura Polirom, Iași, 1999.

Tema XII

Al Doilea Război Mondial și consecințele sale (1939-1949)

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Desfășurarea celui de-al Doilea Război Mondial
2. Organizarea Europei în timpul conflagrației
3. Urmările conflictului: declanșarea războiului rece

Situația politică în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial

Încă de la începutul anului 1939 conjunctura internațională se arăta favorabilă Germaniei. În ianuarie un guvern militar naționalist și profascist luă puterea în Japonia și se grăbi să atace Uniunea Sovietică în Mongolia. Succesele armatei Roșii îi obligară să semneze pacea, Hitler refuzând să vină în ajutorul aliaților săi; interesele sale priveau în primul rând Europa, ceea ce îi impunea să păstreze relații bune cu rușii și să-și alătore Italia. Mussolini întârzia în schimb să adere la aceste proiecte: dominația germană pe continent l-ar fi silit să se consoleze cu Mediterana și cu Africa iar pe plan intern italienii nu erau deloc dornici de război. Ca urmare chiar și după Anschluss Ducele continuă să negocieze cu democrațiile până când deveni clar că o asemenea poziție era lipsită de perspective; astfel că la 22 mai Italia semnă un tratat ofensiv cu germanii, "Pactul de Oțel". Se crea astfel Axa Roma-Berlin-Tokyo, un bloc politic și militar în fața căruia nici marea Britanie nici Franța nu păreau capabile de o reală opoziție. Democrațiile se compromiseseră deja prin abandonarea statelor mici; garanțiile acordate Poloniei, următoarea victimă a expansiunii naziste, nu erau deci apte să convingă Europa de atitudinea hotărâtă a acestor puteri în fața amenințării totalitare. În cursul verii 1939, Franța și Anglia încercară să se apropie de URSS în vederea încheierii unei alianțe anti-germane. Politica lui Stalin se dovedi însă duplicitară: intențiile sale vizau extinderea în estul Europei, iar Hitler părea cel mai potrivit partener pentru o asemenea manevră, mai ales după ce în februarie își alăturase Ungaria și Spania în pactul anti-Komintern iar o lună mai târziu ocupase Cehia, transformând-o în protectoratul Boemiei și Moraviei. La 23 august noul ministru de externe sovietic Molotov încheie cu omologul său german Ribbentrop un pact afirmând stricta neutralitate a fiecărei părți în cazul implicării celeilalte într-un conflict și delimitând printr-un protocol secret zonele de influență. Consecințele

alianței germano-sovietice erau evidente: Hitler se găsea acum în cea mai bună situație pentru a-și dezlănțui forțele asupra Poloniei, pe care democrațiile nu mai aveau practic cum să o apere. Chiar și naționalistul francez Charles Maurras se vedea forțat să declare că trebuia ales între sacrificarea mamei – Franța – sau a fiicei – Polonia; or nici Parisul nici Londra nu erau dispuse sau capabile să facă o asemenea jertfă.

“Războiul ciudat”

La 1 septembrie trupele germane invadau Polonia, declanșând cel de-al Doilea Război Mondial. Hitler nu se aștepta la izbucnirea unui conflict pe asemenea scară, având în vedere precedentele conciliatoriste ale democrațiilor occidentale; de altfel Germania nici nu era pregătită economic și militar pentru o conflagrație mondială de lungă durată cu miza pe *blitzkrieg*, „războiul fulger”. Spre surprinderea sa atât Franța cât și Anglia îi declarară război la 3 septembrie; dar se limitară la un ajutor financiar pentru Polonia, trupele rămânând în defensivă în spatele liniei de fortificații Maginot. Acest „război ciudat” îi convenea perfect lui Hitler, căruia îi trebui doar o lună pentru a cuceri complet Polonia cu sprijinul lui Stalin; țara fu astfel împărțită între cele două puteri. Încurajată de acest succes, Uniunea Sovietică invadează Finlanda la sfârșitul lui noiembrie; dar îi trebui 4 luni de război pentru a obliga guvernul militar al generalului Mannerheim la o pace forțată pe care Parisul și Londra au refuzat să o intermedieze. Era clar că soarta neutrilor devenea incertă, oricâte asigurări le-ar fi dat ambele părți în conflict, atâta timp cât acestea nu erau completate de măsuri concrete, or democrațiile nu păreau capabile nici să-și ducă propriul război, ele menținându-se într-o prudentă defensivă, ce a fost poreclită „Războiul ciudat”. Partizani occidentaliai acordurilor de la München, precum Pierre Laval susțineau chiar că

Războiul este neconstituțional pentru că a fost declarat fără consultarea Parlamentului și nu mai are nici un obiectiv, deoarece Polonia, pe care noi ar fi trebuit s-o salvăm, este de-acum învinsă.

În aceste condiții guvernul de la Paris a fost obligat să demisioneze, fiind atacat pentru eșecurile externe și pentru pasivitatea sa militară (martie 1940); noul premier, Reynaud, a încercat să protejeze măcar țările scandinave, al căror resurse erau indispensabile Germaniei, dar Hitler s-adovedit mai rapid, invadând la începutul lunii aprilie Danemarca și Norvegia. La Copenhaga a fost instalat un guvern de uniune națională, dar țara și-a păstrat independența sub protecția

Germaniei; a fost însă obligată să adere la Pactul Anti-Comintern. În Norvegia forțele naziste s-au ciocnit de o rezistență energică, dar inutilă, care ar fi încetat dacă Hitler nu ar fi făcut greșeala de a-l numi în fruntea guvernului pe colaboraționistul Quisling. Regele și politicienii norvegieni au refuzat să accepte această situație și au continuat lupta spre nord, cu sprijinul unui corp expediționar aliat; după căderea Franței, ei au capitulat la 7 iunie.

Înfrângerea Franței și „Bătălia Angliei”

La 10 mai trupele germane au invadat Olanda, Belgia și Luxemburgul, țări neutre care constituiau însă un excelent coridor de trecere spre inima Franței ocolind linia Maginot. În acea clipă nici Marea Britanie nici Franța nu aveau guverne: Reynaud încercă fără succes să-și înainteze demisia în timp ce N. Chamberlain, blamat de Parlament, a fost înlocuit cu Winston Churchill. O săptămână mai târziu germanii dețineau deja Haga și Bruxelles, o întreagă armată aliată găsindu-se încercuită după capitularea forțelor belgiene; englezii o salvează cu greu prin portul Dunkerque grație unui imens efort de mobilizare a flotei. În schimb frontul francez este străpuns cu ușurință de diviziile blindate ale lui Hitler, în vreme ce în sud Mussolini a intrat și el în război, sperând într-o creștere a imperiului colonial italian. La 14 iunie germanii au intrat în Paris iar pe 22 Franța zdrobită încheie armistițiul de la Rethondes. Guvernul francez s-a refugiat pe 10 iunie la Bordeaux; aici, anturajul premierului, dominat de militari ostili regimului în frunte cu bătrânul Pétain, l-a determinat pe Reynaud să demisioneze, acesta refuzând să semneze armistițiul. Un nou guvern în frunte cu Pétain va avea sarcina semnării acestui act prin care 3/5 din teritoriul Franței trecea sub ocupație germană, în vreme ce în Anglia generalul de Gaulle, lansă la 18 iunie celebrul său apel la continuarea luptei. Pentru Hitler această menținere a unui stat-marionetă francez, în frunte cu mareșalul Pétain căruia Adunarea îi votase puteri excepționale, nu era decât o etapă tranzitorie până la cucerirea Marii Britanii; când aceasta va eșua, armistițiul devenea cadrul juridic al regimului de ocupație.

Londra nu s-a dovedit însă o pradă la fel de ușoară ca Parisul. Churchill a știut că Marea Britanie rămânea ultimul bastion al libertății; încă din 18 iunie el declara

*Bătălia Angliei urmează să înceapă dintr-o clipă într-
alta. De rezultatul ei depinde civilizația creștină. Hitler
știe că dacă nu va zdrobi insula noastră va pierde
războiul. Dacă putem să-i facem față, întreaga Europă își
va regăsi într-o zi libertatea.*

În mod surprinzător, Führer-ul nu a îndrăznit să lanseze o debarcare în Anglia, încercând probabil să menajeze acest popor, la urma urmei de rasă ariană, în care vedea un potențial aliat. „Bătălia Angliei” (aug.-oct. 1940) s-a purtat astfel numai în aer, aviația germană atacând atât repere militare cât și așezările civile din sudul țării, și în principal Londra.

Cabinetul Churchill a știut să mențină moralul populației și să mărească producția de război, în principal de avioane, fără să se atingă în nici un fel de instituțiile democratice pe care le apăra în fața totalitarismului; astfel că preconizata invazie în Anglia a eșuat cu pierderi enorme pentru aviația Reich-ului. Cu toate acestea situația economică dezastruoasă produsă mai puțin de bombardamente cât de blocada navală germană și de ruperea legăturilor cu continentul a adus Marea Britanie în pragul înfrângerii la începutul anului 1941. În această situație, intervenția SUA s-a dovedit decisivă. Roosevelt era un adept convins al intrării în război împotriva Germaniei; republicanii nu se opuneau nici ei unei asemenea politici, dar dezbaterile rămâneau deschise la nivelul electoratului. Căderea Franței și „Bătălia Angliei” i-au convins pe politicienii de peste Ocean de amenințarea germană; după prelungite discuții în Congres președintele a obținut la 11 martie 1941 adoptarea legii *cash and carry* care permitea democrațiilor cumpărarea de arme americane iar în august Roosevelt și Churchill au semnat Carta Atlanticului, publicată la 14 august. Carta a proclamat marile principii ce stăteau la baza luptei anti-hitleriste – dreptul popoarelor la auto-determinare, necesitatea dezarmării internaționale și a instaurării păcii după eliminarea „tiraniei naziste”.

Eșecurile italiene și războiul din Balcani

Intrarea Italiei în război a venit extrem de târziu; Mussolini se temea chiar să nu piardă momentul în care ar fi putut profita la maxim de victoria Axei, iar în cazul înfrângerii Franței, chiar aceasta a fost situația, atâta vreme cât italienii nu au ajutat practic în nici un fel ofensiva germană. În războiul cu Marea Britanie, Hitler și-a rezervat cucerirea metropolei, în vreme ce aliații săi au primit sarcina atacării imperiului colonial englez. În toamna 1940 trupele italiene au atacat Grecia și Egiptul, în vreme ce flota încerca să lichideze forțele britanice din Mediterana. Armata lui Mussolini s-a dovedit însă incapabilă să facă față atât englezilor, cât și grecilor; mai mult, în primele luni ale lui 1941 Etiopia a fost cucerită de un corp expediționar aliat, ofensiva din nordul Africii a fost zdrobită și respinsă până în Tripolitania iar trupele elene au avansat până în Albania italiană. Hitler a decis să-l susțină pe Duce pentru a redresa situația și a salva prestigiul Axei: un corp expediționar german, celebrul *Afrika Korps*, a redresat situația din nordul Africii, recucerind terenul pierdut de italieni, în vreme ce în Balcani se pregătea lichidarea Iugoslaviei, ce refuza să coopereze cu Axa. Aceasta a durat doar ceva mai mult de 10 zile (apr. 1941); apoi

forțele naziste au trecut la lichidarea rezistenței Greciei; pe 27 aprilie drapelul Reich-ului era arborat în Atena. Singura rezistență mai însemnată s-a înregistrat în Creta, unde combatanții au avut mai multe pierderi decât în toată campania din Balcani; dar și aici ultimul nucleu de rezistență a capitulat la 1 iunie. Consecințele acestor operațiuni au fost însă extrem de importante: în primul rând Italia și-a dovedit extrema slăbiciune și, cerând ajutor Reich-ului, a fost transformată într-un vasal; apoi cucerirea Balcanilor a pus în siguranță petrolul românesc, vital pentru deplasările armatei germane; iar Stalin a dovedit, prin totala sa neintervenție și prin faptul că a cerut paridelor comuniste din țările aflate în război cu Axa să nu-și susțină guvernele, că URSS accepta dominația germană în Europa.

Europa în vara anului 1941

Vara lui 1941 a reprezentat apogeul politic și militar al celui de-al Treilea Reich. Europa părea complet cucerită, cu excepția Angliei, a cărei lichidare era iminentă; în aceste condiții regimul provizoriu de ocupație și vechile alianțe trebuiau înlocuite cu organismele „Nou Ordine” preconizate de Hitler. Trei instituții asigurau realizarea acestei tranziții: armata germană (*Wehrmacht*), poliția (*Gestapo*) și administrația civilă, care se sprijinea în general pe partidele și mișcările filo-germane din țările ocupate, din cadrul cărora își recruta personalul; astfel de organizații dețin practic puterea în întreaga Europă nazistă. Cât privește statele neocupate, acestea au primit misiuni militare naziste și au aderat la Pactul Tripartit. Astfel în Franța liberă, cu capitala la Vichy, Pétain a acceptat la întrevvedere de la Montoire (oct. 1940) colaborarea cu Hitler. Pétain rămăsese însă un moderat, care nu dorea decât continuarea războiului cu Anglia; în schimb politicieni precum Laval, devenit adjunctul primului-ministru, Jacques Doriot sau Marcel Déat, șefi ai unor partide de orientare fascistă, au încercat să impună o linie politică mult mai apropiată de Berlin, care să asigure țării un loc important în „Noua Ordine”. Confruntat cu această opoziție, Pétain l-a arestat pe Laval, înlocuindu-l cu amiralul Darlan, partizanul unei căi de mijloc între Anglia și Germania. Aceleași conflicte între colaboraționiști și politicienii locali se desfășoară și în Norvegia: Quisling și partidul său *Nasjonal Samling* nu reușesc să se impună în fața compatrioților astfel că țara este condusă de un comisar german; abia în 1942 el reușește să devină prim-ministru, fără a fi privit altfel decât ca un simbol al colaborării cu nazismul. După lichidarea Iugoslaviei, în vestul ei s-a creat un stat colaboraționist al

naționaliștilor croați (*ustasi*) condus de Ante Pavelić care a preferat să se plaseze sub control italian și nu german. În Ungaria o luptă la vârf are loc între șeful guvernului, Teleki, susținător al independenței țării, și regentul Horthy, care dorea trecerea de la neutralitate la cobeligeranță. Când Hitler a decis să invadeze Iugoslavia, Ungaria care semnase un tratat de prietenie cu Belgradul a fost forțată să se alătore agresivității, ceea ce o transforma practic într-un satelit al Reich-ului; văzând eșecul politicii sale, Teleki s-a sinucis. România a trecut și ea prin acest conflict între colaboraționiști și liderii naționali pe fondul eșecurilor diplomatice – pierderea Basarabiei și Bucovinei de nord, luate cu forța de URSS (26 iun. 1940) și a părții septentrionale a Ardealului, trecută la Ungaria prin Dictatul de la Viena impus de Axă (30 aug. 1940). Carol II a devenit extrem de nepopular în urma acestor cedări teritoriale; presat atât de forțele democratice cât și de Garda de Fier el l-a chemat la guvernare pe generalul Ion Antonescu, cedându-i majoritatea prerogativelor puterii. A doua zi (6 sept. 1940) acesta l-a obligat pe suveran să abdice, pe tron revenind Mihai I. Deși și-a arogat titlul de conducător, imitându-i pe Mussolini și pe Franco, Antonescu a trebuit să guverneze cu sprijinul Gărzii pentru a se integra „Noii Ordini”, iar România a fost proclamată „Stat național-legionar”. O ultimă cedare – Cadrilaterul, la 7 septembrie – a fost însoțită de promisiunea Führer-ului, care dovedea o mare încredere în Antonescu, că granița transilvăneană va fi revizuită după victorie. În schimb guvernarea legionară a dezamăgit prin excesele ei, culminând cu asasinarea foștilor demnitari carliști închiși la Jilava și a lui Iorga și Madgearu (nov. 1940). Cu acordul Berlinului Antonescu a înlăturat în ianuarie 1941 Garda de la putere, instaurând un guvern de militari și tehnocrați.

Câteva state au reușit totuși să-și păstreze neutralitatea. Irlanda evită să se alătore Marii Britanii; unbele elemnte IRA iau chiar contact cu spionajul german, fără a încerca ceva împotriva englezilor. Situația cea mai dificilă este însă cea a Spaniei. Franco a declarat neutralitatea acesteia în 1939, dar elementele filo-naziste în frunte cu ministrul Serrano Suner dispun de o influență crescândă în guvernul de la Madrid. Hitler și Mussolini intervin în repetate rânduri pe lângă Franco; în cele din urmă acesta îl elimină pe Suner și îi confirmă lui Churchill că nu se va alătura Axei. Neutralitatea Suedie este menținută atât de URSS cât și de Germania în măsura în care furnizează o zonă-tampon în nordul Europei; economic, Stockholm-ul este însă un satelit

al Reich-ului. În mod similar, Elveția rămâne și ea o zonă-tampon, de data aceasta pentru spionaj și activități financiare și comerciale.

O altă caracteristică fundamentală a „Noii Ordini” europene era exterminarea evreilor. Deja din 1935 aceștia erau excluși din comunitatea germană prin legile rasiale de la Nüremberg, al căror rezultat a fost înființarea lagărelor de concentrare, în care au fost internate atât minoritățile „inferioare” cât și alte elemente intolerabile în societatea nazistă – homosexuali, comuniști – a căror eliminare era preconizată. În 1940 Gestapo a ordonat lichidarea populației evreiești; această directivă a fost completată un an mai târziu cu organizarea efectivă a „soluției finale”, planul de exterminare a celor 11 milioane de evrei din Europa. Modalitățile de punere în practică s-au stabilit în ianuarie 1942 la conferința de la Wannsee, a cărei urmare a fost uciderea, în lagăre și nu numai, a peste cinci milioane și jumătate de oameni doar pentru originea lor evreiască.

Războiul împotriva Uniunii Sovietice

Ideea declanșării unui război anti-sovietic părea tot ce putea fi mai străin politiciii hitleriste, atâta vreme cât Germania și URSS își împărțiseră estul Europei fără nici o neînțelegere; cu toate acestea la sfârșitul anului 1940 Hitler pregătea deja „Operațiunea Barbarossa”, planul de campanie în Rusia. Lui Stalin o asemenea perspectivă i se părea incredibilă, mai ales după ce semnase și un pact de neagresiune cu Japonia (13 apr. 1941); nici zvonurile nici rapoartele oficiale nu l-au putut convinge de trădarea aliaților săi. Hitler în schimb era gata încă din primăvara lui 1941, însă campania din Balcani a întârziat declanșarea războiului împotriva URSS. La 22 iunie 1941 Reich-ul și aliații săi – România, Finlanda, Italia – invadează Rusia, complet nepregătită în fața unui atac de mari proporții; înfrângerea este deci inevitabilă, atâta timp cât în deceniul patru Stalin și-a decimat comandantii, în frunte cu Tuhacevski, iar pe 22 nu ordonă nici măcar mobilizarea generală. Ca urmare, după 3 luni de război două treimi din Armata Roșie au fost lichidate iar germanii atacă Moscova și Leningradul. Forțele sovietice le opun o rezistență disperată; la 1 octombrie Stalin este nevoit să semneze un acord de prietenie cu Churchill și Roosevelt pentru a beneficia de ajutorul militar și economic occidental și de Legea *cash and carry*. Uzinele sovietice sunt demontate și transferate în spatele frontului; productivitatea crește enorm, depășind-o chiar și pe cea germană. Rușii sunt astfel capabili să susțină efortul de război, stabilizând frontul la începutul anului 1942

după eșecul ofensivei naziste asupra capitalei apărată de mareșalul Jukov. Situația devine staționară atâta timp cât aliații occidentali refuză să deschidă un al doilea front iar Japonia nu se simte capabilă să atace URSS. Ca urmare, Hitler decide să abandoneze încercările de cucerire a Moscovei și indică două noi obiective: Caucazul cu resursele sale de petrol, absolut necesare armatei germane, și orașul Stalingrad. Planul său eșuează dezastruos; forțele Reich-ului nu reușesc să pună mâna pe petrolul caucazian, iar Stalingradul nu va fi niciodată cucerit complet, în ciuda unei ofensive care ocupă întreaga toamnă a anului 1942. Ca urmare Jukov poate contra-ataca: armata germană de la Stalingrad este încercuită și după o rezistență disperată capitulează la 2 feb.1943. Din acest moment soarta războiului a înclinat de partea aliaților.

Războiul de apărare a URSS a fost unul din punctele forte ale propagandei sovietice și un moment istoric cu o imensă rezonanță până azi. Statisticile indică cifra de 20 de milioane de morți, 10 milioane de mutilați, 1710 orașe distruse, dar alături de ele în imaginar a apărut o viziune mitologică, inspirată inițial de Stalin și de Ilia Ehrenburg, care a permis redresarea moralului rus. Abia în anii '70-'80 schimbările politice au îngăduit o viziune mai realistă asupra conflictului, ilustrată de proza lui Vasili Bikov.

Intrarea Statelor Unite în război

De-a lungul deceniului patru SUA, mai preocupate de redresarea economică și de *New Deal*, au manifestat un izolaționism convins în exterior. Roosevelt nu a riscat soarta politicii sale printr-o angajare fermă de partea democrațiilor europene. „Charta Atlanticului”, la care au aderat majoritatea guvernelor anti-hitleriste (URSS la 24 sept.) anunța iminența intervenției americane în cursul anului 1941. Evenimentele au fost însă precipitate de atacul japonez de la Pearl Harbor (7 dec. 1941) care pune capăt încercărilor de împărțire a sferelor de influență în Pacific între Washington și Tokyo, câteva zile mai târziu, Germania și Italia declarau și ele război Statelor Unite. Churchill a reușit în același timp să-i convingă pe americani că prima țintă trebuia să fie Europa, lichidarea Japoniei rămânând un obiectiv secundar. La 1 ianuarie 1942 guvernele a 26 de țări au adoptat la Washington Declarația Națiunilor Unite conform căreia nici o țară semnatară nu putea încheia pace separată cu Axa, urmând să lupte până la capitularea necondiționată a acesteia; o zi mai târziu a fost creat Statul Major Interaliat. Intervenția SUA, alături de victoria de la Stalingrad, a constituit factorul decisiv al înfrângerii Germaniei și aliaților acesteia; efortul economic american, restabilit de politicile *New Deal*-ului, era incomparabil chiar și cu cel nazist, fiind probabil

singurul apt de a susține o adevărată mașină de război modernă. Mobilizarea a redus practic șomajul la zero, comenzile militare au dat un nou avânt industriei, războiul devenind astfel impulsul pentru o nouă epocă de prosperitate americană.

Operațiunile efective au întârziat în schimb; efortul militar continua să fie susținut de ruși și de britanici. În cele din urmă Roosevelt, influențat de Churchill, a decis ca intervenția aliată să aibă loc mai întâi în nordul Africii, unde *Afrika Korps* al mareșalului Rommel încerca fără succes să ia Egiptul pentru a face joncțiunea prin Orient cu forțele din Caucaz. Generalul englez Montgomery i-a opus o solidă rezistență; în toamna lui 1942 Rommel a fost finalmente învins în bătălia de la El-Alamein și obligat să se retragă către Tunisia. La 8 noiembrie forțele anglo-americe au debarcat în spatele său în Africa de Nord. Amiralul Darlan, care comandă și la Alger, trebuie să decidă asupra poziției Franței în această situație; el este asasinat, iar succesorul său se alătură aliaților. După o rezistență disperată în mai 1943 ultimele efective italo-germane din Africa se predau.

Următorul obiectiv al aliaților era Italia, verigă slabă a Axei, atât datorită potențialului militar extrem de scăzut, cât și a slăbirii poziției politice a lui Mussolini. La 10 iulie forțele aliate conduse de Eisenhower debarcă în Sicilia, cucerită după două săptămâni de lupte. Lovitura se dovedește mortală pentru regimul Ducelui: în noaptea de 24/25 Marele Consiliu Fascist îl obligă pe acesta să demisioneze, în locul său fiind numit mareșalul Badoglio, a cărui politică rămâne duplicitară – între Germania pe care nu poate să o abandoneze fără riscul de a vedea Italia distrusă, și aliații care caută doar capitularea necondiționată. Badoglio acceptă finalmente această soluție; la 8 septembrie Italia capitulează, iar germanii declanșează represalii militare extrem de dure. Aliații vin prea târziu în sprijinul Romei, care cade în mâinile forțelor naziste.

Înfrângerea Axei

După Stalingrad speranța într-o victorie aliată a renăscut. „Noua Ordine” a început să fie sabotată de mișcările de rezistență europene, între care cea franceză, dirijată din Anglia de generalul de Gaulle și organizată de Jean Moulin, a obținut succese însemnate, în ciuda diferendelor interne. Acestea erau de fapt caracteristice tuturor mișcărilor de acest tip, rupte între rezistența comunistă, care până în vara lui 1941 fusese inactivă pentru ca ulterior să încerce să preia conducerea luptei, și elementele de dreapta, conservatoare și creștin-

democrate. Astfel în Iugoslavia partizanii conduși de Iosip Broz Tito au instalat în decembrie 1943 o guvernare provizorie de factură comunistă, îndepărtându-i treptat nu doar pe germani și pe ustași, ci și pe rezistenții sârbi de dreapta, *cetnicii* monarhiști ai colonelului Mihailovič. La ordinele Moscovei, Partidul Comunist Român a procedat în mod diferit, unificând întreaga opoziție anti-antonesciană și folosind-o ca pe o rampă pentru ascensiunea sa la putere. În condițiile în care a pus în aplicare un asemenea plan, Stalin a înțeles că trebuia să liniștească și temerile aliaților săi occidentali; astfel că la 15 mai 1943 a desființat Cominternul, instrument mult prea vizibil al politicii comuniste.

Pe plan militar, succesele aliaților au fost imense. În vara anului 1943 sovieticii au obținut o victorie decisivă la Kursk putând trece astfel la eliberarea Ucrainei. Când operațiunile ajunseseră la granița României, opoziția internă, în frunte cu regele Mihai, l-a înlăturat pe Antonescu (23 aug. 1944) și a declarat război Germaniei. La începutul lunii următoare rușii au intrat în Bulgaria și guvernul de la Sofia a urmat exemplul Bucureștiului; Finlanda a procedat în mod similar. Pe frontul de vest, după întâlnirea de la Teheran de la sfârșitul lui 1943 Cei Trei Mari (Roosevelt, Churchill, Stalin), au decis deschiderea unui nou teatru de operații. După lungi pregătiri, la 6 iunie 1944 aliații occidentali au declanșat operațiunea „Overlord” – debarcarea din Normandia, sub conducerea lui Eisenhower. Debarcarea a fost un succes complet; pornind de la acest cap de pod, forțele aliate, sprijinite și de rezistență, au eliberat întreaga țară. Pe 25 august, după o săptămână de lupte de stradă, Parisul s-a predat, iar la sfârșitul anului Franța era complet sub control aliat. Războiul a mai continuat jumătate de an, dar puterile Axei nu mai aveau nici o șansă de redresare, în ciuda ultimei ofensive germane din Ardeni (dec. 1944-ian. 1945). Reich-ul era la pământ și nu mai putea susține nici economic nici militar efortul de război de când aliații dobândiseră superioritatea aeriană permițându-le să bombardeze în voie Germania. Numeroși ofițeri germani din vechile familii conservatoare de junkeri considerau că Führer-ul trebuia înlăturat; însă conspirația lor a eșuat, rezultatul fiind sporirea excesivă a puterii tiranice a lui Himmler și a fidelilor săi din SS, ceea ce a agravat situația internă. În Italia Mussolini a fost instalat de către germani în fruntea efemerei „Republici sociale de la Saló, care în realitate controla o parte neînsemnată din nord, și aceasta doar grație trupelor naziste. Restul țării era sfâșiat de un nemilos război civil în care se opuneau

rezistenții Comitetului de Eliberare (de orientare stângistă) și Brigăzile Negre ale Ducelui. Situația s-a rezolvat odată cu capturarea și executarea sumară a lui Mussolini de către partizanii comuniști (28 apr. 1945). Două zile mai târziu, Hitler s-a sinucis în bunkerul său din Berlinul asediat de sovietici iar Germania a semnat capitularea necondiționată la 8 mai. Aceeași soartă au avut-o și guvernele colaboraționiste din sateliții Axei; doar Japonia a continuat singură lupta. Lansarea primelor bombe atomice americane asupra orașelor Hiroshima (6 aug. 1945) și Nagasaki (9 aug.) a frânt însă rezistența niponă și la 2 septembrie Tokyo-ul a cedat.

Împărțirea lumii: „spiritul Yaltei”

Adevărata problemă care se punea în acest moment era împărțirea lumii între învingători cu ideologii atât de diferite cum erau Cei Trei Mari. Stalin însuși recunoștea că

Acest război nu seamănă cu cele din trecut; cel care ocupă un teritoriu își impune în cadrul acestuia propriul său sistem social. Orice stat își impune sistemul său social până acolo până unde poate ajunge armata sa.

Churchill s-a temut de o dominație totală a Rusiei în Est; în octombrie 1944 el a mers la Moscova, căzând de acord cu Stalin asupra împărțirii Balcanilor în sfere de influență, astfel ca aliații occidentali să păstreze Grecia și o oarecare poziție în Ungaria și Iugoslavia; ulterior URSS a depășit cu mult această înțelegere. În februarie 1945 Cei Trei Mari s-au întâlnit la Yalta; ei nu au încheiat nici o înțelegere efectivă privind sferele de influență în lume, dar s-a creat o stare de spirit în acest sens care a permis instalarea la scurt timp a „cortinei de fier”: împărțirea teritoriilor eliberate între Stalin și democrațiile occidentale. Roosevelt, care a fost considerat principalul vinovat pentru imensele cedări făcute de americani rușilor, a murit câteva luni mai târziu, înainte de a vedea realizarea Organizației Națiunilor Unite (27 iun. 1945). Inițial, Cei Trei Mari ar fi dorit un consiliu al marilor puteri și chiar dezarmarea statelor mai mici. Franța a încercat să-și afirme importanța, dar ea nu a fost admisă la Yalta; în schimb a reușit ulterior să intre în Consiliul de Securitate, formă atenuată a primelor proiecte. În total 50 de țări au semnat la 26 iunie Carta de la San Francisco, ce consfințea crearea ONU; se institua astfel un sistem de securitate globală care să prevină un război de talia ultimului.

Pe plan economic, aceasta a fost completată de Fondul Monetar Internațional, organism destinat supravegherii funcționării noului

sistem monetar de la Bretton Woods, consfințind dominația dolarului asupra celorlalte monede naționale. În aceeași perioadă relațiile dintre est și vest au devenit din ce în ce mai tensionate. În cursul lunii mai Churchill îi trimitea o telegramă noului președinte american, Truman, anunțând apariția unei „cortine de fier” pe linia frontului sovietic, iar într-un discurs radiofonic lansa un nou avertisment:

Trebuie să ne asigurăm că țelurile simple și onorabile pentru care am intrat în război nu vor fi uitate în cursul lunilor ce vor urma victoriei noastre, că niște cuvinte ca „libertate”, „democrație” și „eliberare” nu vor fi deformatе și își vor păstra adevăratul lor sens.

Temerile lui Churchill erau într-un total îndreptățite: în Grecia, guvernul de dreapta Papandreu și forțele regaliste sprijinite de englezi au intrat în conflict cu mișcările de rezistență comuniste la sfârșitul lui 1944, conflict ce a degenerat doi ani mai târziu într-un război civil în care Stalin a promis că nu va interveni. El și-a rezervat în schimb România și Bulgaria, unde partidele democratice au fost brutal eliminate, la putere venind forțele comuniste. În scurt timp URSS și-a instituit controlul în tot estul Europei, unde a continuat să mențină contingente militare până la victoria completă a protejaților săi: Albania, eliberată de rezistența comunistă, s-a transformat în Republică Populară în ianuarie 1946, Bulgaria câteva luni mai târziu – sub conducerea vechiului cominternist Gheorghe Dimitrov; în Iugoslavia Tito l-a alungat pe rege și i-a eliminat pe cetnici, proclamând Republica Populară Federativă la sfârșitul lui 1945. În Ungaria, Cehoslovacia și România forțele democratice au încercat să opună rezistență, reușind să mai mențină câțiva ani după război o poziție slabă și echivocă în parlament și chiar în guvern. Lovitura decisivă le-a fost dată prin naționalizarea societăților particulare și prin reformele agrare care au dus la confiscarea proprietăților funciare mari și mijlocii; când elementele de dreapta au încercat să protesteze împotriva acestor politici, liderii comuniști au mobilizat mase proletare. Grație legitimării acestora ei au lichidat ultimele rămășițe ale vechilor partide democratice și i-au arestat pe fruntașii lor. Conducerea a trecut astfel complet în mâna partidelor comuniste; iar Churchill a fost îndreptățit să afirme în celebrul său discurs de la Fulton (5 mart. 1946) că acesta era începutul „războiului rece”.

Dacă aliații occidentali au abandonat complet estul Europei, ei au încercat totuși să lupte pentru regiunea ei centrală. Conferința de la

Potsdam din vara anului 1945 a marcat eșecul acestor tentative. Atâta timp cât Stalin știa că orice guvern rezultat din alegeri libere ar fi fost anti-sovietic, el nu era dispus să abandoneze democrației nici un teritoriu cucerit de trupele sale, astfel că Occidentul a pierdut mai întâi Polonia, la care s-au alipit o cincime din Germania antebelică. Aceasta din urmă a fost împărțită în 4 zone de ocupație aliate, după ce inițial se propusese divizare în 5 state independente sau transformarea ei într-o putere agricolă; se menținea controlul militar și se aplica politica celor trei D: denazificare, dizolvarea cartelurilor economice, care fuseseră unul din marii susținători ai hitlerismului, în fine demontarea utilajului industrial – transportat în mare parte în URSS. În relitate Germania s-a divizat în două state: zona de ocupație sovietică a trecut rapid la modelul politic comunist, proclamându-se în 1949 Republica Democrată Germană, în vreme ce în zona vestică, ocupată de SUA, Anglia și Franța, s-au refăcut instituțiile democratice și s-a trecut la reforme economice capitaliste; în 1949 a fost adoptată o nouă constituție („Legea fundamentală”) interzicând activitatea partidelor extremiste și în același an a fost ales primul cancelar al Republicii Federale Germane, Konrad Adenauer. O soluție similară a fost propusă pentru Austria, împărțită și ea în 4 zone de ocupație. Partidul Comunist deținea aici puterea executivă, deși nu era sprijinit de populație; dar în clipa în care Stalin l-a abandonat, primele alegeri libere (nov. 1945) au confirmat triumful forțelor democratice. Poziția Austriei a rămas în continuare ambiguă, ea neputând intra în marile alianțe occidentale, fără a face însă parte în vreun fel din blocul comunist.

Stalin a devenit marele învingător al celui de-al Doilea Război Mondial. Estul și centrul Europei s-au transformat imediat după 1945 în sateliți ai Moscovei, ceea ce a permis acestora să le impună tratate de pace dezavantajoase, prevăzând menținerea de trupe sovietice și exploatarea economică. În vreme ce în vestul Europei, la inițiativa secretarului de stat american, se aplica „Planul Marshall” (1948-1951) urmărind redresarea economică a țărilor occidentale considerată ca o condiție a menținerii democrației politice, în est URSS vasaliza economic și politic republicile populare, interzicându-le să adere la plan, care le-ar fi permis un reviriment rapid, antrenând probabil și slăbirea partidelor comuniste; în schimb ele au aderat în 1949 la Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER), ce consfințea această subordonare față de Uniunea Sovietică. Prima reacție ostilă a venit din partea Iugoslaviei: după ce în primii ani Tito s-a dovedit un satelit fidel

al Moscovei în 1947 el a început să răcească legăturile cu URSS pentru a adopta o cale proprie de dezvoltare, bazată pe autocontrolul muncitoresc în întreprinderi și pe încurajarea micii proprietăți și inițiative private. Stalin nu era dispus să accepte acest model, care scotea de sub controlul direct al Moscovei o parte însemnată din spațiul balcanic, orientând-o în direcția unui comunism naționalist și cu veleități de independență. Ca urmare în 1948 Tito a fost exclus din Cominform („Biroul Informativ al partidelor comuniste și muncitorești”, care din 1947 suplinea parțial Cominternul) și s-a reorientat spre o politică deschisă către Occident.

Aceste începuturi tensionate ale războiului rece au fost probabil perioada cu cel mai mare risc de declanșare a unei noi conflagrații mondiale, atâta timp cât situația continua să fie dezechilibrată prin faptul că doar SUA posedă bomba atomică, pe care URSS a obținut-o abia în 1949, după eșecul blocadei sale asupra Berlinului de Vest. Imediat după război Truman nu a știut cum să reacționeze în fața extinderii sovietice pe care Roosevelt o tolerase; trebuia aceasta limitată sau Occidentul trebuia să declanșeze o cruciadă anti-comunistă în continuarea celei anti-naziste? Răspunsul a fost dat de tânărul diplomat George Kennan la începutul anului 1946; el a fundamentat *containment*-ul, „ținerea în loc”, care a fost esența relațiilor dintre marile puteri în războiul rece. Enunțarea sa oficială a fost dată de „doctrina Truman” (12 martie 1947):

Consider că politica Statelor Unite trebuie să fie aceea de a sprijini popoarele libere care se împotrivesc încercărilor de subjugare de către minorități înarmate sau de către presiuni din afară.

În plus grație planului Marshall SUA a încercat să obțină o redresare economică a Europei prin acțiunea sa directă, evitând intermedierea ONU; în acest scop a fost creată „organizația Europeană pentru Cooperare Economică” (din 1961 „Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică”). În total Statele Unite au acordat aproape 12 miliarde \$ țărilor Europei Occidentale; permițând revenirea acestora; scopul a fost însă în bună măsură unul politic, planul Marshall fiind o completare a „doctrinei Truman”. Se instituia astfel o cantonare strictă a marilor puteri, ce se neutralizau una pe alta prin deținerea arsenalului nuclear, în sferele lor de influență. În acest scop la 4 aprilie 1949 a fost creat la Washington Pactul Atlanticului de Nord (NATO) reunind țările din blocul occidental

decise să prezerve libertatea, moștenirea comună și civilizația popoarelor lor, fondată pe principiile democrației, libertății individuale și domniei legii.

Bătăliile războiului rece aveau să se dea la marginile acestor sfere de influență, pe terenurile secundare.

Întrebări de verificare:

1. Cum s-a desfășurat Al Doilea Război Mondial ?
2. Care a fost semnificația intervenției SUA în conflict ?
3. Explicați consecințele celui de-al Doilea Război Mondial.

Bibliografie

Jean Carpentier, Francois Lebrun, *Istoria Europei*, Ed. Humanitas, București, 1997

Andre Fontaine, *Istoria războiului rece*, Ed. Militară, București, 1992

Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988

Basil Liddel-Hart, *Istoria celui de-al Doilea Război Mondial*, Ed. Lider, București, 1999

**EUROPA POSTBELICĂ. DE LA ÎNFIINȚAREA ALIANȚEI
NORD -ATLANTICE PÂNĂ LA „PRIMĂVARA DE LA
PRAGA”**

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Constituirea celor două blocuri politico-militare
2. Uniunea Sovietică de la Stalin la Brejnev
3. Debutul construcției europene
4. România în cadrul pactului de la Varșovia

Alianțele din cadrul războiului rece. Blocada Berlinului instituită de Stalin și amenințarea cu bomba atomică lansată de Truman asupra URSS au dezvăluit cât se poate de clar gradul de militarizare a războiului rece. În primele luni ale anului 1946, liderii sovietici au început să-și declare intențiile de a folosi știința și tehnologia cu scopul de a spori considerabil puterea militară a țării lor. Mai mult decât atât, ca urmare a inechității în reducerile de forțe după război, Armata Roșie era mai amenințătoare în 1947 decât fusese în 1945. La doi ani după război sovieticii aveau în Europa de Est peste 3.000.000 de soldați, în timp ce Statele Unite își restrânseseră efectivul la mai puțin de 2.000.000.

Impresionanta putere militară a URSS și teama persistentă față de Germania i-au determinat pe liderii statelor vest-europene să se preocupe de propria securitate. Căderea Cehoslovaciei a fost evenimentul care i-a îndemnat să treacă la acțiune. În martie 1948, Marea Britanie, Franța și țările Benelux (Belgia, Olanda, Luxemburg) au semnat Tratatul de la Bruxelles, pact de apărare mutuală prin care se institua Uniunea Europei Occidentale.

În aprilie 1949, Italia, Danemarca, Norvegia, Portugalia, Islanda, Statele Unite și Canada s-au alăturat Uniunii Europei Occidentale formând o alianță militară occidentală lărgită. Cele douăsprezece națiuni cuprinse în această Organizație a Tratatului Atlanticului de Nord s-au angajat ca, în situația în care una dintre ele va fi atacată, toate celelalte să i se alătore în lupta împotriva agresorului. Această alianță antisovietică a reprezentat apogeul orientării puterilor occidentale către o politică de limitare a comunismului prin forță militară, mai curând decât prin presiuni economice și politice.

Subjugarea Europei de Est de către URSS a însemnat, totodată, sfârșitul independenței armatelor Poloniei, Ungariei, Cehoslovaciei, României, Bulgariei și Germaniei de Est. Stalin a permis menținerea forțelor armate ale acestor state numai ca părți componente ale unei structuri militare mai largi, comandată de el. Conducerea sovietică a creat oficial acest sistem de alianțe impuse imediat după ce Germania a fost admisă în N.A.T.O., dându-i

denumirea de Organizația Tratatului de la Varșovia (Pactul de la Varșovia), pact semnat în 1955.

Atâta vreme cât Europa era înghețată în sfere de influență formate din două grupuri de state ostile unul altuia, nu mai exista nici o posibilitate de reunificare a Germaniei. Practic, încă din 1948, forțele de ocupație divizaseră națiunea învinsă în două state. În anul următor, participanții la războiul rece au desăvârșit scindarea Germaniei. La 23 mai 1949, Aliații occidentali au creat Republica Federală Germania. La rândul său, Rusia s-a grăbit să înființeze Republica Democrată Germania (Germania Răsăriteană), la 7 octombrie 1949.

După încheierea celui de-al doilea război mondial, Statele Unite au continuat să fabrice bomba atomică. La sfârșitul anilor '40 probabil că aveau în stoc peste 100. Dată fiind puterea acestor bombe, chiar și un asemenea arsenal restrâns reprezenta o teribilă amenințare pentru sovietici. Deși majoritatea specialiștilor americani în armament anticipau că monopolul american asupra bombei atomice avea să dureze cel puțin un deceniu, înverșunarea lui Stalin de a contracara pericolul deosebit de mare al armelor atomice a condus la reușita experimentului sovietic din septembrie 1949.

În ultimii ani ai deceniului al cincilea, oficialitățile și oamenii de știință americani au discutat în secret ideea fabricării unei bombe cu hidrogen. Această armă, pe care au denumit-o "Super", era de câteva ori mai puternică decât bomba atomică. Câțiva cercetători au opinat că o bombă cu hidrogen putea declanșa o reacție nucleară în lanț, care ar fi distrus atmosfera pământului. În pofida dezacordurilor și riscurilor, experimentul sovietic cu bomba atomică l-a convins pe Truman să înceapă imediat fabricarea bombei cu hidrogen. În ianuarie 1950 el a convocat o conferință de presă în care a anunțat că ordonase producerea bombei "Super". La 1 noiembrie 1952, SUA au detonat prima bombă cu hidrogen. În anul următor, URSS experimenta una similară, de fabricație sovietică.

Uniunea Sovietică. Noi evoluții. La începutul anilor 50, câțiva conducători comuniști mai tineri au început să revendice înlănzirea brutalului sistem stalinist. Totodată, ei pândeau prilejul de a lua locul conducătorului, acum înaintat în vârstă.

Probabil că Stalin intenționa să-i elimine pe acești parveniți, împreună cu evreii “trădători”. Însă epurarea nu a mai avut loc. La 5 martie 1953 Stalin a murit, înainte să poată ordona un nou val de asasinate.

Oricum, la sfârșitul anilor ‘40, majoritatea statelor est-europene deveniseră dependente de URSS, fiind conduse de dictatori staliniști. Oficialitățile sovietice, partidele comuniste locale și Armata Roșie reprezentau administrația imperialistă și instrumentele de constrângere ale lui Stalin. Acestea au impus guverne după modelul sovietic în Polonia, Germania Democrată, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria, România. Austria a rămas în continuare ocupată atât de sovietici, cât și de Alianții occidentali.

Ascensiunea la putere a lui Hrușciov

Lupta pentru succesiune la conducerea statului s-a încheiat în 1956 cu triumful lui Nichita Hrușciov.

Hrușciov și-a început campania de “destalinizare” la Congresul XX al Partidului, în februarie 1956, congres la care au participat peste 1000 de membri de partid. Într-un discurs de patru ore, noul lider sovietic a dezvăluit actele de brutalitate comise de Stalin. Atitudinea critică a lui Hrușciov viza în primul rând sângeroasele epurări din anii ‘30, persecuția minorităților, cum era cazul tătarilor din Crimeea și greșelile lui Stalin atât de scump plătite în privința liniei politice urmate în cele de-al doilea război mondial. Discursul lui Hrușciov și direcția politică adoptată de el ulterior indicau faptul că era adeptul versiunii moderate a noii orientări, pe care o lega de lupta împotriva staliniștilor și a mitului lui Stalin. Până la sfârșitul epocii sovietice, liderii comuniști s-au împărțit în staliniști dornici să mențină cât mai mult din vechiul sistem și reformiști care luptau pentru o dictatură mai puțin rigidă. Sub conducerea lui Hrușciov, cei care au avut câștig de cauză au fost reformatorii.

În mai puțin de doi ani de la discursul antistalinist al lui Hrușciov, lagărele din Siberia erau practic pustii. Controlul strict asupra activității politice se menținuse, însă teroarea luase sfârșit.

Lupta pentru eliberare în estul Europei, 1953-1968.

Est-europenii s-au opus dominației sovietice încă de la începutul perioadei de ocupație și până la prăbușirea sistemului, în 1989. Stalin i-a împiedicat pe principalii lideri politici din aceste țări să se împotrivescă fățiș, dar

forțele secrete de opoziție au devenit și mai puternice. La trei luni după moartea lui Stalin au izbucnit revolte în Cehoslovacia și Germania Democrată (iunie 1953).

Armata sovietică s-a grăbit să înăbușe aceste tulburări, dar în Europa de Est erau pe cale să se declanșeze alte două mișcări de protest.

Timp de trei ani după revoltele din Cehoslovacia și Germania Democrată, nemulțumirile au continuat să crească în rândul artiștilor și intelectualilor polonezi. Ei respectau principiile marxiste, dar se opuneau variantei de comunism instaurate de guvernul lor. Liderii comuniști polonezi s-au confruntat cu o amenințare și mai serioasă atunci când destalinizarea și condițiile grele de existență au dat naștere unui violent protest muncitoresc. La 28 iunie 1956, muncitorii din Poznan s-au răzvrătit în număr atât de mare, încât guvernul a recurs la armată pentru a înăbuși revolta. Criza s-a agravat în momentul în care soldații au refuzat să tragă în greviști. Până la urmă un mare număr de trupe de securitate a pus capăt tulburărilor. Evenimentele din Ungaria, din noiembrie 1956, după o lungă perioadă de agitație începută în 1953, au fost cele mai grave. Trupele sovietice de intervenție au trebuit să facă față unei adevărate insurecții. Înăbușirea ei a făcut 20.000 morți. După înfrângerea rebelilor, sovieticii l-au instalat în fruntea statului pe Janos Kadar, apoi l-au arestat pe Imre Nagy și l-au executat în 1958.

Căderea lui Hrușciov. Uniunea Sovietică resimțea nevoia disperată de a trece de la dictatura stalinistă hipercentralizată la un sistem mai potrivit cu necesitățile în schimbare ale unei populații dispersate pe un teritoriu extrem de vast. Hrușciov a reușit să-l demitizeze pe Stalin, însă majoritatea reformelor preconizate de el nu au dat rezultate. Acestea nu au fost bine concepute, nici aplicate cu pricepere.

Atât progresele campaniei de destalinizare, cât și încercările de reformă au stârnit resentimentele unui mare număr de demnitari ai partidului, care nu doreau decât să pună capăt terorii instaurate de Stalin, menținând neschimbat tot restul sistemului. Rezultatul umilitor al crizei cubaneze a accentuat opoziția față de Hrușciov și probabil i-a pecetluit soarta. Prezidiul partidului și cea mai mare parte a Comitetului Central (grup executiv format din circa 200 membri de frunte ai partidului) au decis să pună capăt “planurilor nechibzuite” ale lui Hrușciov. În 1964 ei l-au obligat pe liderul sovietic să-și dea demisia.

Conducerea colectivă și Leonid Brejnev. Noii lideri au debutat ca grup de “conducere colectivă”: un comitet

dictatorial condus de Alexei Kosâghin (1904-1980) și Leonid Brejnev (1906-1982). La începutul anilor '70, Brejnev a ocupat o poziție dominantă, manifestând totuși o receptivitate mai mare la doleanțele asociațiilor săi decât Hrușciiov. În timpul administrației Brejnev, viața în URSS a devenit mai stabilă sau “stagnantă”, cum aveau să o eticheteze ulterior sovieticii.

Construcția europeană. Paralel cu o însemnată creștere economică, a doua articulație a revirimentului Europei Occidentale a fost voința de a crea o adevărată Europă. La sfârșitul războiului, Europa apuseană putea să apară ca o miză între cele două blocuri, deci era normal să încerce să se organizeze. Ideea “Statelor Unite ale Europei” nu era nouă. La sfârșitul anilor '20, Aristide Briand îi fusese un elocvent apărător. Ea a fost reluată de Winston Churchill într-un discurs pronunțat la Zurich, în 1946. Pe de altă parte, Statele Unite își manifestaseră dorința ca ajutorul Marshall să fie distribuit în cadrul unei cooperări europene, din care s-a născut O.E.C.E. În mai 1948, a avut loc la Haga un Congres al Europei, care a avut drept rezultat crearea unui Consiliu al Europei, compus din două organisme, un Comitet al Miniștrilor și o Adunare Consultativă Europeană, cu sediul la Strasbourg și reunind reprezentanți ai celor 17 membri ai O.E.C.E. Activitatea acestui Consiliu s-a limitat însă la discursuri incitante, căci Anglia se opunea categoric oricărei renunțări la suveranitatea națională (contrar Franței în acel moment)

Jean Monnet, după acest debut cam dezamăgitor, a considerat că, pentru realizarea construcției europene, era necesar ca europenii să se obișnuiască să lucreze împreună în cadrul unor realizări concrete. Ideea a fost adoptată de ministrul francez al afacerilor externe, Robert Schuman, și a dus la planul care-i poartă numele: la 18 aprilie 1951, s-a creat Comunitatea Europeană a Carburului și Oțelului (C.E.C.O.), inițial un mijloc de a controla posibilitățile de reînarmare ale Germaniei. Organizația reunea șase membri: Franța, Germania Federală, Belgia, Olanda, Luxemburg și Italia. O Înalta Autoritate cu sediul la Luxemburg avea puteri supranaționale în domeniul producției și schimburilor de cărbune și oțel. A fost o realizare crucială deoarece pentru prima oară funcționa o instituție europeană, care, în plus, cunoștea și un mare succes, în pofida handicapului pe care îl reprezentase refuzul Marii Britanii de a lua parte la ea.

Un al doilea proiect a avut o soartă mai puțin fericită: este vorba de Comunitatea Europeană de Apărare (C.E.A.), care urma să permită participarea trupelor germane la apărarea Europei în cadrul unei armate europene. Avantajul sperat era realizarea reînarmării

Germaniei, considerată ca necesară de către Statele Unite. Se dorea ca, fără să se trezească la viață vechii demoni ai unei armate germane autonome, să se creeze o nouă instituție europeană. Tratatul semnat la Paris, la 27 mai 1952, de cei șase parteneri n-a putut fi ratificat de Adunarea Națională Franceză din cauza opoziției hotărâte a comuniștilor și gaulliștilor. După mai mulți ani de dispute politice violente, C.E.A. a fost respinsă fără dezbateri la 30 august 1954. În urma acestei situații, acordurile de la Londra și Paris (octombrie 1954) au recreat o armată germană în cadrul U.E.O. (Uniunii Europei Occidentale), alianță militară încheiată pe o perioadă de 50 de ani între cei șase membri ai C.E.C.O. și Marea Britanie.

Frânată de eșecul C.E.A., ideea europeană a fost relansată cu adevărat de reuniunea celor șase miniștri ai afacerilor externe ai C.E.C.O., care a avut loc la Messina, la 1 iunie 1955, ca și prin hotărârea de creare a unei Comunități Economice Europene (C.E.E.) denumită și Piața Comună, realizată prin Tratatul de la Roma, semnat la 25 martie 1957. Obiectivul era asigurarea progresivă a liberei circulații a mărfurilor și persoanelor în interiorul acestei comunități a celor șase. În afara Consiliului Miniștrilor moștenit de la C.E.C.O., la Bruxelles, se instala o Comisie Europeană, schiță a unei puteri supranaționale.

Crearea Pieței Comune a reprezentat un pas considerabil pe calea construcției europene. A urmat un progres lent, ce s-a întins pe aproximativ un deceniu. Încetineala cu care s-a realizat construcția europeană în această perioadă se explică prin foarte puternica impregnare națională a unor popoare cărora le era greu să se simtă în primul rând europene, fiind foarte reticente când se puneau problema să facă pasul decisiv de transformare a unei comunități economice într-o comunitate politică.

Poziția României în cadrul pactului de la Varșovia. Primii ani ai regimului comunist, cei care au coincis cu ultimii ani de viață ai lui Stalin, s-au manifestat printr-o deplină docilitate a politicii externe a României, satelitizarea sa diplomatică fiind tot atât de absolută ca și cea a celorlalte țări comuniste din Europa de Est. În februarie 1948, guvernul român s-a legat de sovietici printr-un tratat de prietenie, colaborare și asistență reciprocă valabil timp de două decenii, urmat de înțelegeri similare cu Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia și Ungaria, semnate de toate aceste țări în cursul anului 1948. Tratatul încheiat recent cu Iugoslavia (1947) a fost, firește, denunțat după excluderea acesteia din Cominform, Gheorghiu-Dej angajându-se imediat pe calea unei campanii violente de “demascare” a lui Iosip Broz Tito.

Din punct de vedere economic, țara era deja inclusă în sfera de interese sovietice prin tratatul din mai 1945, apoi prin aderarea la

Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, întemeiat în 1949. Din punct de vedere militar, dominația sovietică era tot atât de deplină, manifestându-se atât prin ocuparea militară a țării (care a durat până în 1958) cât și, din 1955, prin încadrarea României în Tratatul de la Varșovia.

Dispariția lui Stalin (martie 1953) a deschis o perioadă de incertitudini în întreaga Europă răsăriteană care s-a exprimat, în cazul României, prin apariția primelor simptome ale neînțelegerilor româno-sovietice. Relațiile cu Nichita Hrușciov, succesorul lui Stalin, par să fi fost încordate, mai ales în anul 1955, când unele deosebiri de vederi au ieșit la iveală pe timpul vizitei la București a liderului sovietic. Rușii se pronunțau în favoarea separării posturilor de prim-secretari și prim-miniștrii. Dej, în acel moment doar prim-ministru, a trecut peste obiecțiile sovietice reluând, în octombrie 1955, și funcția de prim-secretar al partidului. La Congresul al doilea (1955) s-a vorbit pentru întâia oară despre calea românească de construire a socialismului, despre adaptarea marxismului la cerințele locale și s-a insistat pe necesitatea respectării principiilor de suveranitate, de egalitate și neamestec în treburile interne.

Evenimentele din Ungaria (octombrie–noiembrie 1956) au pus în surdină, momentan, aceste divergențe de păreri, care oricum nu puneau în pericol soarta socialismului în România și nici interesele sovietice în zonă, justificând în același timp opoziția lui Dej față de destalinizare. Comuniștii români au arătat chiar de la început multă ostilitate față de Imre Nagy și au secondat represiunea sovietică. Pe de altă parte însă, în decembrie 1956, ei vorbeau din nou despre o cale autohtonă de construire a socialismului. Anul 1956 a fost, de asemenea, anul în care ultimul sovrom, Sovromcuartul, a reintrat în patrimoniul statului român, punându-se astfel capăt unei forme de exploatare economică directă de către sovietici.

Calea românească de construire a socialismului se deosebea în multe privințe de planurile lui Hrușciov. C.A.E.R.-ul, somnolent între 1949–1955, fusese reactivat de acesta din urmă cu scopul introducerii diviziunii și specializării economice între țările socialiste. Era, de fapt, un conflict între nord și sud, între țările socialiste mai dezvoltate, Cehoslovacia în primul rând, și țările socialiste pe cale de dezvoltare. Bulgaria a acceptat rapid punctul de vedere al Moscovei, dar în cazul românilor planul Hrușciov s-a ciocnit de prevederile adoptate la Congresul al doilea al partidului. Praga s-a arătat, încă din 1956, ostilă față de industrializarea accelerată a României, opunându-se ajutorării ei tehnologice și criticând deschis o tendință pe care o socotea autarhică și protecționistă. Cu toate acestea, în ciuda fricțiunilor evidente, Hrușciov a acceptat în 1958 vechea cerere a lui Dej de retragere a trupelor sovietice din România.

Retragerea rușilor trebuie înțeleasă în contextul internațional al momentului respectiv. Valoarea strategică a României scăzuse considerabil după semnarea tratatului de pace cu Austria și retragerea sovieticilor din acea țară. Pe de altă parte, aflat în plină campanie propagandistică de câștigare a opiniei publice occidentale, Hrusciov a socotit că se poate dispensa de ocuparea unei țări înconjurată și așa de sateliți. Kremlinul pare să fi privit întreaga problemă a staționării trupelor sale în România numai sub aspect militar și diplomatic, fără să-și dea seama că retragerea lor îi va lipsi de un mijloc de presiune asupra comuniștilor lui Dej.

De acum înainte și până la moartea dictatorului român (martie 1965), relațiile cu Moscova se vor înrăutăți continuu, agravate fiind de insistența cu care rușii urmăreau să transforme C.A.E.R.-ul într-un organism economic supranațional în cadrul căruia nordul urma să producă bunuri industriale, iar sudul să furnizeze materii prime și agricole. Campania a culminat în aprilie 1964 prin publicarea planului Valev de alcătuire a unui complex economic interstatal în zona Dunării de jos, care ar fi înglobat părțile de sud ale Uniunii Sovietice, de sud-est ale României și de nord ale Bulgariei. Românii au răspuns în mod violent, considerând pe bună dreptate planul ca o încercare de dezmembrare a economiilor naționale și a teritoriului național.

Planul Valev, precum și respingerea sa în numele interesului național erau, practic, doar ultimele manifestări ale unui proces conflictual care depășise sfera economicului pătrunzând și în cea a politicului. Într-adevăr, schisma chineză a introdus un element nou în relațiile româno-sovietice, îngăduind Bucureștiului să se distanțeze de Moscova cu mai mult curaj. Comuniștii chinezi au ales capitala României drept loc de exprimare a unui violent atac antisovietic (1960), trimițând apoi la București numeroase delegații economice și politice (1962, 1963). În sfârșit, 1963 a fost anul în care la ONU România a votat pentru prima dată altfel decât Uniunea Sovietică și aliații ei.

La începutul anului 1964, Gheorghiu Dej și-a oferit mediația în conflictul sino-sovietic și l-a trimis în acest scop pe Ion Gheorghe Maurer la Beijing și la Moscova. Misiunea primului ministru și întrevăderea sa cu Hrusciov nu au făcut decât să agraveze suspiciunile existente între părțile aflate în joc. În orice caz, este limpede faptul că rușii și românii nu s-au putut înțelege nici măcar asupra ținerii secrete a disensiunilor. Dovada este că în aprilie s-a publicat la Moscova așa-numitul plan Valev iar la București s-a adoptat “declarația din aprilie” referitoare la poziția României în conflictul sino-sovietic.

O dată cu această dare pe față a conflictului, politica externă a României a devenit tot mai îndrăzneță și mai diferită de cea a sateliților est-europeni. Numeroase misiuni economice au vizitat

Capitala României, o delegație economică română a călătorit la Washington, Ion Gheorghe Maurer a vizitat Parisul, iar voturile independente de la ONU s-au înmulțit. Regimul lui Dej a căpătat neașteptat de repede o respectabilitate internațională pe care a știut să o lărgească cu multă abilitate, model adoptat inițial și de succesorul său, Nicolae Ceaușescu.

INTREBARI DE VERIFICARE

- 1.Cum s-au constituit principalele blocuri politico-militare din epoca “războiului rece”?
- 2.Cum s-a produs translația puterii în Rusia Sovietică după moartea lui Stalin?
- 3.Care au fost primele etape ale construcției europene?
- 4.Cum explicați procesul de detașare a României în raport cu Moscova?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

- 1.Andre Fontaine, *Istoria Războiului Rece*, Editura Militară, București, 1992, 4 vol.
- 2.Eric J. Hobsbawm, *Secolul extremelor*, Editura Lider, București, 1999.
- 3.Roy Medvedev, *Despre Stalin și stalinism*, Humanitas, București, 1991.
- 4.Idem, *Oamenii lui Stalin*, Editura Meridiane, București, 1993.
- 5.Jean Francois Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste*, Editura Polirom, Iași, 1998.

De la mai '68 la revoluțiile din Europa de Est

După parcurgerea acestei teme veți învăța următoarele:

1. Evoluția și sfârșitul războiului rece
2. Politica occidentală
3. Politica statelor comuniste

Anul 1968

În deceniile 6 și 7 Europa Occidentală și-a revenit după trauma războiului mondial. Aceasta a fost o epocă de prosperitate, de bogăție materială creată de cadrele economiei de piață și societății de consum, ai cărei contemporani nu s-ar fi putut considera “generații pierdute”, așa cum făcuseră părinții și bunicii lor. A fost surprinzător faptul că în mod spontan în 1967 și mai ales în 1968 un val de proteste – în primul rând studențesți – s-au extins în întreaga lume capitalistă, cu repercusiuni chiar și în estul Europei. Revolta s-a îndreptat în primul rând împotriva *establishment*-ului de orice orientare; în numele celor trei M – Mao, Marx, Marcuse – studenții au criticat atât vechile partide de stânga și marxismul lor depășit cât și dreapta și produsele ei politice și economice, întrupate în războiul din Vietnam. Costurile acestuia s-au dovedit imense, nu atât militar, cât politic, în clipa în care o întreagă generație în SUA și în Europa s-a ridicat împotriva militarismului american și a societății ce-l sprijinea. La paris, în februarie 1968, studenții Sorbonei conduși de Cohen-Bendit au cerut democratizarea universităților și control asupra conținutului cursurilor și numirilor la catedră. În fața opoziției *establishment*-ului ei au ridicat baricade și au înfruntat poliția, revolta studențească transformându-se într-o bătălie de stradă (mai '68), cel mai grav protest social din Franța de la Comuna din Paris până azi, câtă vreme 80% din populația capitalei i-a susținut pe protestatari. În martie, revolte similare au izbucnit în majoritatea universităților italiene, extinzându-se apoi în Japonia și SUA (unde predominantă era mișcarea *hippie*, în dauna marxismului și anarhismului care dominau mișcările europene). În Polonia o manifestație studențească a declanșat masive demonstrații; la mijlocul lunii martie toate universitățile poloneze au intrat în grevă, studenții contestatari opunându-se corpului profesoral atașat regimului.

Revoluția care începe va pune sub semnul întrebării nu doar societatea capitalistă ci societatea industrială.

Societatea de consum este sortită unei morți violente...

Noi inventăm o lume nouă și originală. Imaginația preia puterea

anunța în mai '68 un afiș la intrarea în Sorbona. Pericolul mișcării studențești s-a dovedit disproportionat de mare, atâta vreme cât

revoltații erau de fapt cei din care trebuiau să se recruteze noile elite; astfel că guvernele au ezitat, chiar și în cazul mișcării din Franța, să înăbușe în forță protestul; presiuni sângeroase nu s-au înregistrat decât în cazurile marginale ale Poloniei și Mexicului. Moderația autorităților a generat noi proteste din partea altor categorii – în principal muncitori – precum grevele din Franța din 1968 și “toamna fierbinte” din Italia (1969); de data aceasta însă guvernele nu au mai fost la fel de temperate.

Războiul rece în epoca destinderii

Venirea la putere a lui Richard Nixon în 1969 a însemnat modificarea radicală a atitudinii intervenționiste a SUA în politica internațională. Era o schimbare necesară și coerentă cu tentativa de relaxare în relațiile est-vest reprezentată de doctrina Harmel, adoptată de NATO la sfârșitul anului 1967. Noul președinte american și consilierul său în materie de securitate națională, Henry Kissinger, erau partizanii unei politici de destindere bazată pe ordine, stabilitate, menținerea balanței de putere și pe înlocuirea birocrăției cu controlul direct al casei Albe asupra politicii externe. În viziunea lui Kissinger

pacea nu este o transpunere la nivel global a dorințelor unei națiuni, ci o acceptare generală a conceptului de ordine internațională.

Pentru Washington această ordine a însemnat destinderea relațiilor cu marile puteri comuniste – Rusia și China – în același timp cu controlul strict al încercărilor locale de destabilizare a balanței de putere. Ea nu ar fi putut avea succes dacă URSS nu trecea în același timp printr-o epocă de automulțumire și de optimism privind soarta comunismului, cauzată de falimentarul program de înarmare ce a caracterizat perioada de reacțiune stalinistă a lui Brejnev. În aceste condiții Nixon a putut pune capăt, după 5 ani de negocieri, războiului din Vietnam prin acordul de armistițiu de la Paris (27 ian. 1973) urmat de retragerea trupelor americane până la sfârșitul lunii martie. Pentru a încheia în mod onorabil conflictul fără a pierde voturile alegătorilor, Nixon a aplicat strategia „vietnamizării”: greutatea războiului a căzut pe umerii guvernului sud-vietnamez în timp ce trupele americane s-au retras progresiv – ceea ce a redus dimensiunile recrutării în SUA, anihilând proteste precum cele din '68. În schimb, Vietnamul de Sud lipsit de sprijinul american a căzut în mâinile forțelor comuniste în 1975.

Relațiile cu URSS s-au ameliorat începând cu Conferința de la Helsinki (1969) și culminând cu Summit-ul de la Moscova din mai 1972 unde a fost adoptat acordul SALT I privind egalizarea arsenalelor nucleare strategice; în schimb, Brejnev a facilitat încheierea păcii cu Vietnam-ul iar Nixon a încercat să acorde Uniunii Sovietice clauza națiunii celei mai favorizate, fiind împiedicat de Senat. Pe aceeași direcție a acționat și cancelarul german Willy

Brandt, a cărui politică de destindere față de Est (Ostpolitik) a dus la încheierea Actului Final de la Helsinki al CSCE, care confirma granițele europene, admiterea în ONU a ambelor republici germane și acceptarea de către țările din Est a “coșului 3” de la Helsinki – acordurile privind drepturile omului. Față de China, care intrase în război cu URSS, Washington-ul a încercat o apropiere chiar mai semnificativă în urma unei vizitelor lui Nixon și Kissinger la Beijing, care au pus bazele negocierilor economice și diplomatice. În schimb în raport cu încercările comuniste de infiltrare a sferei de influență occidentale, politica de destindere a fost extrem de dură. În 1973 primul președinte marxist liber ales din America Latină, Salvador Allende, a fost răsturnat de un puci militar condus de generalul Pinochet și plănuțit de CIA după o mai lungă destabilizare a economiei și societății chiliene; în schimb pe lângă noul conducător au fost trimiși experți americani în frunte cu Milton Friedman în scopul consolidării capitalismului. Când în 1974 Turcia a invadat Ciprul, în virtutea statutului de putere garantă și în ciuda rezoluțiilor ONU Kissinger a acordat sprijinul Statelor Unite, considerând că astfel era întărită poziția NATO în regiune. În problema crizelor rasiale din sudul Africii administrația Nixon a intervenit permanent în favoarea mișcărilor albe de dreapta – în vreme ce Estul tindea să susțină mișcările locale de eliberare; astfel în conflictul din Angola SUA a trimis arme și mercenari împotriva rezistenței anti-coloniale finanțată de Rusia. Toate aceste succese externe i-au adus lui Nixon un al doilea mandat prezidențial, dar în august 1974 el a fost obligat să demisioneze ca urmare a implicării în afacerea Watergate, dezvăluită probabil de surse NATO ostile destinderii. Urmașul său, Ford, s-a confruntat însă cu o criză mult mai gravă provocată de creșterea cu 400 % a prețului petrolului de către OPEC, care a generat la mijlocul deceniului 8 o amplificare a inflației în țările industrializate – și nu numai – punând astfel capăt acelei nemăsurate expansiuni ce caracterizase epoca post-belică. În aceste condiții, opoziția democratică a îndreptat numeroase critici împotriva politicii de destindere, devenită nepopulară mai ales după ce Casa Albă a refuzat să-l primească pe disidentul rus Soljenițan. În 1976 Ford a pierdut alegerile în favoarea democratului Carter, a cărui prioritate a fost mai degrabă redresarea economică decât continuarea destinderii. Noul președinte l-a înlocuit pe Kissinger cu Zbigniew Brzezinski, dar politica sa externă a părut extrem de ezitantă: pe de o parte Carter a insistat în favoarea respectării

internaționale a drepturilor omului și a criticat Estul pentru încălcarea acestora, refuzând în același timp să vadă o manevră a URSS în spatele revoluțiilor ce au atins Iranul și Nicaragua. În aceste condiții, cea mai importantă realizare a sa a fost marginală în raport cu războiul rece: medierea Acordurilor de la Camp David și a tratatului de pace între Egipt și Israel; în schimb inițierea de relații diplomatice cu China a fost contrabalansată de recunoașterea Taiwanului, afectând grav „noua cale” a normalizării preconizată de Carter și de Deng Xiaoping. În relațiile cu URSS, Brzezinski a tins să impună modelul „idealist” al unei diplomații deschise; în 1979, la Summit-ul de la Viena, Carter și Brejnev au semnat chiar un nou acord privind limitarea arsenalului nuclear (SALT II). Acordul nu a ajuns însă să fie aprobat de Congres, în condițiile în care un an mai târziu Rusia a invadat Afganistanul. În același timp, falimentul diplomației lui Carter a fost consfințit de criza ostatecilor din Iran, provocată de politica anti-teroristă a democrațiilor.

Evoluția războiului rece în timpul lui Ronald Reagan

Abordarea democrată a războiului rece s-a dovedit un eșec complet. Dacă promotorii destinderii au fost criticați mai ales pentru cinismul lor, în schimb idealismul politicii externe a lui Carter a dus la o serioasă subestimare a capacităților Uniunii Sovietice și Tratatului de la Varșovia. Noul președinte, republicanul Ronald Reagan, era decis să schimbe complet această viziune, înlocuind în războiul rece negocierea cu confruntarea efectivă și întărind capacitatea militară a SUA. Din primul an al mandatului său bugetul apărării a crescut enorm; pentru întâia dată cheltuielile militare ale NATO le-au depășit pe cele ale Tratatului de la Varșovia iar America a devenit principalul vânzător mondial de armament (ceea ce a permis o machiavelică rezolvare a crizei ostatecilor din Iran). În 1982, Reagan a expus și bazele ideologice ale politicii sale externe: URSS era „Imperiul Rău”, sursă a tuturor problemelor politice și economice din lume.

Punctul de pornire trebuie să fie o recunoaștere a esenței imperiului sovietic. W. Churchill, în cursul negocierilor cu sovieticii, a observat că ei respectă doar forța și o utilizează permanent în relațiile cu alte națiuni. Acesta este motivul pentru care am decis să refacem apărarea noastră națională. Intenționăm să păstrăm pacea – dar ne vom păstra și libertatea.

Administrația americană nu a ezitat să pună în practică această politică a confruntării. Scenariile războiului atomic elaborate de experții occidentali, culminând cu „Inițiativa de Apărare Strategică” (Războiul Stelelor), au provocat mari temeri la Moscova, convingându-i pe liderii sovietici că Statele Unite erau nu doar pregătite, ci și dispuse să declanșeze un atac atomic; în același timp ele au pus capăt mișcării anti-nucleare pacifiste din Europa Occidentală, convingând populația țărilor NATO de necesitatea instalării de arsenale atomice în vederea prevenirii unei iminente agresiuni a „Imperiului Rău”. Punctul culminant al acestei evoluții a fost atins în 1983, când Reagan a inițiat Războiul Stelelor (care s-a dovedit un eșec), la scurt timp după aceasta rușii doborând din greșeală un avion cu pasageri americani; acțiunea lor a fost calificată drept „crimă împotriva umanității”. Două luni mai târziu trupele SUA au invadat minuscula insulă caraibiană Granada, unde se instalase un guvern revoluționar de stânga și au transformat această intervenție într-o dovadă a supremației și hotărârii Statelor Unite de a nu permite nici o infiltrație sovietică. Tensiunea a ajuns la maxim la sfârșitul anului, când un exercițiu nuclear NATO l-a făcut pe președintele rus Kosâghin să se teamă de izbucnirea războiului atomic.

*Această epocă de febrilitate militară și retorică apocaliptică s-a încheiat odată cu al doilea mandat al lui Reagan, coincizând cu venirea la putere în URSS a lui Mihail Gorbaciov (1985). Noul secretar general al C.C. al P.C.U.S. era promotorul programelor de deschidere politică (**glasnost**) și restructurare economică (**perestroika**); astfel că Uniunea Sovietică n mai putea fi tratată unilateral ca „Imperiul Rău”. La sfârșitul anului cei doi șefi de state s-au întâlnit într-un prim summit la Geneva, fără a cădea de acord în chestiunea Războiului Stelelor. În ciuda masivelor operațiuni militare declanșate de americani împotriva Libiei în 1986, un al doilea summit, ținut la Reykjavik în toamna lui 1986, a marcat înțelegerea dintre Reagan și Gorbaciov în privința stopării cursei înarmării nucleare și a perpetuei amenințări reciproce cu războiul atomic. Rezultatul tangibil al acestor discuții a fost semnarea, un an mai târziu, a tratatului INF în cadrul Summit-ului de la Washington, eliminând complet rachetele nucleare cu rază medie de acțiune; în ciuda opoziției senatorilor conservatori, tratatul a fost ratificat de Congres. Gorbaciov a făcut un alt pas important la sfârșitul anului 1988 anunțând reducerea unilaterală a potențialului militar sovietic,*

iar în februarie 1989 și-a retras forțele din Afganistan. Această atitudine deschisă a unui lider sovietic s-a dovedit extrem de convingătoare; ea a avut un rol decisiv în terminarea războiului rece. Mandatul lui Reagan a expirat în 1988; succesorul său, George Bush, era dispus să urmeze aceeași politică, în ciuda intervenției sale militare în Panama, care a avut mai degrabă rolul de a confirma dominația SUA. În primăvara aceluiași an negocieri privind controlul armamentului nuclear și reducerea forțelor convenționale din Europa au fost inițiate în cadrul CSCE de ambele blocuri militare. NATO a recunoscut necesitatea accentuării politicii de destindere, dar și a retragerii forțelor SUA și URSS staționate în afara teritoriului lor național; rezultatul a fost elaborarea unei agende pentru o cooperare mai extinsă Est-Vest; prăbușirea Zidului Berlinului în noiembrie și revoluțiile din Europa de Est au făcut ca această agendă să devină depășită.

Relațiile europene după 1968

Politica destinderii a avut consecințe extrem de importante și în Europa, datorită tentativelor ambelor blocuri de a reduce pe cât posibil conflictele periferice care ar fi putut amenința ordinea sistemului internațional. Pe plan european, această viziune a fost transpusă în primul rând în Actul Final al CSCE din 1975, rezultat al Conferinței de la Helsinki ce reunea 35 de țări din estul și vestul continentului. Acordurile acestei conferințe au fost grupate în cele 3 „coșuri”: problemele de securitate și de recunoaștere a frontierelor, cooperarea tehnică și respectarea drepturilor omului. În același timp alegerea lui Willy Brandt în funcția de cancelar federal (1969) a reprezentat, pe plan european, începutul unui demers paralel cu destinderea nixoniană, acel Ostpolitik concretizat în primul rând prin apropierea dintre cele două Germanii, dar și prin normalizarea relațiilor diplomatice între est și vest și eliminarea forței ca element de negociere.

Chiar mai importantă a fost însă consolidarea Comunității Economice Europene prin realizarea celor două mari obiective ale Tratatului de la Roma: uniunea vamală (iul. 1968) și politica agricolă comună. După demisia generalului de Gaulle Franța a acceptat în sfârșit deschiderea negocierilor de aderare cu Anglia și creșterea rolului Parlamentului european; o altă consecință a fost Summit-ul de la Haga care a pus bazele unei relansări și unei definitivări a unității europene materializate în planul Werner (1970), care nu a putut fi însă realizat datorită crizei petrolului. Ca urmare, constituirea Pieței

Comune a stagnat, interesele naționale ale statelor afirmându-se mai puternic decât cele ale CEE. Cu toate acestea noi membri nu au întârziat să se alăture: Marea Britanie, Irlanda și Danemarca în 1973, Grecia în 1981, Spania și Portugalia în 1986. În 1978 șefii de state de la Paris și Berlin au reînviat proiectul uniunii monetare prin crearea E.C.U. („unitatea de scont europeană”). Acordurile Schengen semnate în iunie 1985 de Franța, Germania și Benelux au creat un spațiu de liberă circulație, întărind substanțial cooperarea între statele CEE. A devenit evident însă că acel cadru instituțional conceput pentru 6 state era depășit; conjunctura internațională extrem de tensionată a deceniului 9 a facilitat coeziunea membrilor CEE, care au decis transformarea Pieței Comune într-o Uniune Europeană (Declarația de la Stuttgart, 1983). Acest proces s-a realizat prin Actul Unic din 1986, intrat în vigoare un an mai târziu, care dezvolta cadrul instituțional necesar existenței unei piețe europene unificate, desființând toate frontierele economice: Consiliul a fost ridicat la rangul de instituție europeană, atribuțiile Parlamentului au fost mult extinse; în schimb cooperarea politică europeană a rămas la nivelul responsabilității guvernelor locale. Funcționarea efectivă a demonstrat însă până în 1989 gravele probleme ale Uniunii: inexistența unei cetățenii europene concrete și mai ales a unei identități a Europei unite în materie de politică externă și apărare.

Politici neoliberale și conservatoare

Cvadruplarea prețului petrolului de către OPEC în 1973 a generat probleme enorme politicilor interne ale statelor industrializate. Expansiunea care urmase războiului a fost stopată; extremele bogăției și sărăciei s-au îndepărtat tot mai tare iar serviciile de protecție și asistență socială nu au făcut față noii provocări decât prin supradimensionarea bugetului lor. La aceasta s-a adăugat căderea sistemului de la Bretton Woods, care între 1946 și 1971 legase efectiv toate valutele de dolar, legat la rândul său de acoperirea în aur. Vechile teorii economice, atât social-democrate cât și keynesiene, și-au dovedit caducitatea în gestionarea acestei crize de către guvernele marilor puteri capitaliste; în Marea Britanie, de pildă, aplicarea acestor modele a dus în prima jumătate a deceniului 8 la cea mai gravă recesiune din secolul acesta. Guvernarea conservatoare a lui Edward Heath a fost efectiv zdrobită de criza petrolului și de instituirea cursului flotant al lirei; politicile non-intervenționiste și de desnaționalizare a industriei nu au putut fi duse

la capăt iar greva minerilor a antrenat căderea guvernului. Urmarea falimentului vechilor politici a fost triumful orientării neoliberale – mai întâi în plan teoretic, apoi, din anii '80, și în practica politică. În mai 1979 un guvern conservator, în frunte cu Margaret Thatcher, a venit la putere în Marea Britanie. Politica „thatcheristă” – cum au numit-o criticii de stânga – era profund inspirată de teoreticienii neoliberalismului, adepți ai pieței libere și ai „mâinii invizibile” ca mecanism regulator al problemelor pieței; responsabilitățile sociale nu mai erau astfel povara administrației, welfare-state-ul devenind un concept caduc.

Am trecut printr-o perioadă în care prea mulți oameni au crezut că dacă au o problemă este sarcina guvernământului să o rezolve...Ei și-au lăsat problemele în seama societății. Or, societatea nu există; există doar indivizi și familii. Nici un guvernământ nu poate să facă nimic decât prin oameni, iar aceștia trebuie să aibă grijă mai întâi de ei înșiși.

Până în 1983, prioritățile guvernului Thatcher au fost economice, materializându-se în politici monetariste sub presiunea FMI, ceea ce a generat proteste virulente din partea laburiștilor. Dacă pe plan extern conservatorii au obținut o victorie de prestigiu prin alungarea forțelor argentinene din Insulele Falkland (1982) în schimb în interior creșterea inflației și a șomajului au generat greve de mari proporții, culminând cu cea din sectorul minier, care a durat aproape un an; înfrângerea acestor mișcări a confirmat forța guvernării conservatoare, care a putut trece la aplicarea măsurilor neo-liberale fără a se mai teme de haosul economic continuu care amenințase precedentele executive. La mijlocul deceniului 9, ea reușise grație politicilor monetariste și reducerilor bugetare să scadă rata inflației și să dea un nou avânt creșterii economice a Marii Britanii. Cu toate acestea, welfare-state-ul nu a fost complet lichidat; sectoare ca învățământul sau sănătatea au rămas sub controlul statului, dar în condițiile introducerii unor criterii concurențiale în furnizarea acestor servicii; în schimb guvernul a reușit să opereze o masivă relaxare fiscală, mai ales în ultimii ani ai deceniului. Succesele guvernării Thatcher au fost însă umbrite după 1987 de dificultăți provenite atât din slăbirea mărcii germane, ceea ce a condus către eșecul monetarismului, cât și de dezechilibrarea balanței comerciale, ca urmare a creșterii prosperității și puterii de cumpărare a

britanicilor. Conservatorii au reușit totuși să păstreze puterea chiar și după 1989, politica lor rămânând extrem de populară.

De cealaltă parte a Atlanticului, Ronald Reagan s-a alăturat ofensivei politice a neoliberalismului. Îndepărtându-se de tendințele predecesorilor săi, el a mutat accentul de pe egalitatea economică a welfare-state-ului pe libertatea economică. Un mare număr de programe de protecție și asistență socială ale administrațiilor anterioare (de exemplu ajutoarele pentru familii sau bonurile de masă) au fost desființate în cadrul unei ample politici de reducere a birocrăției și a cheltuielilor bugetare. În schimb impozitul pe venit a fost redus cu un sfert iar cheltuielile militare au crescut simțitor. Scăderea semnificativă a inflației a determinat mărirea ratei dobânzilor, reducând serios investițiile; ceea ce a dus pentru un timp la șomaj și recesiune. Administrația Reagan a reușit însă să gestioneze cu succes această criză; în schimb masiva reducere a impozitelor a provocat și o scădere îngrijorătoare a veniturilor bugetare, ale cărei efecte nu au putu fi prevenite nici de președinție nici de Congres. Cu toate acestea succesul neoliberalismului reaganian, opoziția întâmpinată în legislativ a dus la menținerea nucleului Marii Societăți preconizate de Johnson; dar tendința generală a rămas potrivnică revenirii welfare-state-ului, în primul rând din cauza imensului deficit bugetar al administrației Reagan.

Politici social-democrate

Atât social-democrația continentală, cât și laburismul englez au fost incapabile de reacție în fața crizei economice și a ofensivei neoliberalismului. Cu toate acestea partidele social-democrate au reușit să-și revină, modelele economiei mixte și welfare-state-ului menținându-și valabilitatea și după anii '70 în forme înnoite. Înșiși liderii socialiști au înțeles primii necesitatea schimbărilor; deja în 1973 Willy Brandt scria

Economia de piață nu mai există de acum decât pentru întreprinderile mici și mijlocii și doar parțial. În plus acestea se găsesc în sectoare economice marginale. Celebra libertate de alegere a cumpărătorului este restrânsă pe piață de manipularea comportamentului consumatorului. În cadrul welfare-state-ului au apărut noi tensiuni. Fie că este muncitor angajat sau muncitor independent, cetățeanul se găsește aproape zilnic în prezența instituțiilor welfare-state-ului și a administratorilor săi.

În R.F.G., după succesele politicii externe a lui Brandt urmașul său în funcția de cancelar federal, Helmut Schmidt, a dus mai departe Ostpolitik urmărind atât reunificarea treptată a celor două Germanii cât și a Europei cu ajutorul Statelor Unite. Pe plan intern Schmidt a adoptat o abordare mai degrabă liberală a problemelor economice, preferând să abandoneze politicile de protecție socială și reducere a șomajului în favoarea combaterii inflației generate de căderea sistemului de la Bretton Woods; măsurile sale s-au îndreptat mai ales spre întărirea mărcii germane. În Austria cancelarul Bruno Kreisky a pus în aplicare parteneriatul social, cogestiunea întreprinderilor de către manageriat și muncitori, implicarea statului în domeniul bancar dar și renunțarea la socializarea industriei. Prestigiul socialismului austriac s-a bazat și pe o politică externă abilă; însă în primul rând capacitatea lui Kreisky de a gestiona atât crizele economice cât și pe cele sociale (de exemplu raporturile cu Biserica) i-a permis acestuia să se mențină la putere între 1970 și 1983. În Suedia Olof Palme, vicepreședinte al Internaționalei Socialiste, a fost nevoit să ducă, până la asasinarea sa în 1986, o politică de austeritate, fără a abandona însă modelul economiei mixte și al participării muncitorilor la luarea deciziilor în întreprinderi, ca și politicile legate de îmbunătățirea condițiilor de viață și de lucru ale muncitorilor. În sfârșit, în Franța în 1981 candidatul socialist François Mitterand a reușit să câștige alegerile prezidențiale. Deși politicile sale economice vizând naționalizarea marilor întreprinderi nerentabile au constituit un real succes, socialiștii au pierdut în 1986 alegerile legislative, ceea ce a impus coabitarea lui Mitterand cu un guvern de centru-dreapta condus de Jacques Chirac.

Politica internă a statelor comuniste

Mișcările din Cehoslovacia s-au transformat într-o adevărată revoltă anti-comunistă ("Primăvara de la Praga"). Dacă Moscova ar fi acceptat programul multipartidist și democratizator al acestei mișcări - ceea ce nu părea imposibil - exista riscul sfârșirii lagărului comunist, mai ales că elementele reformatoare din Ungaria, ca și cele naționaliste de la București și Belgrad, au salutat revolta cehoslovacă pe o distanțare de Moscova. În aceste condiții, Brejnev a decis aplicarea "doctrinei suveranității limitate" a statelor comuniste, înăbușind cu forța armelor mișcarea; dar, deși trupele Tratatului de la Varșovia, cu excepția celor române, au participat la această acțiune, ea a însemnat sfârșitul mișcării comuniste internaționale. O nouă criză nu a întârziat de altfel să izbucnească în

Polonia, unde partidul s-a dovedit incapabil atât să gestioneze problemele economice cât și să înlăture influența dominantă a Bisericii Catolice. Muncitorii din porturile baltice se revoltau continuu din cauza condiției lor economice și sociale mizere; în 1970 ei au determinat chiar demisia liderilor comuniști ai țării. Mișcarea lor a devenit și mai periculoasă când ea a fost organizată în sindicatul "Solidaritatea" condus de Lech Wałęsa. Grevele din șantierul naval de la Gdansk au devenit astfel stindardul mișcării naționale de opoziție anti-comunistă și anti-sovietică. Autoritățile au fost chiar nevoite la început să negocieze cu "Solidaritatea"; în final ele au decis însă să restabilească ordinea. A fost nevoie pentru aceasta de o lovitură militară de stat a generalului Wojciech Jaruzelski, proclamat Președinte al Consiliului Militar al Salvării Naționale, care a uzat de legitimitatea armatei poloneze pentru a reprimă revolta și a institui starea de război la sfârșitul anului 1981. Noul guvern a rămas însă la fel de neputincios în fața problemelor economice ale țării; în primăvara lui 1989 autoritățile au reînceput negocierile cu "Solidaritatea" acceptând ca un important procent din membrii Adunărilor legislative să fie aleși liber. Consecința acestei concesi a fost venirea la putere a unui intelectual catolic și necomunist, Tadeusz Mazowiecki (19 aug. 1989).

România, ca și Bulgaria sau Albania, a evoluat în mod diferit, distanțându-se de Moscova dar nu și de comunism. Comunismul naționalist adoptat de Nicolae Ceaușescu și refuzul acestuia de a lua parte la reprimarea "Primăverii de la Praga" au dat un avânt diplomației de la București, confirmat de vizitele oficiale ale președinților de Gaulle (1968) și Nixon (1969). Deși politicile economice ale lui Ceaușescu păreau a viza industrializarea și strângerea legăturilor cu Occidentul în realitate el nu a fost un nou Tito, lucru confirmat și de tezele din iulie 1971, inspirate de Revoluția culturală din China și care au dat semnalul declanșării campaniei naționaliste și cultului personalității.

Uniunea Sovietică se afla și ea în declin. Cadrele partidului, birocrația politică ce constituia baza puterii acestuia, s-au transformat mai ales în epoca Brejnev în nomenclatură – termen peiorativ ce a început să desemneze în întregul lagăr comunist această birocrație de partid incompetentă dar extrem de dornică de avantaje economice și sociale. Or după "Primăvara de la Praga" nimeni nu a mai fost dispus să se aventureze în demersurile reformatoare necesare înlocuirii acestei structuri; astfel încât până la

moartea lui Brejnev în 1982 URSS a stagnat, profitând de pe urma câștigurilor pe care I le-a adus criza petrolului. Când acesta a devenit insuficient chiar și pentru țările Tratatului de la Varșovia, ele au intrat însă într-o gravă criză energetică, ce amenința să le paralizeze întreaga economie; iar singura soluție a acesteia a fost revenirea la centralizarea rigidă a stalinismului și la politicile autoritare – cazul guvernului Jaruzelski. O transformare radicală a comunismului sovietic nu a început decât în 1985 cu venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov. Reformele sale, conduse de cele două celebre lozinci-glasnost și perestroika – au încercat să ducă Rusia spre democrație și economia de piață; dar ele au lovit în același timp în partid și în nomenclatură, singurele forțe capabile să mențină unitatea colosului sovietic. Spre 1988, profitând de descentralizarea URSS republicile unionale au început să-și manifeste veleitățile naționaliste; în același timp reformele economice ale lui Gorbaciov nu au reușit să aducă rezultatele scontate iar războiul din Afganistan a confirmat eșecul politicii externe.

Întrebări de verificare:

1. Care au fost marile etape ale războiului rece după 1968?
2. Prin ce se caracterizează politicile neoliberale și cum se diferențiază de cele social-democrate?
3. Care a fost politica internă a statelor comuniste după “Primăvara de la Praga”?

Bibliografie

Andre Fontaine, *Istoria războiului rece*, Ed. Militară, București, 1992
Nicolae Frigioiu, *Social-democrația europeană în secolul XX*, Ed. Institutului de Teorie Socială, București, 1998
Eric Hobsbawm, *Secolul extremelor*, Ed. Lider, București, 1994
David Willets, *Modern conservatism*, Penguin Books, Londra, 1992